Raymond
Moody, Jr.

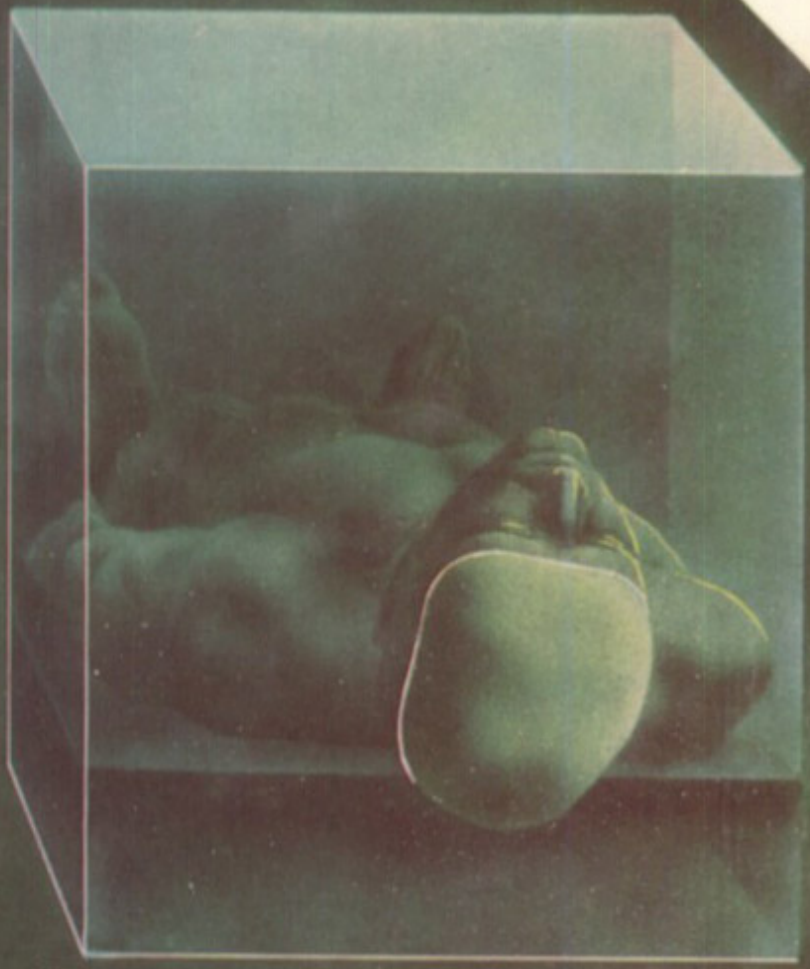

ŽIVOT POSLIJE ŽIVOTA

Istraživanje fenomena »tik do smrti«

Dr Raymond Moody, Jr.

ŽIVOT POSLIJE ŽIVOTA

Istraživanje fenomena »tik do smrti«

IV izdanje

PROSVJETA
Zagreb, 1986

IZRAZI ZAHVALNOSTI

Dok sam istraživao i pisao ovu knjigu, mnogi su mi ljudi pomagali i hrabrili me. Sumnjam da bih je bez njihove pomoći ikada dovršio. Moj prijatelj John Ouzts nagovorio me da održim svoje prvo javno predavanje o ovom predmetu. John Egle iz izdavačke kuće »Mockingbird Books« bio je među prvima koji su mi predložili da svoje spoznaje opišem, a hrabrio me i podupirao dok sam to činio. Leonard, Mae, Becky i Scott Brooks su se pobrinuli da imam stan, hranu i prijevozno sredstvo kad god mi je to zatrebalo. Kathy Tabakian me pratila u većini intervjua, a diskusije s njom mnogo su mi koristile. Russ Moores, Richard Martin i Ed McCranie s Medicinskog fakulteta države Georgije davali su mi korisne savjete i upućivali me na literaturu. Moja je žena provela sate i sate redigirajući rukopis. Na kraju, zahvaljujem se svima koji su mi ispripovijedali svoje susrete sa smrću. Mogu se samo nadati da će ova knjiga opravdati povjerenje koje mi je svatko od spomenutih ukazao.

Autor

Predgovor

Bila sam počašćena što sam mogla pročitati primjerak knjige dra Moodyja *Život poslije života* prije nego što je knjiga tiskana, i zadovoljna sam što je ovaj mladi učenjak dovoljno hrabar da tu novu vrstu istraživanja približi široj javnosti.

Budući da sam posljednjih dvadeset godina liječila neizlječivo bolesne pacijente, fenomen smrti me sve više zaokupljao. O procesu smrti mnogo smo naučili, ali još uvijek postoje otvorena pitanja o času smrti i o iskustvima što ih imaju pacijenti kad ih medicinska znanost proglasi mrtvima.

Istraživanja koja u ovoj knjizi iznosi dr Moody unose nešto više svjetla u ono o čemu nam govore već 2000 godina – da sa smrću život ne prestaje. Premda dr Moody ne tvrdi da je proučavao samu smrt, ipak se iz njegovih nalaza vidi da je umirući pacijent svjestan svoje okoline i pošto je proglašen klinički mrtvim. To se umnogome slaže s mojim vlastitim istraživanjima što se temelje na izjavama pacijenata koji su »umrli«, a zatim su usprkos našim očekivanjima oživjeli i time iznenadili neke vrlo iskusne, poznate i u svakom slučaju sposobne liječnike.

Svi su ti pacijenti doživjeli postojanje izvan svoga materijalnog tijela i pri tome su osjećali mir i spokojstvo. Većina je bila svjesna i osobe koja im je pomagala

u prelaženju na drugu razinu postojanja. Većinu su pozdravili voljeni ljudi koji su umrli prije njih, ili su ih dočekali likovi iz njihove religije. U ovom trenutku, kad se spremam da opišem vlastita istraživanja, čitanje knjige dra Moodyja mnogo mi je pomoglo.

Dr Moody mora očekivati kritiku, i to uglavnom sa dva područja. Neke će članove svećenstva uznemiriti to što se netko uopće usudio zaći u prostore njihova tabua. Vjerski predstavnici jedne sekte već su izrazili svoje neslaganje s istraživanjima ovakve vrste. Jedan ih je svećenik nazvao »prodavanjem jeftine milosti«. Ostali smatraju da je pitanje života poslije smrti problem slijepog vjerovanja i da treba tako i ostati. Druga grupa koja će kritizirati knjigu dra Moodyja su oni znanstvenici i liječnici koji takvu vrstu istraživanja smatraju »nenaučnom«.

Mislim da je naše društvo sada u prijelaznom razdoblju. Morali bismo imati hrabrosti da priznamo da su današnje znanstvene metode neprikladne za mnoga od ovih istraživanja i krenuti novim putem. Ljudima otvorena duha ova će knjiga pokazati taj put i ohrabriti ih u istraživanjima novih područja. Oni će shvatiti da su iskazi dra Moodyja istiniti jer ih je zabilježio iskren i pošten istraživalac. Njegov prikaz potvrđuju i moja vlastita istraživanja kao i otkrića drugih ozbiljnih učenjaka koji su se usudili istraživati ovo novo područje u nadi da će pomoći onima koji žele znanje, a ne vjeru.

Preporučujem ovu knjigu svima otvorena duha i čestitam dru Moodyju što je imao hrabrosti da svoja otkrića štampa.

Flossmoor, Illinois Dr ELISABETH KUBLER-ROSS

ŽIVOT
POSLIJE ŽIVOTA

Uvod

Prirodno je da knjiga odražava mišljenje, društveno-ekonomski položaj i predrasude svoga autora. Stoga ću, premda sam se trudio da budem jasan i objektivan koliko god sam to mogao, reći nešto o sebi. To će možda pomoći čitaocu da bolje procijeni neobične tvrdnje iznesene u ovoj knjizi.

Prije svega, sâm nisam nikad bio blizu smrti, pa ovdje ne prepričavam vlastita iskustva. Unatoč tome, ne treba smatrati da sam zato objektivniji nego što bih to bio da iznosim nešto što sam sâm doživio – dok sam je obrađivao ova mi je tema prirasla srcu. Slušajući tolike ljude kako mi pričaju o svojim fascinantnim iskustvima, gotovo da sam počeo osjećati kao da sam sve to i proživio. Mogu se samo nadati da to nije utjecalo na racionalnost i nepristranost moga pristupa.

Još bih želio spomenuti da slabo poznajem opsežnu literaturu o paranormalnim i okultnim pojavama. To ne kažem zato da bih takvu literaturu potcijenio, štaviše, da sam je bolje poznavao potpunije bih shvatio događaje koje sam proučavao. Sada se upravo i namjeravam pozabaviti nekima od tih tekstova i provjeriti da li istraživanja drugih potvrđuju moja vlastita otkrića.

Htio bih nešto reći i o svom vjerskom odgoju. Moja porodica pripada prezbiterijanskoj crkvi, ali moji rodi-

telji nisu ni svoja vjerovanja ni svoje ideje o tome nikada nametali svojoj djeci. Uglavnom su mi pomagali da se bavim onim što me zanimalo i ohrabrivali me u mojim interesima. Tako se dogodilo da se danas moja »vjera« sastoji u tome da se bavim duhovnim i religijskim učenjima i pitanjima (i nije skup nepromjenljivih dogmi). Mislim da sve velike religije sadržavaju mnoge istine, ali mislim i to da nitko do danas nije odgovorio na najdublja egzistencijalna pitanja, na koja od pamtivijeka čovjek traži odgovor. Pokušaji da se nađe odgovor na ta pitanja predmet su svake religije. Organizaciono pripadam metodističkoj crkvi.

Nadalje, i akademsko mi je obrazovanje i profesionalna povijest nešto malo drukčiji nego što je to uobičajeno – neki će ih možda smatrati necjelovitima. Doktorirao sam filozofiju na Državnom sveučilištu u Virginiji godine 1969. Područja koja me osobito zanimaju su etika, logika i filozofija jezika. Pošto sam tri godine predavao filozofiju na jednom sveučilištu u istočnom dijelu Sjeverne Caroline, odlučio sam da počnem studirati medicinu. Namjeravam postati psihijatar i na medicinskom fakultetu predavati filozofiju medicine. Svi su ti moji interesi nužno oblikovali način na koji sam prišao ispitivanju predmeta opisanog u ovoj knjizi.

Nadam se da će moja knjiga skrenuti pažnju javnosti na pojavu koja je istovremeno široko rasprostranjena i dobro skrivena – fenomen smrti. Možda će pridonijeti i njegovom boljem razumijevanju. Mislim da je to važno, jer sam uvjeren da ta pojava ima veliko značenje ne samo na akademskom i praktičnom polju (osobito u psihologiji, psihijatriji, medicini, filozofiji, teologiji i praktičnoj religiji) nego i u našem svakodnevnom životu.

Moram odmah na početku reći da ne pokušavam dokazati da život poslije smrti postoji. Razloge za to objasnit ću kasnije. Mislim da se to zasad i ne može »dokazati«. Stoga sam izbjegavao navođenje imena, a u izjavama sam izmijenio neke pojedinosti po kojima bi se pripovjedači mogli eventualno identificirati. Pri tome je sadržaj izjave ostao nepromijenjen. To je bilo nužno da bi se zaštitila osobnost ljudi o kojima se radi, a ponekad i da bi se dobila dozvola da se ispričani doživljaj objavi.

Mnogi će tvrdnje iznesene u ovoj knjizi smatrati nevjerojatnima i prva će im reakcija biti da ih odbace bez razmišljanja. Ja im to ni u kom slučaju ne mogu zamjeriti – i sam bih tako učinio prije nekoliko godina. Ne tražim da itko vjeruje u istinitost napisanog samo na temelju moga svjedočanstva. Štaviše, kao logičar ne priznajem put ka istini koji se oslanja na krnje autoritete, pa izričito tražim da mi se ne vjeruje na riječ. Uvijek iznova ponavljam da bih želio da svatko sam počne kopkati po ovom području. Iako su mnogi koji su poslušali moj savjet ispočetka bili skeptični, s vremenom su ih ovi događaji zaokupili jednako kao i mene.

Mnogi će čitaoci opet otkriti da nisu jedini koji su ovako nešto doživjeli, a to će ih nesumnjivo umiriti i pružiti im olakšanje. Njima, osobito ako su svoj doživljaj ispričali samo nekolicini najbližih, htio bih reći ovo: »Nadam se da će vas ova knjiga ohrabriti da govorite slobodnije. To će pridonijeti osvjetljavanju najzagonetnijeg lica ljudske duše.«

1 | Fenomen smrti

KAKO IZGLEDA kad čovjek umire? To pitanje čovječanstvo postavlja sebi otkada ljudi postoje. Posljednjih nekoliko godina imao sam priliku da to pitanje postavim pred brojnim auditorijima. Tu je bilo studenata psihologije, sociologije i filozofije, članova crkvenih organizacija, televizijskih gledalaca, članova različitih klubova i profesionalnih liječnika. Na toj osnovi mogu sa sigurnošću tvrditi da ova tema budi u ljudima, koji po svojim emocionalnim stavovima i po životnom stilu mogu biti vrlo različiti, najsnažnije osjećaje.

Ali unatoč tome što nas smrt silno zanima, većini je od nas teško o njoj govoriti. Tome su u osnovi dva razloga. Prvi je prvenstveno psihološki i kulturni: smrt je tabu tema. Osjećamo, naime, (ponekad samo podsvjesno) da nas čak i indirektan dodir sa smrću suočava s predodžbom o vlastitoj smrti. To nam je čini bližom i zamislivom. Većina studenata medicine osjeća pri svom prvom susretu sa smrću snažnu nelagodu, iako se susret odvija u sterilnoj atmosferi anatomskog laboratorija. Uzroci takvog moga ponašanja sada mi izgledaju očiti. Retrospektivno sam shvatio da se ono što sam osjećao nije odnosilo isključivo na čovjeka čije je

mrtvo tijelo ležalo preda mnom. Ono što sam ugledao na tom stolu bio je simbol moje vlastite smrtnosti. U mome duhu, pa makar samo podsvjesno, mora da je bila misao: »To će se i meni jednog dana desiti.«

Slično tome, sa psihološkog je stanovišta razgovor o smrti samo indirektan način da bismo joj se približili. Većina ljudi kad razgovara o smrti nju mentalno i predočava, a to ih dovodi u situaciju suočenja s neizbježnošću vlastitog odlaska. Stoga, da bismo prištedjeli sebi tu psihičku traumu, izbjegavamo razgovor o smrti.

Drugi je razlog poteškoćama u diskusiji o smrti složeniji, jer je urastao u samu prirodu jezika. Veći dio riječi ljudskog jezika opisuje iskustva stečena tjelesnim osjetilima. Smrt je izvan dosega svjesnog iskustva, jer je većina ljudi nije nikada proživjela.

Ako, ipak, moramo govoriti o smrti, tada izbjegavamo i društvene tabue i duboko ukorijenjene jezične dileme, koje su posljedica našeg vlastitog neiskustva. Problem obično rješavamo na taj način da se izražavamo eufemističkim analogijama. Smrt i umiranje uspoređujemo s doživljajima koji su nam poznati i ugodni.

Možda je najuobičajenija analogija toga tipa usporedba između smrti i sna. »Kad umremo, bit će kao da smo zaspali«, kažemo sami sebi. Ta se govorna figura pojavljuje u svakodnevnom mišljenju i govoru, jednako kao i u književnosti mnogih kultura i epoha. Očito je da je bila uobičajena već u starih Grka. Homer, na primjer, u *Ilijadi* naziva san »bratom smrti«, a Platon u dijalogu »Obrana« stavlja u Sokratova usta ove riječi:

»(Ako je smrt san bez snova), smrt mora da je velik dobitak. Pretpostavljam da kad bismo nekome rekli da

se sjeti noći u kojoj je spavao tako čvrsto da nije čak ni sanjao i da tu noć onda usporedi sa svim ostalim danima i noćima svojega života, pa kad bismo ga, pošto je dobro razmislio, zapitali koliko je dana i noći proveo sretnije od te jedne noći – dakle, mislim da bi... (svatko) te dane i noći mnogo lakše prebrojio nego one druge. Ako je smrt takva, ja kažem da je to dobitak, jer je s tog stanovišta i čitava vječnost samo jedna jedina noć.«[1]

Ova je analogija ugrađena i u naš suvremeni jezik. Razmotrimo izraz »uspavati nekoga«. Kad odvedete psa veterinaru i zamolite ga da ga uspava, prirodno je da pri tome mislite nešto posve drugo nego kad istim riječima otpratite bračnog druga anesteziologu. Neki se ljudi radije služe drukčijom ali srodnom analogijom. Smrt je, kažu oni, zaborav. Kad umremo zaboravljamo sve nevolje – smrt briše sve bolne i neugodne uspomene.

Ma koliko ove analogije »sna« i »zaborava« bile stare i rasprostranjene, one nas, na kraju, ipak ne mogu utješiti. I jedna i druga tvrde u biti isto. Na nešto prijatniji način pokušavaju nam saopćiti da je smrt zapravo anihilacija svjesnog iskustva, i to jednom zauvijek. Ako je tako, tada ona zaista nema ni jedno od poželjnih svojstava sna ili zaborava. San je pozitivan, poželjan doživljaj jer poslije njega slijedi buđenje. Poslije mirno prospavane noći dobro se osjećamo i orni smo za posao. Kad ne bi bilo buđenja, od sna ne bismo imali ama baš nikakve koristi. Osim toga, poništavanjem svega svjesnog iskustva ne nestaju samo bolne uspomene nego i one koje su nam drage. Sve u svemu,

[1] Platon: *Posljednji Sokratovi dani.* Sokrat je bio Platonov učitelj, kojega je atenski sud osudio na smrt. *(Op. prev.)*

ni jedna od ovih analogija ne može nas utješiti niti nam dati nade u času smrti.

Ali postoji i shvaćanje prema kojemu smrt nije i ne može biti anihilacija svijesti. Tradicija iz koje ovo mišljenje vuče korijen vrlo je stara, vjerojatno jedna od najstarijih. Ona drži da jedan vid čovjeka živi i kad materijalno tijelo prestane funkcionirati, i kad se, na kraju, raspadne. Ovaj je neuništivi aspekt imao mnogo imena – nazivan je dušom, duhom, psihom, jastvom, bićem i sviješću. Ali ma kakvo mu ime dali, mišljenje da čovjek nakon tjelesne smrti prelazi u drugo carstvo postojanja pripada u najstarija i najviše poštivana ljudska vjerovanja. U Turskoj postoji groblje gdje je prije otprilike sto tisuća godina neandertalski čovjek pokapao svoje mrtve. Fosilni tragovi su omogućili arheolozima da utvrde da su ti drevni ljudi mrtvo tijelo polagali na odar od cvijeća. Iz toga bi se dalo zaključiti da su smrt smatrali razlogom za slavlje – vjerojatno su smatrali da mrtvac prelazi iz jednog svijeta u drugi. Grobovi oko ranih nastamba svuda na zemlji pružaju dokaze o tome da su ljudi vjerovali u nadživljavanje tjelesne smrti.

Ukratko, vidimo da na postavljeno pitanje o prirodi smrti postoje dva oprečna odgovora. Oba su vrlo stara, i velika većina ljudi i danas smatra da je jedan od njih istinit. Jedni kažu da je smrt anihilacija svijesti; drugi s jednakom sigurnošću tvrde da je to prijelaz duše ili duha u drugu dimenziju stvarnosti. Ne želim odbaciti ni jedan od dvaju odgovora. Jednostavno želim izvijestiti o istraživanjima što sam ih osobno poduzeo.

U posljednjih nekoliko godina susreo sam mnogo ljudi koji su proživjeli ono što ću dalje u knjizi nazivati »doživljajem tik do smrti«. Susretao sam ih na razne

načine. Ispočetka je to bilo slučajno. Godine 1965, dok sam studirao filozofiju na Državnom sveučilištu u Virginiji, susreo sam čovjeka koji je bio profesor kliničke psihijatrije na medicinskom fakultetu. Odmah sam uočio njegovu toplinu, ljubaznost i smisao za humor. Vrlo sam se iznenadio kad sam kasnije saznao da su ga u dva navrata (u razmaku od desetak minuta) bili proglasili mrtvim, te da je dao gotovo fantastičnu izjavu o onome što mu se dešavalo dok je bio »mrtav«. Kasnije sam i sâm čuo kako o tome priča manjoj grupi zainteresiranih studenata. Na mene je njegovo pripovijedanje ostavilo snažan dojam, ali tada mi je još nedostajalo znanje na temelju kojega bih takvu vrstu iskustva mogao procijeniti. »Pohranio sam ga u pretinac«, kako u duhu tako i u obliku vrpce na kojoj sam snimio njegove riječi.

Malo godina zatim, pošto sam doktorirao na filozofiji, predavao sam na jednom sveučilištu u istočnom dijelu Sjeverne Caroline. U sadržaj jednoga od mojih kolegija uključio sam i Platonov *Phaedon*, djelo u kojemu se među ostalim raspravlja i o besmrtnosti. Objašnjavajući Platonovo učenje, nisam se specijalno zadržavao na besmrtnosti. Poslije predavanja prišao mi je jedan student i zamolio me za razgovor. Želio je raspravljati o besmrtnosti. To ga je zanimalo od trenutka kad mu je baka ispričala čudne doživljaje o tome kako je »umirala« za vrijeme operacije. Zamolio sam ga da mi kaže nešto više o tom slučaju i bio sam nemalo iznenađen kad sam čuo o nizu točno onakvih događaja o kakvima je govorio profesor psihijatrije prije nekoliko godina.

Tada sam se aktivnije dao u potragu za sličnim slučajevima, a u svoje sam kolegije filozofije počeo uključivati literaturu o preživljavanju biološke smrti. Ali

u svojim predavanjima nisam ipak spominjao dva doživljaja smrti o kojima sam čuo. Odlučio sam da »čekam i vidim«. Mislio sam da će, ako su takvi događaji uobičajeni, biti dovoljno da samo načnem diskusiju o nadživljavanju tjelesne smrti, pokažem razumijevanje za tu pojavu i da čekam. Veliko je bilo moje zaprepaštenje kad se u svakom razredu od otprilike tridesetak studenata našao barem jedan koji bi poslije predavanja došao k meni i ispričao mi vlastiti »doživljaj tik do smrti«.

Čim sam se počeo zanimati za tu pojavu, začudile su me velike sličnosti u iskazima ljudi različitog društvenog porijekla, vjere i obrazovanja. Kad sam se godine 1972. upisao na medicinski fakultet, već sam bio zapisao više takvih događaja, pa bih svoje »neslužbeno« istraživanje tu i tamo spomenuo svojim poznanicima. Konačno me jedan prijatelj nagovorio da o tome održim predavanje u liječničkom društvu. Poslije tog prvog predavanja slijedila su brojna druga. Opet se događalo da su mi, kad je sve bilo gotovo, prilazili ljudi koji su mi govorili o vlastitim iskustvima.

Kad se pročulo čime se bavim, počeli su mi se obraćati liječnici i pacijenti koji su preživjeli kliničku smrt i izvještavati me o neobičnim događajima. Neki su mi pisali o svojim doživljajima pošto su u novinama pročitali nekoliko mojih članaka.

U ovom trenutku znam za otprilike stotinu i pedeset slučajeva ove pojave. Iskustva što sam ih proučavao svrstao sam u tri različite kategorije:

1. Iskustva ljudi koji su oživjeli pošto su ih svi smatrali mrtvima, ili pošto su ih njihovi liječnici proglasili klinički mrtvima.

2. Iskustva ljudi koji su u toku nekog udesa, teškog ranjavanja ili bolesti bili blizu smrti.

3. Prepričana iskustva. Dok su umirali, ljudi su o tome govorili prisutnim osobama. Sadržaj tih doživljaja ovi su drugi kasnije ispričali meni.

Samo se po sebi razumije da sam morao provesti selekciju tako opsežnog materijala. Nešto sam od toga uradio s određenom namjerom. Na primjer, nisam uopće razmatrao iskustva iz treće skupine, unatoč tome što smatram da dopunjuju iskustva u prvoj i drugoj skupini. To sam učinio zbog dva razloga. Prvi je taj što sam time smanjio broj slučajeva na veličinu kojom je lakše baratati, a drugi taj, što sam se želio što više pridržavati osobnih svjedočanstava. Sve u svemu, vrlo sam pomno intervjuirao oko pedesetak ljudi i ovdje iznosim ono što su mi oni rekli. Iskustva iz prve skupine (u kojima je očito da dolazi do kliničke smrti) dramatičnija su od iskustava u drugoj skupini (tu su se ljudi samo »očešali« o smrt). Kad god sam o ovoj pojavi govorio javno, epizode »smrti« uvijek bi privlačile veću pažnju. I prikazi u štampi ponekad su bili tako sastavljeni da se iz njih moglo zaključiti da je to i jedina vrsta slučajeva kojima se bavim.

U ovoj sam se knjizi odhrvao iskušenju da razmotrim samo slučajeve u kojima je došlo do kliničke smrti. Kasnije ćemo se uvjeriti da iskustva iz druge skupine ne samo da se bitno ne razlikuju od onih u prvoj nego ih, štaviše, upotpunjuju. Također moram spomenuti da iako su »doživljaji tik do smrti« izvanredno međusobno slični, okolnosti u kojima su proživljeni i ljudi koji su ih proživjeli, uvelike se razlikuju. U skladu s time pokušao sam oblikovati takav uzorak iskustava u kojemu bi te razlike došle do izražaja. Imajući ovo na umu, promotrimo što se događa dok čovjek umire (ili bolje rečeno, ono što sam ja o tome uspio otkriti).

2 | Doživljaj umiranja

UNATOČ TOME što se okolnosti u kojima se odigrava susret sa smrću kao i pojedinci koji u njemu sudjeluju međusobno vrlo razlikuju, ostaje činjenica da su svi takvi ispripovijedani doživljaji upadljivo slični jedan drugome. Sličnosti su tolike da se u izjavama može pronaći oko petnaestak zajedničkih elemenata. U mnoštvu pripovijesti što sam ih prikupio ti se elementi uvijek iznova pojavljuju. Na toj osnovi rekonstruirat ću sada kratku, teoretski »idealnu i potpunu« izjavu, koja će sadržavati sve uobičajene elemente, i to redom kojim obično dolaze.

Čovjek umire i u trenutku najveće tjelesne klonulosti čuje svog liječnika kako ga proglašava mrtvim. Do ušiju mu dopire neugodna buka, glasna zvonjava ili zujanje, a istodobno osjeća kako se velikom brzinom kreće kroz dugačak, mračan tunel. Nakon toga iznenada shvaća da se nalazi izvan vlastitog tijela, ali još uvijek u okolini u kojoj je bio i prije. Vlastito tijelo gleda s određene udaljenosti, kao gledalac. Iz tog prijatnog položaja promatra pokušaje reanimacije i dolazi u stanje velike emocionalne uzbuđenosti.

Poslije izvjesnog vremena se pribere i pomalo privikne na svoju neobičnu situaciju. Primjećuje da još

uvijek ima »tijelo« te da se to tijelo po izgledu i sposobnostima vrlo razlikuje od tijela što ga je upravo napustio. Uskoro se nešto počinje događati. U susret mu dolaze drugi, da mu pomognu. Razaznaje duhove rođaka i prijatelja koji su umrli prije njega, a pred njim se pojavljuje »biće od svjetlosti« – topao i srdačan duh pun ljubavi. Bez riječi, spontanim prijenosom misli biće mu postavlja pitanje i traži od njega da procijeni svoj život. Da bi mu u tome pomoglo, pokazuje mu, u slikama, panoramu najvažnijih trenutaka njegova života (sve se to odvije u trenu). U određenom času osjeća kako se približava nekoj vrsti prepreke ili granice koja bi trebala biti linija razgraničenja zemaljskoga i drugog života. Ustanovljava da se mora vratiti, jer još nije došlo vrijeme da umre. Ali on se ne želi vratiti jer je sada već vrlo zaokupljen doživljavanjem života poslije smrti. Preplavljen je intenzivnim osjećajem radosti, ljubavi i smirenosti. Unatoč tome, ponovno se sjedinjuje sa svojim materijalnim tijelom i nastavlja živjeti.

Kasnije pokušava te svoje doživljaje ispričati drugima, ali tu nailazi na poteškoće. Kao prvo, ne nalazi riječi kojima bi mogao opisati tu nezemaljsku epizodu. Drugo, ljudi ga ismijavaju pa stoga prestaje o tome govoriti. Bilo kako bilo, to iskustvo iz temelja mijenja njegov život, a osobito njegove poglede na smrt i na odnos smrti prema životu.

Želim naglasiti da sve ovo što sam naveo nikako ne reprezentira moja osobna iskustva. Prije bi se moglo kazati da je to »model« složen od zajedničkih elemenata mnogih izjava. Sastavio sam ga samo zato da bi čitalac stekao kakav-takav dojam o tome što umirući čovjek doživljava. Budući da je to samo sažeta apstrakcija, a ne doslovna izjava, u ovom ću poglavlju po-

tanko razmotriti svaki od elemenata koji su zajednički svim tim izjavama i navesti brojne primjere.

Prije negoli to učinim, evo još nekoliko općih napomena koje će ovom izlaganju o doživljavanju smrti dati odgovarajući okvir.

1. Iako među izjavama postoje napadne sličnosti, nema izjava koje bi se potpuno podudarale (mada su neke tome vrlo blizu).

2. Ni u jednoj se izjavi ne pojavljuje svaki od elemenata spomenutih u »modelu«, ali mnoge od tih izjava sadržavaju većinu tih elemenata (osam ili više od ukupno petnaestak) – a neke čak dvanaest.

3. Niti jedan od elemenata nabrojenih u »modelu« ne dolazi u svakoj izjavi. Ipak, nekoliko ih se pojavljuje gotovo u svima.

4. U apstraktni »model« nije ušao ni jedan element na koji sam naišao samo u jednoj izjavi. Svaki se od elemenata pojavio u više različitih iskaza.

5. Redoslijed tih stanja kroz koja čovjek može proći nije uvijek isti, kao u »teoretskom modelu«. Neki su ljudi, na primjer, izjavili da su »biće od svjetlosti« susreli prije ili u isto vrijeme kad su napuštali materijalno tijelo, a ne tek poslije izvjesnog vremena kao što je to navedeno u »modelu«. Red kojim se iz jednog stanja prelazi u drugo u »modelu« tipičan je međutim za ovakav događaj te rijetko dolazi do većih odstupanja.

6. Dokle u hipotetičkom, potpunom iskustvu stiže onaj koji umire izgleda da ovisi o tome da li je netko doista bio u stanju kliničke smrti i o tome koliko je vremena u tom stanju proveo. Općenito uzevši, moglo bi se reći da su doživljaji onih koji su bili »mrtvi« potpuniji i bogatiji od doživljaja onih što su se smrti

samo sasvim približili. Jednako tako, oni koji su bili duže »mrtvi« prožive više doživljaja hipotetičkog modela od onih koji provedu manje vremena.

7. Razgovarao sam s nekolicinom ljudi koji su bili proglašeni mrtvima i koji su kasnije reanimirani, ali nisu doživjeli niti jedan od doživljaja nabrojenih u »modelu«. Kažu da se uopće ničega ne sjećaju. Zanimljivo je da sam razgovarao s više osoba koje su u dva navrata bile proglašene klinički mrtvima u vremenskom razmaku od nekoliko godina. Neke su od njih samo u jednom slučaju imale ova zamršena iskustva.

8. Moram još jedanput naglasiti da pišem uglavnom o izjavama, izvještajima i pripovijestima što sam ih sakupio osobno, intervjuirajući ljude. Stoga kad kažem da se neki određeni događaj ne pojavljuje u određenom iskazu, to ne znači da se on nije i dogodio, nego samo to da ga osoba u razgovoru sa mnom nije spomenula (ili da se iz njezina iskaza ne može zaključiti da se dogodio). Imajući na umu i ove opaske, pogledajmo sada što se zbiva kad netko umire.

Ono što se ne može riječima iskazati

Razumijevanje jezika ovisi o golemom broju zajedničkih iskustava u kojima gotovo svi sudjelujemo. To je činjenica koja će nam u daljnjem razmatranju neprekidno stvarati poteškoće. Događaji što su ih ljudi koji su se približili smrti proživjeli leže izvan dosega našeg iskustva, pa treba očekivati da će i pri pokušaju njihova opisivanja doći do jezičnih poteškoća. Upravo to se i događa. Ljudi o kojima je riječ listom karakterizi-

raju svoje doživljaje kao nešto što se riječima ne može izraziti, kao nešto »neizrecivo«.

»Ne postoje riječi kojima bih mogao izraziti ono što bih želio reći«, ili »Nema pridjeva i superlativa kojima bih to opisao«, uobičajene su primjedbe. Evo kako je to jezgrovito opisala jedna žena:

»Stvarni je problem u tome što su sve riječi koje poznajem trodimenzionalne. Čitavo vrijeme dok sam to proživljavala mislila sam: ‚Pa u geometriji smo uvijek učili da postoje samo tri dimenzije i ja sam to uvijek prihvaćala. Ali oni koji su nas učili nisu bili u pravu – ima više dimenzija.' Naš svijet, tj. svijet u kojemu sada živimo je trodimenzionalan, ali posve je sigurno da onaj drugi to nije. Zato mi je tako teško pričati o tome. Moram vam to opisati riječima koje su trodimenzionalne. Učinila sam to najbolje što mogu, ali nisam potpuno uspjela. Zaista vam ne mogu dati potpunu sliku.«

Novosti

Više mi je osoba kazalo da su čule kako ih njihovi liječnici ili ostali prisutni proglašavaju mrtvima. Evo što mi je o tome ispričala jedna žena:

»Bila sam u bolnici, ali nisu znali što mi je. Stoga me dr James, moj liječnik, poslao radiologu na snimanje jetre. Nadao se da će tako otkriti uzrok moje bolesti. Opojno sredstvo što su mi ga imali dati u ruku najprije su ispitali jer sam na mnoštvo lijekova bila alergična. Nije bilo nikakve reakcije pa su nastavili s davanjem lijeka. Primijetila sam da im je nešto ipak privuklo pažnju. Čula sam kako je radiolog otišao do telefona i

okrenuo nekoliko brojeva. Kazao je: ‚Doktore James, ubio sam vašeg pacijenta gospođu Martins'. Ali ja sam znala da nisam mrtva. Pokušala sam se pokrenuti kako bi i oni to saznali, ali nisam mogla. Dok su se trudili da me ožive, čula sam ih kako govore koliko mi kubičnih centimetara nečega treba dati, ali nisam osjećala ubode iglom. Vidjela sam da me dodiruju ali to nisam osjetila.«

U slijedećem slučaju je žena, koja je već prije imala neprilika sa srcem, doživjela srčani udar i u njemu gotovo izgubila život. Ona kaže:

»Najednom su me spopali bolovi i stezanje u prsima. Imala sam osjećaj kao da mi je netko prsa stegnuo željeznim obručem i da ga sve više zateže. Moj muž i jedan naš prijatelj čuli su kad sam pala i dotrčali da mi pomognu. Našla sam se u potpunom mraku i kroza nj sam kao iz velike daljine čula svoga muža kako govori: ‚Ovaj put je gotovo'. I ja sam mislila: ‚Gotovo je'.

Mladi čovjek za kojega se mislilo da je podlegao u automobilskoj nesreći pripovijeda: »Čuo sam kako neka žena što je bila tamo pita: , Je li mrtav?' i kako netko odgovara: ‚Da, mrtav je'.«

Izjave ovog tipa uglavnom se podudaraju s opisima što su ih prema sjećanju dali liječnici i ostali svjedoci zbivanja. Jedan liječnik mi je, na primjer, rekao:

»Jedna je moja pacijentica dobila srčani udar baš u trenutku kad smo je još jedan kirurg i ja htjeli operirati. Vidio sam kako joj se zjenice šire. Neko smo je vrijeme pokušavali oživjeti, ali kako nismo imali uspjeha, pomislio sam da je to uzaludno. Kazao sam kolegi koji je sa mnom radio: ‚Pokušat ćemo još samo jedanput'. Taj put je srce pacijentice zakucalo i ona je došla k sebi. Kasnije sam je pitao da li se ičega sjeća.

Kazala je da se ne sjeća gotovo ničega osim mojih riječi: ‚Pokušat ćemo još samo jedanput'.«

Osjećaji mira i tišine

Mnogo ljudi izjavljuje da se u početnim fazama doživljaja osjećaju izvanredno ugodno i nabrajaju ugodne senzacije. Evo što o tome kaže čovjek koji poslije teške ozljede glave nije više davao znakove života:

»Na mjestu ozljede osjetio sam trenutačnu bol, ali tada je bol potpuno nestala. Imao sam osjećaj da lebdim u mračnom prostoru. Bila je oštra zima, ali u toj mi je tami bilo toplo i ugodno kao nikada u životu... Sjećam se da sam mislio: ‚Mora da sam mrtav'.«

Žena što su je reanimirali pošto je doživjela srčani udar priča:

»Ono što sam proživljavala bilo je prekrasno. Osjećala sam sami mir, udobnost, ugodu – mogla bih sve to opisati kao tišinu. Znala sam da je s mojim brigama svršeno i govorila sam sebi: ‚Kakav mir i tišina, a ništa me i ne boli'.«

Jedan se drugi čovjek prisjeća:

»Imao sam divan i veličanstven osjećaj mira i samoće... Dobro sam se osjećao i duh mi je bio smiren.«

Čovjek koji je »umro« poslije rana zadobivenih u Vijetnamu kaže da je, kad su ga pogodili, osjetio: »... veliko olakšanje. Ništa me nije boljelo i potpuno sam se opustio. Ugodno sam se osjećao – sve je bilo dobro.«

Buka

U mnogim slučajevima ljudi koji su bili »mrtvi« ili vrlo blizu smrti izvještavaju o neobičnim slušnim senzacijama. Ponekad su te senzacije krajnje neugodne. Čovjek koji je u toku operacije na trbuhu bio »mrtav« dvadeset minuta kaže da mu je u unutrašnjosti glave »... strahovito brujalo. To mi je bilo vrlo neugodno... Tu buku neću nikada zaboraviti.« Jedna druga žena kaže da je, kad je izgubila svijest, čula »... glasnu zvonjavu. Mogla bih je opisati i kao brujanje. Sve se vrtjelo i ja sam bila uhvaćena u kovitlac.« Neki ovu neugodnu senzaciju opisuju kao glasno škljocanje, riku, zveket ili kao »zvižduk – nešto poput fijuka vjetra«.

U nekim slučajevima ovi slušni efekti poprimaju prijatan glazbeni oblik. Čovjek koji je kad su ga dovezli u bolnicu proglašen mrtvim priča nakon uspjelog pokušaja reanimacije:

»Čuo sam nešto što je ličilo na udaljenu zvonjavu koju je donosio vjetar. Zvučalo je kao kad zvone japanske vjetrenjače... Bio je to jedini zvuk, a i on se javljao samo povremeno.«

Mlada žena koja je gotovo umrla od unutrašnjeg krvarenja zbog kompliciranog poremećaja u zgrušavanju krvi kaže da je u času kad se onesvijestila čula »veličanstvenu, zaista prekrasnu muziku«.

Mračni tunel

Osim što čuju buku, ljudi često osjećaju kako ih nešto vuče velikom brzinom kroz nekakav mračni

prostor. Opisivali su ga različitim riječima. Među ostalim, zabilježio sam izraze: pećina, bunar, prolaz, ograđen prostor, tunel, lijevak, vakuum, praznina, kanal, dolina i cilindar. Unatoč različitosti terminologije, jasno je da svi pokušavaju izraziti isto. Pogledajmo dvije izjave u kojima je riječ o tunelu:

»To mi se dogodilo dok sam još bio mali dječak – bilo mi je devet godina. Iako je otada prošlo dvadeset i sedam godina, još se uvijek svega sjećam. Jedno poslije podne naglo sam se razbolio pa su sa mnom odjurili u najbližu bolnicu. Kad smo stigli, odlučeno je da će me uspavati. Bio sam premlad da bih shvatio zašto je to bilo potrebno. Tada su još upotrebljavali eter. Stavili su mi preko lica tkaninu natopljenu eterom i toga je časa moje srce prestalo kucati (to su mi kasnije ispričali). Tada o tome nisam ništa znao, doživljavao sam nešto posve drugo. Najprije sam – nastojat ću to opisati što točnije – čuo neku buku, zvonjavu nalik na brrrrrnnnnn-brrrrrnnnnng-brrrrrnnnnng. Zvuk je bio vrlo ritmičan. Tada sam počeo prolaziti – vi ćete to vjerojatno smatrati sablasnim – kroz dugačak taman prostor. Izgleda da je to bio kanal ili nešto slično. Ne mogu to točno opisati. Čitavo sam se vrijeme kretao u skladu s tom bukom, s tom zvonjavom.«

Evo još jedne slične izjave:

»Na lokalnu anesteziju reagirao sam alergijom – prestao sam disati. Prvo što se poslije toga dogodilo – i to doista vrlo brzo – bio je moj prolaz kroz taj mračni, crni vakuum. Kretao sam se golemom brzinom. Čini mi se da bi se taj prostor mogao usporediti s tunelom. Osjećao sam se kao da se vozim na pokretnim sanjkama u Luna-parku i da golemom brzinom prolazim kroz tunel.«

U toku teške bolesti jedan se čovjek toliko približio

smrti da su mu se zjenice raširile a tijelo počelo hladiti. Evo njegove izjave:

»Bio sam u sasvim mračnoj i crnoj praznini. Teško je to objasniti – činilo mi se kao da se krećem kroz prazni mrak. Ipak, bio sam pri svijesti. Mogao bih reći da mi je bilo kao u cilindru iz kojega je ispumpan zrak. Imao sam osjećaj da sam u predvorju pakla, na pola puta između ovoga ovdje i nečega tamo.«

Čovjek koji je »umro« nekoliko puta od teških opeklina i ozljeda pri padu kaže:

»Otprilike tjedan dana bio sam u šoku i tada mi se desilo da sam izašao u tu mračnu prazninu. Izgleda da sam tu proveo dosta vremena lebdeći i naglo padajući... Ta me praznina toliko obuzela da nisam mislio ni o čemu drugom.«

Jedan se čovjek, dok je bio dijete, plašio mraka. Tada je pao s bicikla i srce mu je prestalo kucati (u toj je nezgodi došlo do unutrašnjih ozljeda). Evo kako se on sjeća toga svog doživljaja:

»Činilo mi se da prolazim vrlo dubokom i vrlo mračnom dolinom. Mrak je bio tako gust da nisam vidio ama baš ništa – ali to je svejedno bio najdivniji i najbezbrižniji doživljaj što ga možete zamisliti.«

Žena koja je preživjela upalu potrbušnice pripovijeda:

»Moj liječnik je već pozvao moga brata i moju sestru kako bi me posljednji put vidjeli. Medicinska sestra mi je dala injekciju koja mi je trebala pružiti olakšanje. Predmeti oko mene sve su se više udaljavali. Kad su se sasvim povukli, ja sam naglavačke ušla u uzak i vrlo, vrlo mračan prolaz. Izgledalo je da točno pristajem unutra. Počela sam kliziti dolje, dolje, dolje.«

Ono što je doživjela u prometnoj nesreći jedna je žena usporedila sa špicom televizijske emisije:

»Bilo je savršeno mirno i tiho – nije me bilo nimalo strah. Našla sam se u tunelu – tunelu koji se sastojao od koncentričnih krugova. Kratko vrijeme poslije toga gledala sam na televiziji emisiju pod nazivom *Vremenski tunel.* U emisiji su ljudi išli kroz vrijeme, kroz taj spiralni tunel u obrnutom smjeru. To bi bio najtočniji opis što ga mogu dati.«

Drugi čovjek, koji je također bio vrlo blizu smrti, povukao je nešto drukčiju paralelu. U svom se opisu služi elementima iz svoga vjerskog odgoja:

»Iznenada sam se našao u vrlo mračnoj i dubokoj dolini. Izgledalo je kao da kroz nju prolazi put, gotovo cesta, i ja sam išao tim putem... Kasnije, kad sam ozdravio, sinula mi je misao: ‚Eto, sad znam što se u *Bibliji* smatra ‚dolinom smrti', jer sam tamo bio.«

Izvan tijela

Opće je poznata istina da se većina nas gotovo uvijek identificira sa svojim materijalnim tijelom. Mi, naravno, dopuštamo da imamo i »duh«, ali većini ljudi »duh« izgleda mnogo efemerniji od tijela. Na kraju krajeva, duh je možda samo posljedica električne i kemijske aktivnosti mozga koji je dio materijalnog tijela. Mnogima je nemoguće i zamisliti bilo kakvo drugo postojanje osim ovoga u materijalnom tijelu, na koje su navikli.

Prije nego što su doživjeli »smrt«, ljudi koje sam intervjuirao nisu se u svojim stavovima ni po čemu razlikovali od prosječnih ljudi. Stoga su, nakon tog

»prolaženja« kroz mračni tunel i bili tako porazno iznenađeni. U tom su času shvatili da vide vlastito materijalno tijelo, a da su sami negdje izvan toga tijela. Uobičajene su izjave: »Bio sam gledalac«, ili »Bio sam još jedna osoba u sobi«, ili »Promatrao sam ljude i događaje kao na pozornici« ili »kao na filmu«. Pogledajmo sada one dijelove izjava što se odnose na ovaj tajnoviti doživljaj izvan tijela.

»Bilo mi je sedamnaest godina i radio sam s bratom u zabavnom parku. Jednog smo poslijepodneva odlučili da se idemo kupati, a pridružili su nam se još neki mladići. Netko je kazao: ‚Preplivajmo jezero.' To sam dotad uradio nebrojeno puta, ali sam toga dana, ne znam zbog čega, otprilike na sredini jezera počeo tonuti... Nekoliko sam se puta našao pod vodom i ona bi me izbacila, a tada mi se najednom učinilo da više nisam u svom tijelu, da sam daleko od svih – u svemiru. Ja sâm, bio sam stabilan i uvijek na istoj razini s koje sam gledao kako moje tijelo na udaljenosti od nekoliko stopa[1] pluta čas na površini čas pod površinom vode. Promatrao sam svoje tijelo s leđa i s desne bočne strane. Još sam uvijek osjećao da imam tjelesni oblik, iako sam bio izvan tijela. Bio je to neopisivo prozračan osjećaj – bio sam lak kao pero.«

Jedna žena se prisjeća:

»Prije godinu dana primljena sam u bolnicu zbog srčanih tegoba. Prvi put sam se probudila u bolničkom krevetu s jakom boli u prsima. Pritisnula sam dugme kraj kreveta jer sam htjela pozvati sestre i one su se užurbale oko mene. Bilo mi je neudobno ležati na leđima pa sam se okrenula, ali kad sam to učinila prestala sam disati i srce mi je prestalo kucati. U tom

[1] Anglosaksonska mjera za dužinu, 1 stopa = 30,48 cm. (*Op. prev.*)

sam trenutku čula kako sestre viču. Dok su one vikale, osjetila sam kako izlazim iz tijela i klizim između madraca i ograde kreveta – u stvari, izgleda da sam prošla kroz ogradu i tako sišla na pod. Tada sam se počela polako dizati. Vidjela sam kako je još sestara dotrčalo u sobu – bilo ih je barem dvanaest. Upravo je bilo vrijeme liječničke vizite pa su pozvali mog liječnika. Vidjela sam kako je ušao i pomislila: ‚Pitam se što on ovdje radi'. Prostrujala sam kraj mjesta gdje je bila učvršćena svjetiljka – jasno sam je vidjela sa strane – i zaustavila se. Lebdjela sam ispod stropa i gledala dolje. Osjećala sam se gotovo kao komadić papira što ga je netko otpuhnuo prema stropu.

Odatle sam promatrala kako me pokušavaju oživjeti. Moje je tijelo ležalo ispruženo na krevetu, dobro vidljivo, i svi su stajali oko njega. Jedna je sestra rekla: ‚Bože, gotova je', a druga se nagnula i davala mi umjetno disanje tehnikom usta na usta. Gledala sam njezin potiljak dok je to radila. Nikada neću zaboraviti njezinu kosu, bila je kratko podšišana. Tada sam ugledala kako su dogurali onaj aparat i stavili mi na prsa njegove električne krakove. Kad su to učinili, vidjela sam kako mi je tijelo poskočilo s kreveta i čula kako u njemu pucaju kosti. To je na mene djelovalo vrlo neugodno.

Promatrajući ih kako udaraju po mojim prsima i kako mi trljaju ruke i noge, mislila sam: ‚Zašto se toliko trude, pa meni je dobro'?«

Jedan mladić izjavljuje:

»Bilo je to prije dvije godine – upravo sam navršio devetnaestu. U svojim sam kolima vozio prijatelja kući i na tom sam određenom raskršću stao, pogledao na sve strane, ali nisam vidio da išta nailazi. Kad sam krenuo, čuo sam kako moj prijatelj viče iz svega glasa.

Pogledao sam, zaslijepila me svjetlost farova automobila koji je jurio prema nama. Čuo sam taj strašni i neugodni zvuk – kola su nam udarena postrance – i jedan mi se trenutak činilo da prolazim kroz tamu, kroz zatvoren prostor. Sve se odigralo vrlo brzo. Tada sam, rekao bih, lebdio oko pet stopa iznad ceste na udaljenosti od pet yardi[1] od kola i slušao kako nestaje jeka sudara. Vidio sam kako su dotrčali ljudi i počeli se gurati oko kola i kako moj prijatelj izlazi iz kola. Bilo je očito da je u šoku. Vidio sam vlastito tijelo među krhotinama koje su okružili ljudi i vidio sam ih kako ga pokušavaju izvući. Noge su mi bile prignječene a svuda je uokolo bilo krvi.«

Kako smo mogli i očekivati, osobama koje su se našle u ovom nezgodnom položaju prolaze glavom neobične misli. Mnogima je pojam bivanja izvan tijela toliko nezamisliv da čak i kad nešto takvo dožive ne vjeruju potpuno, zbunjeni su i to što im se događa neko vrijeme uopće ne povezuju sa smrću. Pitaju se što se to dešava; zašto iznenada vide sebe s određene udaljenosti kao da su gledaoci.

Emocionalne reakcije na ovo neobično stanje mogu biti vrlo različite. Većina ljudi izvještava kako na početku očajnički žele da se vrate u svoje tijelo, ali ne znaju kako to učiniti. Drugi se opet sjećaju kako ih je spopao strah koji je ponekad graničio s panikom. Ali ima i pozitivnijih reakcija na ovo stanje, kao što je npr. ova:

»Teško sam se razboljela i morala sam u bolnicu. Jednog se jutra oko mene skupila gusta, siva magla i ja sam napustila tijelo. Dok sam izlazila iz tijela, imala sam osjećaj da lebdim, pogledala sam natrag i vidjela

[1] Anglosaksonska mjera za dužinu – 1 yard = 0,914 m. (*Op. prev.*)

svoje tijelo na krevetu; nisam se bojala. Bilo je tiho – mirna vedrina. Nisam bila ni najmanje uzrujana niti prestrašena. Osjetila sam mir u sebi, a to je nešto čega se ne bojim. Učinilo mi se da možda umirem i da ću, ako se ne vratim u svoje tijelo, otići zauvijek.«

Jednako se tako razlikuju i stavovi što ih ljudi imaju prema tijelu koje su napustili. Uobičajeno je da ljudi kažu da su bili zabrinuti jer nisu znali što će im se s tijelom dogoditi. Mlada žena koja je, kad je to doživjela, bila još učenica medicinske škole, ovako izražava svoj shvatljivi strah:

»Znam da može zvučati smiješno, ali su nam u medicinskoj školi pokušavali utuviti da treba da ostavimo tijelo nauci. Čitavo vrijeme, dok sam ih promatrala kako mi daju umjetno disanje, mislila sam: ‚Ne želim da se moje tijelo upotrebi kao leš'.«

Sličnu zabrinutost, kad su se našle izvan tijela, izrazile su još dvije osobe. Zanimljivo je da su obje imale također medicinsko zvanje – jedna je bila liječnik a druga medicinska sestra.

U jednom od slučajeva ova je briga poprimila oblik žaljenja. Čovjek, čija su sjećanja obojena žaljenjem, osakatio se pri padu i srce mu je prestalo kucati:

»U jednom trenutku – znao sam da ležim na krevetu – vidio sam krevet i liječnika koji je na meni nešto radio. Nije mi bilo jasno kako mogu gledati vlastito tijelo na krevetu. Kad sam vidio svoje jadno, raskomadano tijelo, osjećao sam se zaista loše.«

Nekoliko osoba mi je kazalo da nije prepoznalo svoje tijelo. Evo jednog takvog karakterističnog slučaja:

»Nisam ni znao da tako izgledam. Znate, navikao sam da se vidim samo na slikama, ili sprijeda, u zrcalu, a te su slike plošne. Ali najednom sam vidio sebe,

mislim reći svoje tijelo. To je bio obuhvatan pogled s udaljenosti od otprilike pet stopa. Trebalo mi je nekoliko trenutaka da bih se prepoznao.«

U jednoj izjavi taj osjećaj neprepoznavanja izražen je na ponešto ekstreman i duhovit način. Jedan liječnik pripovijeda kako je za vrijeme svoje kliničke »smrti« stajao kraj kreveta i gledao vlastiti leš koji je već poprimio pepeljastosivu boju mrtvaca. Očajan i zbunjen pokušavao je smisliti što da uradi. Odlučio je da pokuša otići jer se osjećao vrlo neugodno. Dok je bio mali dječak, djed mu je pričao pripovijesti o duhovima i – premda zvuči paradoksalno – on »nije želio biti kraj te stvari što je nalikovala na mrtvo tijelo, pa makar to bio i ja sâm.«

Drugu krajnost sačinjavaju oni koji su mi kazali da prema svome tijelu nisu osjetili ništa osobitoga. Jedna je žena, na primjer, doživjela srčani udar i bila uvjerena da umire. Osjetila je kako je nešto vuče kroz tamu, kako je izvlači iz tijela, a zatim je pojurila dalje. Ona kaže:

»Na svoje se tijelo uopće nisam osvrnula. Znala sam da je tamo, nesumnjivo, i da sam ga pogledala, vidjela bih ga. Ali nisam to ni najmanje željela – znala sam da sam svoj život proživjela najbolje što sam mogla i sada sam svu svoju pažnju usmjerila drugim stvarima. Smatrala sam da bi osvrtanje na tijelo značilo osvrtanje na prošlost, a ja sam čvrsto odlučila da to ne činim.«

Slično tome, djevojka koja je u automobilskoj nesreći zadobila teške ozljede kaže:

»Vidjela sam vlastito tijelo zapleteno u kolima i ljude što su se skupili uokolo, ali, znate, nisam osjećala baš ništa. Imala sam osjećaj da je to neki drugi čovjek ili čak samo predmet . . . Znala sam da je to tijelo moje, ali prema njemu nisam osjećala ništa.«

Kad se nađu u bestjelesnom stanju, ljudi su obično zatečeni, tako da im unatoč čudnovatosti doživljaja treba vremena da shvate što im se događa. Može se dogoditi da neko vrijeme provedu izvan tijela, očajnički pokušavajući da u događaju i mislima nađu nekakav smisao, prije negoli shvate da umiru ili da su već mrtvi.

Ta spoznaja može biti popraćena snažnim emocijama i neobičnim mislima. Jedna se žena sjeća da je mislila: »Kako je divno biti mrtav.«

Neki čovjek kaže da je pomislio: »To mora da je ono što nazivaju ‚smrću'.« I samo shvaćanje stanja može biti popraćeno čuđenjem a ponekad i odbijanjem. Jedan čovjek se, na primjer, sjetio biblijskog obećanja od »tri puta po dvadeset i još deset« i protestirao da mu je »jedva dvadeset«. Neobično me se dojmila i izjava mlade žene koja je taj osjećaj ovako izrazila:

»Mislila sam da sam mrtva i to mi nije bilo nimalo žao, ali nikako nisam znala kamo treba da idem. Svijest i misli su mi ostali nepromijenjeni, tj. isti kao i za života, ali nisam mogla ništa povezati. Neprestano sam mislila: ‚Kamo da idem? Što da radim?' i ‚O Bože, naprosto ne vjerujem da sam mrtva'. Izgleda da nitko od nas ne vjeruje potpuno da će umrijeti. To je uvijek nešto što se događa drugima, i premda znamo da ćemo umrijeti, duboko u sebi ne možemo u to povjerovati ... I tako sam odlučila da pričekam da se uzbuđenje stiša, da odnesu moje tijelo i da tada pokušam saznati kamo treba da krenem.«

Među slučajevima što sam ih proučavao, jedna ili dvije osobe, čija je duša, duh, svijest (ili kako god to želite nazvati) napustila tijelo izjavile su da poslije toga nisu bile ni u kakvom »tijelu«. Imale su osjećaj da su

»čista« svijest. Jedan čovjek pripovijeda da je za to vrijeme osjećao da je mogao »... vidjeti sve oko sebe, među ostalim i čitavo moje tijelo što je ležalo na krevetu, a da pri tome nisam zauzimao nimalo prostora«, odnosno osjećao se kao točka svijesti. Neki su ljudi kazali da se ne sjećaju da li su, pošto su napustili materijalno tijelo, poprimili oblik nekog drugog »tijela«. Nisu na to obraćali pažnju – previše su bili zaokupljeni onim što se događa.

Ali najviše je ispitanika izjavilo da su se, kad su izašli iz materijalnog, našli u nekoj drugoj vrsti tijela. Ta nas je njihova izjava dovela do teme o kojoj je krajnje teško raspravljati. To »novo tijelo« jedan je od tri vida doživljavanja smrti, pri čijem opisivanju neprimjerenost ljudskog jezika najviše dolazi do izražaja. Gotovo su svi, dok su mi pripovijedali o tom tijelu, zapali u jezične poteškoće i na kraju izjavili: »Ne mogu to opisati« (ili nešto slično).

Unatoč tome, opisi toga novog tijela vrlo su nalik jedan drugome. Koliko god se načini izražavanja pojedinih ljudi međusobno razlikovali, zbog upotrebe različitih riječi i usporedaba, ne možemo se oteti dojmu da sve te izjave govore o istom. One se također odlučujuće podudaraju kada se radi o općim svojstvima i značajkama toga novog tijela. Njegova su svojstva neki od ispitanika bar donekle obuhvatili terminom »spiritualno tijelo«, kojim ću se i ja služiti u daljnjem tekstu.

Često se događa da ljudi koji umiru postaju svjesni svoga spiritualnog tijela jer imaju osjećaj da ih ono ograničava. Kad napuste materijalno tijelo, otkrivaju da ih nitko ne čuje, ma koliko se trudili da svoj neobičan doživljaj saopće drugima. To je izvrsno ilustrirano odlomkom izjave što ju je dala žena koja je

iznenada prestala disati, pa je odnesena u sobu hitne pomoći gdje su je pokušali reanimirati:

»Vidjela sam kako me pokušavaju oživjeti. Bilo je to zaista čudno. Nisam bila visoko; moglo bi se reći da sam bila kao na nekom pijedestalu, ali ne iznad njih. Gledajući preko njih, pokušala sam im nešto reći, ali me nitko nije čuo, nitko me nije htio slušati.«

Kako bi čitavo iskustvo postalo još složenijim, osobe u spiritualnom tijelu ubrzo otkrivaju da ljudi oko njih ne samo što ih ne mogu čuti nego ih ne mogu ni vidjeti. Može se desiti da medicinsko osoblje ili ljudi koji su se skupili oko tijela gledaju točno u njih a ne primjećuju ih. Spiritualnom tijelu nedostaje i čvrstoća; materijalni predmeti u okolini s lakoćom prolaze kroza nj, a nemoguće mu je čvrsto uhvatiti bilo koji predmet ili osobu.

»Liječnici i sestre lupali su po mome tijelu, pokušavajući pokrenuti intravenozni mehanizam, a ja sam im neprestano govorio: ‚Ostavite me na miru. Sve što želim jest da me pustite na miru. Prestanite udarati po meni'. Ali nisu me čuli. Tada sam im pokušao maknuti ruke, kako bi ih spriječio da tuku po mom tijelu, ali koliko god ja pokušavao, ništa se nije događalo. Nisam mogao učiniti ništa. Bilo je kao da ... u stvari ne znam kako je bilo, ali im nisam mogao pomaknuti ruke. Izgledalo je kao da ja njihove ruke dodirujem i pokušavam pokrenuti – ali iako sam ih gurao one se nisu micale. Ne znam da li je moja ruka prolazila kroz njih, oko njih – ne znam ... Dok sam ih pokušavao pomaknuti, nisam osjećao nikakav pritisak.«

Ili:

»Ljudi su sa svih strana prilazili mjestu nesreće. Bio sam u sredini vrlo uskog prolaza i vidio sam ih. Ali kad bi mi se približili, izgledalo je kao da me ne primjećuju.

Nastavili bi hodati u istom smjeru. Kad bi mi se sasvim približili, ja bih se pokušao okrenuti i maknuti im se s puta, ali oni bi jednostavno prošli kroza me.«

Nadalje, svi bez razlike izvještavaju da spiritualno tijelo nema težine. Većina to prvi put primijeti kad ustanove da lebde pod stropom ili kad se vinu u zrak (kao u navedenim izjavama). Mnogi, kad govore o tom novom tijelu, upotrebljavaju izraze »osjećaj kao da lebdim«, »kao da nemam nikakve težine«, »kao da protječem«.

Navikli smo da u svom materijalnom tijelu imamo mnoge načine percipiranja koji nam govore o trenutačnom prostornom položaju tijela i njegovih dijelova kao i to da li se krećemo ili mirujemo. Za to su nam važni vid i osjetilo za ravnotežu, ali posjedujemo i kinestetičko osjetilo kojim se služimo pri kretanju i naprezanju tetiva, mišića i zglobova. Obično nismo svjesni podražaja što ih primamo preko tog osjetila, a kako ono gotovo neprekidno funkcionira, prestali smo na nj obraćati pažnju. Ipak, pretpostavljam da bismo, kad bi to osjetilo iznenada prestalo raditi, odmah primijetili da nam nedostaje. Ostaje činjenica da je podosta osoba izjavilo da u spiritualnom tijelu nisu osjećali fizičke podražaje koji su posljedica tjelesne težine, a nisu mogli odrediti ni svoj položaj ni smjer kretanja.

Iako nam se ova svojstva spiritualnog tijela u početku čine ograničenjima, s jednakim ih pravom možemo smatrati i prednostima (ili pomanjkanjem ograničenja). Osoba u spiritualnom tijelu u privilegiranom je položaju u odnosu na ljude oko sebe. Ona ih može i čuti i vidjeti, a oni nju ne mogu (mnogi bi špijun to smatrao zavidnom situacijom). Pa iako izgleda da joj kvaka na vratima, kad za nju uhvati, prolazi kroz

ruku, to prestaje biti važno čim otkrije da jednostavno može proći i kroz zatvorena vrata. Putovanja su u ovom stanju (kad se čovjek jednom na njih privikne) izvanredno lako izvediva. Materijalni predmeti ne predstavljaju nikakvu prepreku a prelaženje s jednog mjesta na drugo može biti nevjerojatno brzo – gotovo trenutačno.

Osim toga što ga ljudi u materijalnom tijelu ne mogu percipirati, svi koji su boravili u spiritualnom tijelu slažu se da je ono, premda ga je nemoguće opisati, ipak »nešto«. Svi se slažu da spiritualno tijelo ima nekakav oblik (ponekad je to okruglast ili amorfan oblak a ponekad poprima formu bivšeg materijalnog tijela) pa čak i dijelove (izdanke ili površine analogne rukama, nogama, glavi itd.). Pa i kad se dogodi da je oblikom uglavnom okruglasto, često ima potpuno određen vrh i dno, pa čak i spomenute »dijelove«.

Čuo sam kako to novo tijelo opisuju različitim terminima, ali mislim da je prilično jasno da svi ti ljudi pokušavaju izraziti istu misao. Ispitanici su upotrebljavali izraze: magla, oblak, vodena para, nešto poput dima, nešto prozirno, oblak boja, nešto u snopovima, energetsko polje, i slično.

Na kraju treba reći da svi naglašavaju bezvremenost tog stanja izvan materijalnog tijela. Mnogi kažu da iako su prisiljeni da boravak u spiritualnom tijelu opisuju vremenskim terminima budući da je ljudski jezik vremenski, vrijeme nije bilo element njihova doživljaja.

Navest ću odlomke iz pet razgovora u kojima su ispitanici govorili o tim fantastičnim vidovima postojanja u spiritualnom tijelu:

1. »U zavoju sam izgubio kontrolu nad kolima, kola su s puta zavezla u zrak i sjećam se da sam vidio plavo nebo i kola kako lete u jarak. Kad su sišla s puta, pomislio sam u sebi: ‚saobraćajna nesreća'. U tom sam času nekako izgubio osjećaj vremena te prestao osjećati fizičku realnost svoga tijela – izgubio sam dodir sa svojim tijelom. Moje je biće, jastvo, duh, ili kako god to nazvali, izašlo iz mene. Imao sam osjećaj da izlazim kroz glavu. Nije me nimalo boljelo – bilo je to kao da se nešto uzdiže i ostaje nada mnom...

Osjećao sam kako to moje ‚biće' ima određenu gustoću, ali to nije bila gustoća u fizikalnom smislu – bilo je to nešto kao, zapravo ne znam, poput valova ili nešto slično. Pretpostavljam da to nije bilo materijalno, ali moglo bi se reći da je bilo nabijeno. Ipak sam imao osjećaj da od nečega jest... Bilo je malo i nekako okruglo, bez čvrsto određenih granica... Mogli biste ga usporediti s oblakom... Gotovo da je izgledalo kao da je u vlastitom ovoju...

Izgleda da je iz mog tijela izašlo tako da je najprije izašao širi a potom uži dio... To je bio vrlo, vrlo prozračan osjećaj. Moje se materijalno tijelo nije naprezalo – kao da su osjeti bili potpuno odvojeni. Tijelo nije imalo težine...

Najviše me iznenadilo kad je to moje biće (već izvan moga tijela) oklijevalo pred prednjim dijelom moje glave. Kao da se nije moglo odlučiti da li da ode ili ostane. U tom je času izgledalo da vrijeme stoji. Na početku i pri kraju nesreće sve se odvijalo velikom brzinom, ali u tom određenom trenutku, dok je moje biće lebdjelo iznad mene, kola su se beskrajno dugo kotrljala niz nasip. U stvari mene se nisu ticala ni kola ni nesreća ni moje vlastito tijelo – jedino sam se brinuo za svoj duh...

Iako moje biće nije imalo fizikalnih karakteristika, prisiljen sam opisati ga fizikalnim terminima. Mogao bih to učiniti na mnogo načina, ali ma kakve riječi upotrebio, ne bih mogao izraziti ono što mislim.

Konačno su kola udarila o zemlju, prevrnula se, a ja sam se izvukao samo s iščašenim vratom i zgnječenom nogom.«

2. »(Kad sam izašao iz materijalnog tijela) izgledalo je kao da sam iz svoga tijela prešao u nešto drugo. Nisam mislio da sam se pretvorio u ništa – to je bilo drugo tijelo... ali ne obično ljudsko tijelo. Bilo je ponešto različito od ovoga. Nije bilo baš kao ljudsko tijelo, ali nije bilo ni okrugla hrpa materije. Imalo je oblik, ali je bilo bezbojno. I siguran sam da sam imao nešto što bismo mogli nazvati rukama.

Ne mogu to opisati. Bio sam toliko fasciniran svime što sam vidio – vlastito tijelo a i sve drugo – da nisam razmišljao u kakvoj sam to vrsti tijela. Osim toga, sve se odvijalo tako brzo. Izgledalo je da vrijeme ne igra nikakvu ulogu, kao da ne postoji, a ipak postoji. Kad izađete iz materijalnog tijela sve je puno brže.«

3. »Sjećam se da su me dovezli i operacionu salu. Nekoliko je slijedećih sati bilo kritično. Za to sam vrijeme izlazio iz svog materijalnog tijela i ponovno se u nj vraćao – mogao sam ga promatrati odozgo. Ali dok bih to činio, opet bih bio u tijelu – ne u materijalnom tijelu, nego u nečemu što bi se najbolje moglo opisati kao energetsko polje. Kad baš tražite od mene da to pretočim u riječi, rekao bih da je bilo prozirno i duhovno, u smislu da je bilo suprotno materijalnom. Ali je, u to sam posve siguran, imalo dijelove.«

4. »Kad mi je srce prestalo kucati... osjetio sam se kao lopta ili možda bolje rečeno mala sfera. Jednostavno, ne mogu to opisati.«

5. »Bio sam izvan tijela i promatrao ga s udaljenosti od otprilike deset yarda, ali još uvijek sam razmišljao jednako kao u fizičkom životu. A razmišljao sam u onom dijelu svog novog lika koji je bio približno na visini mog normalnog materijalnog tijela. Ovo u čemu sam bio ne bi se moglo nazvati tijelom u uobičajenom smislu. Bilo je to kao neka kapsula, uglavnom neki čist oblik. Zapravo, nisam ga mogao vidjeti, bilo je prozirno, ali opet ne prozirno u uobičajenom smislu. Naprosto je bilo tamo kao neka energija, mala loptica energije. Nisam bio svjestan nikakvih tjelesnih podražaja – temperature ili bilo čega sličnog.«

Neki su ispitanici u svojim izjavama spomenuli sličnost oblika materijalnog i spiritualnog tijela. Jedna mi je žena rekla da je ‚dok je boravila izvan tijela' »još uvijek osjećala tjelesni oblik – noge, ruke, sve, iako nije imala osjećaj težine«. Jedna gospođa, koja je iz određene točke pod stropom promatrala pokušaje oživljavanja na svome tijelu, kazala je: »Još sam uvijek bila u tijelu. Ispružila sam se i gledala prema dolje. Pokrenula sam noge i primijetila da je jedna toplija.«

Drugi se ispitanici opet prisjećaju da su, dok su bili izvan tijela, mislili s izvanrednom lakoćom, tj. zapreke nisu postojale ne samo za spiritualno tijelo nego ni za misao. Uvijek su iznova ponavljali da su, kad su se jedanput privikli na novu situaciju, mogli misliti jasnije i brže nego u svome materijalnom postojanju. Jedan mi je to ovako ispripovijedao:

»Ono što ovdje nije moguće tamo jest. Duh vam je tako jasan. To je vrlo ugodno. Prvi put sam imao osjećaj da shvaćam stvari od prve. Poslije izvjesnog vremena sve što sam proživljavao dobilo je neko značenje.«

Opažanje u novom tijelu i liči i ne liči na opažanje u

materijalnom tijelu. U nekim je područjima spiritualna forma ograničenija. Kao što smo već spomenuli, osjetilo kinestezije ne postoji. U nekoliko slučajeva ispitanici su izjavili da nisu razlikovali promjene u toplini, a većina je navela da je osjećala ugodnu »toplinu«. Ni u jednom od slučajeva što sam ih proučio nije navedeno postojanje osjetila mirisa i okusa.

S druge strane, osjetila koja odgovaraju tjelesnim osjetilima vida i sluha, u spiritualnom tijelu ne samo da su sačuvala tu funkciju nego je ona dapače i pooštrena. Jedan ispitanik mi je rekao da mu je dok je bio »mrtav« vid bio mnogo jači, ili njegovim riječima: »Nisam shvaćao kako je moguće da vidim tako daleko.« Ili riječima jedne žene koja je imala slično iskustvo: »Izgleda da to spiritualno osjetilo nije ograničeno – mogla sam gledati u svim smjerovima i vidjeti sve.« Ta je pojava slikovito opisana u ovom odlomku iz razgovora sa ženom koja je doživjela saobraćajnu nesreću i nakon toga izašla iz tijela:

»Vladalo je veliko uzbuđenje a ljudi su trčali oko kola prve pomoći. Kad god bih nekoga pogledala sa svrhom da dokučim što misli, imala sam osjećaj da gledam kroz leću koja se približava objektu. Zuuum – i bila sam tamo. Ali čini se da je dio mene – dio koji ću nazvati duhom – uvijek ostajao na istom mjestu udaljenom nekoliko yarda od moga tijela – mjestu na kojem sam i ja boravila. Kad bih željela vidjeti nekoga tko je bio udaljeniji, kao da bi se dio mene uputio tamo (poput tragača). U tom mi se trenutku činilo da bih se mogla stvoriti na mjestu bilo kojeg događaja, bilo gdje na svijetu.«

Većina ispitanika je izjavila da ne čuje stvarne (u fizikalnom smislu) glasove ili zvukove, tako da osjetilo koje prima tu vrstu informacija u spiritualnom tijelu

možemo nazvati osjetilom sluha samo po analogiji. Prije bi se moglo reći da su do ispitanika dolazile misli, a ne riječi. Još ćemo vidjeti da ovakva vrsta direktnog prijenosa misli može igrati važnu ulogu u kasnijim fazama doživljaja smrti.

Jedna gospođa je to ovako opisala:

»Vidjela sam ljude svuda uokolo i razumjela što govore. Nisam ih čula glasno, kao što sad čujem vas. Ja sam u stvari znala što oni misle, točno sam znala što misle, ali samo u svom duhu. Riječi što su ih oni izgovarali nisu mi značile ništa. Uhvatila bih misao sekundu prije nego što bi otvorili usta i progovorili.«

Konačno, na temelju jedne jedine vrlo zanimljive izjave, izgleda da se ni teška oštećenja materijalnog tijela ne odražavaju negativno na spiritualno. U slučaju koji ću navesti čovjek je u nesreći izgubio nogu. U jednom su ga trenutku smatrali klinički mrtvim. Čovjek je znao da je izgubio nogu jer je jasno vidio svoje oštećeno tijelo i liječnika koji se trudio da mu pomogne. Ali izvan tijela:

»... osjećao sam se čitavim. Siguran sam u to da sam imao osjećaj da posjedujem sve dijelove tijela, premda to nije bilo točno.«

U tom bestjelesnom stanju čovjek je odvojen od drugih. On vidi druge i shvaća njihove misli, ali ti drugi njega niti čuju niti vide. Komunikacije s drugim ljudima su presječene – čulo dodira ne služi ničemu, jer spiritualno tijelo ne posjeduje čvrstoću. Stoga nas ne iznenađuje što se ljudi u ovom stanju poslije nekog vremena počinju osjećati izoliranima i usamljenima. Ili, kako reče jedan čovjek, koji je vidio liječnike, sestre i ostalo medicinsko osoblje kako idu za svojim poslom, a nije s njima mogao komunicirati: »Bio sam očajno sam.«

Mnogi su mi opisali taj osjećaj duboke usamljenosti koji ih je u tom trenutku preplavio.

»Sve što sam doživljavao bilo je prekrasno, neopisivo. Želio sam da i drugi budu sa mnom i to vide, jer sam znao da to nikada neću moći opisati. Bio sam usamljen i želio sam da netko podijeli moje doživljaje sa mnom. Ali sam znao da to nitko ne može. Bio sam u svome privatnom svijetu – kad sam to shvatio, pao sam u depresiju.«

Ili:

»Nisam mogao ništa dodirnuti niti komunicirati s ljudima oko sebe. Bio je to užasan osjećaj usamljenosti, osjećaj potpune osamljenosti. Znao sam da sam sasvim sam.«

I još:

»Bio sam preneražen, nisam mogao vjerovati da se to doista događa. Nisam se brinuo u smislu: ‚Ne, nije moguće da sam mrtav, nikad više neću vidjeti svoje roditelje i oni će se žalostiti'. Ništa mi slično nije palo na pamet.

Čitavo sam vrijeme bio svjestan da sam sâm – sâm kao posjetilac iz strane zemlje. Sve su veze bile prekinute. Znam... činilo mi se kao da nema ljubavi ni ičega drugoga. Sve je bilo tako... tehnički. Zaista ne razumijem.«

Kad se umirući još više približi smrti, ti osjećaji usamljenosti se raspršе. U određenom trenutku dolaze drugi da bi mu pomogli u prelaženju koje proživljava. Ti drugi se mogu pojaviti u obliku duhova – često duhova umrlih rođaka ili prijatelja. Više je intervjuiranih u razgovoru izjavilo da se pojavljuje spiritualno biće posebnih svojstava. U nekoliko idućih odlomaka razmotrit ćemo takve susrete.

Priličan broj ispitanika je izjavio da su u nekoj fazi umiranja – ponekad je to bilo odmah u početku a ponekad tek nakon drugih događaja – postali svjesni ostalih spiritualnih bića u svojoj blizini. Bilo je očito da su ta bića bila tamo da im olakšaju prijelaz u smrt bilo da im, kao što se to dogodilo u dva slučaja, kažu da još nije došlo vrijeme da umru te da se moraju vratiti u svoje materijalno tijelo.

»To mi se dogodilo pri porođaju. Bio je težak i izgubila sam mnogo krvi. Liječnik je odustao od daljnjih napora i rekao mojima iz obitelji da umirem. Ali ja sam čitavo to vrijeme bila budna, a kad sam ga čula kako to izgovara, osjetila sam da dolazim svijesti. Tada sam primijetila ljude – veliko mnoštvo ljudi – kako lebde pod stropom. Sve sam ih u svome životu poznavala i oni su umrli prije mene. Prepoznala sam svoju baku, djevojku koja je išla sa mnom u školu i mnoge druge rođake i prijatelje. Izgleda da sam uglavnom vidjela njihova lica i osjećala njihovu prisutnost. Izgledalo je da se svi raduju. Bio je to sretan čas – osjećala sam da su došli da me zaštite ili da me vide. Bilo je gotovo kao da se vraćam kući, a oni su se sakupili da me pozdrave i da mi zažele dobrodošlicu. Neprekidno sam osjećala kako je sve lako i lijepo. Bio je to lijep i veličajan trenutak.«

Jedan se čovjek sjeća:

»Nekoliko tjedana prije nego što sam gotovo umro, poginuo je moj dobar prijatelj Bob. U trenutku kad sam izašao iz tijela, osjetio sam da je Bob kraj mene. Vidio sam ga u duhu i osjećao njegovu prisutnost – bilo je to čudno. Nisam vidio njegovo materijalno

tijelo. Ništa nisam opažao u materijalnoj formi, ali sam svejedno sve jasno vidio, njegov izgled, sve. Da li to zvuči smisleno? Bio je tamo, ali nije imao materijalnog tijela. Bila je to neka vrsta prozirnog tijela i vidio sam svaki njegov dio – ruke, noge itd. – ali to gledanje nije bilo fizikalno. Tada nisam mislio da je to čudnovato jer mi ionako nije trebalo da ga vidim očima. Ta nisam ih ni imao!

Neprestano sam ga zapitkivao: ‚Bobe, kamo ja sad idem? Što se desilo? Jesam li mrtav ili nisam?' Ali on mi nije odgovarao, nije izustio ni riječi. Ali je, dok sam bio u bolnici, često dolazio i ja bih ga pitao: ‚Što se dešava?' Ali odgovora nije bilo. Otišao je onoga dana kad je liječnik rekao: ‚Ostat će živ'. Više ga nisam vidio niti osjećao njegovu prisutnost. Sad mi se nekako čini da je čekao da prijeđem i tu zadnju granicu da bi mi kazao, da bi mi objasnio što se događa.«

U nekim slučajevima duhovi što ih ljudi susreću nisu osobe što su ih poznavali za života. Jedna žena je navela da je, dok je boravila izvan tijela, vidjela ne samo vlastito prozirno spiritualno tijelo nego još jedno takvo tijelo koje je pripadalo nekome tko je nedavno umro. Tu osobu ona nije poznavala, pa je stoga ova njezina primjedba još zanimljivija: »Nisam smatrala da taj čovjek, taj duh, ima neki određeni broj godina. Nisam imala nikakav osjećaj vremena.«

U nekoliko su slučajeva ljudi povjerovali da su bića koja su im izašla u susret njihovi »duhovi zaštitnici«. Takav duh je kazao jednom čovjeku: »Pomogao sam ti u ovoj fazi tvoga postojanja, ali sad ću te predati drugima.« Jedna žena mi je rekla da je, dok je napuštala tijelo, ugledala još dva spiritualna bića koja su se predstavila kao njezini »spiritualni pomagači«.

U dva međusobno vrlo slična slučaja dogodilo se da

su ljudi čuli glas koji im je rekao da još nisu mrtvi i da se moraju vratiti. Evo kako mi je jedan od te dvojice to ispričao:

»Čuo sam glas, ne ljudski glas, taj slušni osjet nije dolazio od materijalnih osjetila, kako mi govori da se moram vratiti i tada me nije bilo strah vratiti se u svoje materijalno tijelo.«

Konačno, ta spiritualna bića se mogu pojaviti u nešto amorfnijem obliku:

»Dok sam bio mrtav, i u toj praznini, razgovarao sam s ljudima, ali ipak, zaista ne bih mogao kazati da sam razgovarao s ljudima u tjelesnom obliku. Imao sam osjećaj da su ljudi oko mene, osjećao sam njihovu prisutnost i premda nisam nikoga vidio, osjećao sam da se kreću. S vremena na vrijeme s ponekim od njih bih razgovarao, ali ih nisam mogao vidjeti. Kad god bih se zapitao što se događa, netko bi mi od njih odvratio mišlju da je sve u redu, da ja umirem ali da će mi biti dobro, tako da me moje stanje nije zabrinjavalo. Na svako postavljeno pitanje dobivao bih odgovor. Nisu dopuštali da mi duh bude prazan.«

Biće sazdano od svjetlosti

Najnevjerojatniji zajednički element u izjavama što sam ih proučavao možda je susret s neobično sjajnim svjetlom. Sigurno je da taj susret temeljito mijenja ličnost onoga tko ga je doživio. Tipično je da je ispočetka svjetlost blijeda, ali ubrzo postaje sve sjajnijom, dok ne dosegne nezemaljski sjaj. Iako je taj sjaj neopisiv (ispitanici obično kažu da je bijel ili »jasan«) i neobično intenzivan, ispitanici izričito naglašavaju da

ih ni u kojem slučaju ne zasljepljuje, da ne smeta njihovim očima niti ih sprečava da vide ostale predmete u svojoj okolini (to je možda i stoga što u tom trenutku i nema tjelesnih očiju koje bi mogle biti zaslijepljene).

Unatoč neobičnoj manifestaciji u obliku svjetlosti, nijedan od ispitanika nije ni na tren posumnjao da se radi o biću – biću sazdanom od svjetlosti. To biće posjeduje osobnost, ono je ličnost. Ljubav i toplina što ih zrači ne daju se riječima iskazati. Umirući je njima potpuno okružen i toliko zanesen da se u prisutnosti bića ne osjeća nimalo nelagodno, dapače, osjeća se prihvaćenim. Prema tom svjetlu vuče ga neodoljiva privlačna sila, on neizbježno mora k njemu.

Zanimljivo je da se opisi bića sazdanog od svjetlosti u golemoj većini izjava gotovo nimalo ne razlikuju od navedenog. Ono što se uvelike mijenja od izjave do izjave jest prepoznavanje odnosno identifikacija toga bića. Ona ovisi o odgoju, vjeri i uvjerenjima pojedinca. Tako, na primjer, većina odgojenih u kršćanskoj vjeri, koji su tu vjeru zadržali, smatra da je svjetlost Krist, a ponekad to svoje tumačenje podupiru citatima iz Biblije. Muškarac i žena, oboje Jevreji, prepoznali su u svjetlu »anđela«. U oba je slučaja, međutim, bilo potpuno jasno da se ne radi o krilatom biću koje svira harfu, pa čak ni o biću koje ima ljudski oblik ili pojavu. Bila je samo svjetlost. Svaki mi je ispitanik u stvari pokušavao saopćiti da je biće smatrao poklisarom ili vodičem. Jedan čovjek koji je bio ateista, jednostavno je viđeno opisao kao »biće od svjetlosti«. Isti je naziv upotrebila jedna kršćanka koja očito nije osjećala potrebu da svjetlost nazove »Kristom«.

Kratko vrijeme pošto se pojavilo, biće počinje komunicirati s umirućim. Treba naglasiti da je komuni-

kacija direktna, tj. ista kao i u opisima o tome kako čovjek u spiritualnom tijelu može »čitati« misli drugih. Ispitanici opet tvrde da nisu čuli nikakav glas ili fizikalni zvuk koji bi dolazio od bića, niti su odgovarali pomoću zvukova. Dapače, svi izjavljuju da se radi o direktnom prijenosu misli, i to na tako jasan i nedvojben način da ne postoji mogućnost nesporazuma (a ni laganja biću od svjetlosti).

Nadalje, ova nesmetana izmjena misli ne odvija se na materinjem jeziku umirućega. Unatoč tome, on ne samo da sve savršeno razumije nego je to shvaćanje gotovo trenutačno. On čak ne može prevesti misli i razgovore što ih je vodio dok je boravio u blizini smrti na ljudski jezik kojim sada govori.

Idući korak u doživljavanju jasno ilustrira poteškoće što se pojavljuju pri prevođenju s tog negovorenog jezika. Poslije svoje dramatične pojave, biće usmjerava prema umirućem određenu misao. Obično ljudi s kojima sam razgovarao pokušavaju tu misao izreći u obliku pitanja. Nabrojit ću neke od češćih »prijevoda«: »Jesi li spreman umrijeti? Jesi li voljan umrijeti? Što si postigao u životu?« i »Jesi li dovoljno postigao u životu?« Moglo bi se činiti da se prva dva pitanja razlikuju od drugih dvaju, jer se u prvima naglašava »spremnost« dok je u druga dva naglasak na onome »što je u životu postignuto«. Unatoč različitosti smisla ovih pitanja meni se čini da svi ispitanici pokušavaju izraziti istu misao. Neke njihove formulacije ovih pitanja potkrepljuju tu moju pretpostavku. Evo jednog takvog primjera:

»Prvo što mi je kazao bilo je da me na neki način pitao da li sam spremna umrijeti, ili što sam učinila u životu što bih mu željela pokazati.«

Čak i kad je pitanje formulirano na nešto neuobičajeniji način, ispostavlja se da ima navedeni smisao. Na primjer:

»Glas mi je postavio pitanje: ‚Da li je vrijedno toga?', misleći pri tome da li ja sada kada znam sve ovo smatram da je život što sam ga dosad provodio bilo vrijedno živjeti.«

Treba još dodati da svi ispitanici bez iznimke inzistiraju na tome da pitanje nije postavljeno zato da bi im se sudilo. To je jedno od dubokih osnovnih pitanja s kojim se svatko kad-tad mora suočiti. Svi se slažu da im biće ne postavlja pitanje optuživalačkim ili prijetećim tonom, te da znaju da njihov odgovor neće nimalo utjecati na potpunu ljubav i prihvaćanje kojim ih je svjetlost okružila. Svrha pitanja je da ih potakne na razmišljanje o vlastitom životu. To je, moglo bi se reći, vrsta Sokratovskog pitanja koje se ne postavlja radi informacije nego da bi se čovjeku omogućilo da sam krene putem istine.

Pogledajmo nekoliko opisa tog fantastičnog bića:

1. »Čuo sam kako liječnici kažu da sam mrtav. Tada sam počeo osjećati kako posrćem, zapravo lebdim kroz mrak u nekoj vrsti ograđenog prostora. Ne postoje riječi koje bi to mogle opisati. Sve je bilo crno, osim što sam u daljini mogao vidjeti tu svjetlost. Bilo je to vrlo sjajno svjetlo, ispočetka ne baš veliko. Kako sam mu prilazio sve bliže, tako je postajalo sve veće.

Pokušavao sam doći do njega jer sam osjećao da je to Krist i želio sam stići do toga mjesta. Doživljaj nije bio nimalo zastrašujući. Bio je manje-više ugodan, jer budući da sam kršćanin, odmah sam povezao svjetlost s Kristom, koji je rekao: ‚Ja sam svjetlost svijeta'. Rekoh sam sebi: ‚Ako je to to, ako moram umrijeti, znam tko me na kraju čeka – ta svjetlost'.«

2. »Ustao sam i pošao u predsoblje da nešto popijem i u tom mi je času, kako je kasnije ustanovljeno, puklo slijepo crijevo. Osjetio sam se slabim i pao. Osjetio sam se kao nošen strujom, kao da moje stvarno biće neprestano ulazi i izlazi iz moga tijela. Pri tom se čula krasna glazba. Odlebdio sam kroz vrata predsoblja sve do zastakljene verande. Tamo je izgledalo kao da su se oko mene skupili oblaci – neka vrsta ružičaste magle, a ja sam prolebdio ravno kroz staklo, upravo kao da ga i nema i vinuo se prema tom čistom, kristalno jasnom svjetlu koje je davalo bijelu svjetlost. Bilo je lijepo, tako sjajno i blistavo, ali mi nije ozlijedilo oči. To nije vrsta svjetlosti koju biste mogli opisati na zemlji. U svjetlosti nisam vidio osobu, ali je ipak postojao neki njezin specifičan identitet, sasvim sam siguran da jest. To je svjetlo savršenog razumijevanja i savršene ljubavi.

U duhu mi se pojavila misao: ‚Voliš li ti mene?' To baš nije bilo pitanje, ali mislim da je smisao onoga što mi je svjetlo željelo saopćiti bio: ‚Ako me voliš, vrati se i dovrši ono što si u životu započeo'. Pri tome sam se osjećao okružen silnom ljubavlju i suosjećanjem.«

3. »Znao sam da umirem i nisam tu ništa mogao. Nisam to mogao nikome ni reći jer me nitko nije mogao čuti... Bio sam izvan svoga tijela, tu nije moglo biti sumnje, ta vidio sam vlastito tijelo kako leži na operacionom stolu. Duša mi je izašla! Najprije sam se zbog svega toga loše osjećao, ali tada je došlo to zaista sjajno svjetlo. Ispočetka je bilo malo zatamnjeno, ali se uskoro pretvorilo u golemu zraku. Bila je to golema količina svjetlosti, s kojom se svjetlost reflektora uopće ne može usporediti; bilo ga je previše. Svjetlost je i grijala – počeo sam osjećati toplinu.

Bilo je to jasno žućkasto-bijelo svjetlo – više bijelo.

Bilo je strahovito sjajno, to uopće ne mogu opisati. Izgledalo je kao da je sve u nj uronjeno, ali me to nije sprečavalo da vidim predmete oko sebe – operacionu salu, liječnike i sestre, sve. Svjetlo nije bilo zasljepljujuće i mogao sam jasno vidjeti.

Ispočetka, kad je svjetlo došlo, nisam shvaćao što se događa, ali mi je ono postavilo pitanje da li sam spreman umrijeti (ili nešto vrlo slično tome). Bilo je to kao da razgovaram sa čovjekom, ali svjetlost nije bila čovjek. Ona mi je govorila, ali ne glasom.

Sada mislim da je glas koji mi se obraćao shvatio da nisam spreman umrijeti. Znate, mislim da me on samo stavio na probu. Ipak od trenutka kad mi se svjetlo obratilo, počeo sam se osjećati zaista dobro – bio sam zaštićen i voljen. Ljubav koju je ono zračilo je nezamisliva i ne da se opisati. S tom svjetlošću je bilo zabavno. Posve sam siguran da je imala i smisao za humor.«

Retrospektiva

Pojava bića sazdanog od svjetlosti i njegova prodorna neverbalna pitanja uvod su u trenutak neočekivanog intenziteta u kojem to biće panoramski prikazuje umirućem retrospektivu njegova života. Često je pri tome jasno da biće poznaje taj život te mu ne trebaju nikakve informacije. Jedina mu je želja da se umirući nad svojim životom zamisli.

Kad ne bi posjedovala karakteristike koje je razlikuju od svakog normalnog tipa sjećanja, ta bi se retrospektiva mogla s njim usporediti jer joj je sjećanje najbliža poznata pojava. Retrospektiva je izvanredno

brza. Neki ispitanici kažu da su se uspomene ubrzano redale jedna za drugom, kronološkim redom. Drugi opet kažu da se ne sjećaju da su bili svjesni ikakvog vremenskog slijeda. Sjećanje je bilo trenutačno i simultano; sve se pojavilo odjedanput i sve bi obuhvatilo jednim jedinim mentalnim pogledom. Bilo kako bilo, svi se slažu da je doživljaj trajao samo trenutak zemaljskog vremena.

Ispitanici se slažu i u tome da je retrospektiva koja se obično odvija u slikama, unatoč nezamislivoj brzini, nevjerojatno živa i stvarna. Ponekad su slike u treperavim bojama, trodimenzionalne pa čak i pokretljive. Iako slike samo proprhnu, niti jedna ne promakne ispitanikovu oku i svaku može prepoznati. Ponekad on čak ponovno proživljava osjećaje što ih je proživljavao kad su slike bili stvarni događaji.

Neki od ljudi što sam ih intervjuirao tvrde, iako to ne mogu adekvatno objasniti, da se u toj retrospektivi pojavljuje sve što su ikada doživjeli; ono najznačajnije jednako kao i ono najbeznačajnije. Drugi objašnjavaju kako su uglavnom gledali trenutke u kojima je punina njihova života dosezala vrhunac. Neki su izjavili da su se neko vrijeme i pošto su pregledali retrospektivu, mogli sjećati svih potankosti svojih doživljaja.

Neki su ispitanici smatrali da je cilj te retrospektive odgojan. Dok su promatrali slike, biće kao da je naglašavalo važnost dviju stvari u životu: ljubavi prema čovjeku i stjecanju znanja.

Pogledajmo karakterističnu izjavu toga tipa:

»Čim se svjetlo pojavilo, upitalo me: ‚Da li si svoj život korisno upotrebila?' ili nešto tome slično. Tada mi je počelo prikazivati događaje iz moga života. Mislila sam: ‚Ajme, što se to događa?' jer sam iznenada opet postala malim djetetom. Počevši od tada još

sam jedanput proživjela svaku godinu svojega života, sve do današnjeg dana.

Ispočetka je to bilo ponešto neobično. Bila sam mala djevojčica i igrala sam se kraj potoka u susjedstvu. Slijedili su drugi događaji iz tog vremena, doživljaji s mojom sestrom, sa susjedima – sve upravo onako kako je bilo. Krenula sam u dječji vrtić i sjećam se dà sam tada imala igračku što sam je vrlo voljela, ali sam je slomila i dugo za njom plakala. To je za mene bio traumatičan doživljaj. Slike su se nastavljale – postala sam skaut i išla na logorovanje. Zatim su slijedili doživljaji iz vremena kad sam bila srednjoškolka, pa učenica više škole. Tada je bila velika čast biti izabran u društvo najboljih u školi i sjećam se kad sam ja bila izabrana. Slijedila je matura, pa prve godine u koledžu, sve do sadašnjeg trenutka.

Sve se to odvijalo kronološkim redoslijedom i bilo je neobično živo. Slike su bile trodimenzionalne i u boji, imala sam osjećaj da sam u njima. Osim toga, sve je bilo pokretljivo. Tako, na primjer, dok sam se promatrala kako lomim igračku, mogla sam vidjeti sve pokrete. To nije bilo nimalo nalik na promatranje iz moje sadašnje perspektive. Bilo je kao da je mala djevojčica netko drugi, lice iz filma, dijete među mnoštvom djece na igralištu. Pa ipak sam to bila ja. Vidjela sam kako sam se ponašala i što sam radila dok sam bila dijete i sve je bilo istinito (to mogu reći jer se tih stvari sjećam).

Dok je to trajalo, nisam vidjela svjetlost. Ona je nestala čim mi je postavila pitanje, ali ja sam znala da je ona tu sa mnom, da me nosi kroz te slike. Osjećala sam njezinu prisutnost, jer bi tu i tamo ponešto komentirala. U svakoj bi mi slici željela nešto pokazati. Ne zato da bi ona sama bolje vidjela što sam uradila –

ona je to već znala – nego me upozoravala na neke od slika da bi ih se ja sjetila.

Čitavo vrijeme je naglašavala važnost ljubavi. To je najviše dolazilo do izražaja u prizorima s mojom sestrom; uvijek smo bile jedna drugoj bliske. Svjetlo mi je pokazalo kako sam ponekad prema njoj bila sebična, ali mi je jednako tako ukazivalo na trenutke u kojima sam joj pokazala svoju ljubav i sve s njom dijelila. Isticalo je važnost ljubavi prema drugim ljudima i savjetovalo mi da ih pokušam više voljeti te da bih na tom području trebala učiniti sve što mogu. To nije bilo izrečeno optuživalačkim tonom. Njezin stav je bio da učim iz svake situacije, pa i one u kojoj sam npr. bila sebična.

Također je izgledalo da to biće zanima stjecanje znanja. Neprekidno je isticalo sve što je bilo s time u vezi. Kazalo je da ću nastaviti s učenjem i da ću kad ono ponovno dođe (već sam znala da će se ovaj put vratiti) još uvijek biti u potrazi za znanjem. Kazalo je da je stjecanje znanja kontinuirani proces, pa sam stekla dojam da se nastavlja i poslije smrti. Mislim da sam gledanjem retrospektive trebala nešto naučiti.

Čitava je stvar bila čudnovata. Bila sam prisutna, promatrala sam bljeskove iz prošlosti, prolazila sam kroz njih, sve se odvijalo vrlo brzo, ali dovoljno sporo da bih ja to mogla dobro pratiti. Ne vjerujem da je to trajalo duže vremena. Svjetlo je došlo, ja sam prošla kroz bljeskove iz svoje prošlosti i svjetlo se vratilo. Izgleda da sve zajedno nije trajalo više od pet minuta ni manje od tridesetak sekundi, ali koliko je vremena sve trajalo ne bih mogla odrediti.

Jedan jedini put sam se malo prestrašila, i to u trenutku kad sam se pobojala da neću moći dovršiti svoj život ovdje na zemlji. Bilo mi je zabavno gledati

vlastitu prošlost i u tome sam zaista uživala. Dopalo mi se što sam se mogla vratiti u djetinjstvo – bilo je to gotovo kao da sam ga još jednom proživjela. To u nekoj običnijoj situaciji baš ne bih mogla učiniti.«

Treba istaknuti da su neki ispitanici imali priliku da vide retrospektivu svog života a da se biće sazdano od svjetlosti nije pojavilo. U pravilu su iskustva u kojima biće »prikazuje« retrospektivu mnogo potresnija. Svi ispitanici obično kažu da je retrospektiva živa, brza i točna, bez obzira na to da li se biće sazdano od svjetlosti pojavljuje ili ne, kao i bez obzira na to da li zaista dolazi do »smrti« ili samo do prisnog dodira sa smrću.

»Nakon te silne buke i prolaza kroz mračan prostor pali su mi na pamet doživljaji iz djetinjstva. Čitav je moj život bio tu, na kraju ovog tunela, i u bljesku je prošao mimo mene. Rekao bih da to nisu bile slike, bilo je to nešto više, nalik na misli. Ne mogu vam to točno opisati, mogu samo kazati da sam sve vidio. Sve se zbivalo istodobno, slike nisu dolazile jedna iza druge redom, nego sve, baš sve zajedno. Mislio sam o majci i o pogreškama što sam ih počinio u životu. Kad sam vidio sitne podlosti koje sam kao dijete učinio majci i ocu, poželio sam da ih nisam počinio. Bio bih volio da sam se mogao vratiti u djetinjstvo i to popraviti.«

U iduća dva primjera iskustvo nije potaknuto kliničkom smrću već fiziološkim stresom ili ozljedama:

»Sve se dogodilo iznenada. Tresla me mala groznica i već se dva tjedna nisam dobro osjećao, a te mi je noći naglo pozlilo. Ležao sam u krevetu i sjećam se kako sam pokušavao dozvati svoju ženu da joj kažem kako mi je zlo, ali se nisam mogao pomaknuti.

Najednom sam se našao u crnom i praznom prostoru i moj je život kao u bljesku prošao mimo mene. Vidio sam svoj život od šeste godine nadalje i sjetio se prijatelja iz srednje škole. Zatim sam vidio kako sam krenuo u koledž, pa na stomatološki fakultet i napokon počeo raditi u svom zvanju.

Znao sam da umirem i sjećam se da sam mislio i želio da mi obitelj bude opskrbljena. Sjećam se da sam bio sav izvan sebe zato što umirem, žalio sam što sam neke stvari u životu uradio i što neke započete nisam dovršio. Ti bljeskovi su bili u obliku mentalnih slika, ali mi se sada čini da su bili jasniji od normalnih. Vidio sam samo sretne i uspješne trenutke svog života, a sve je teklo tako brzo da sam čitavu knjigu života pročitao u nekoliko sekunda. Sve je prohujalo kao film koji se vrti strahovitom brzinom, ali sam ipak mogao sve vidjeti i razumjeti. Pri tome nisam osjećao adekvatne emocije jer za to nije bilo dovoljno vremena.

Dok sam to proživljavao, nisam ništa drugo primjećivao. Samo tama i samo slike. Ipak, posve sam siguran da sam osjećao prisutnost svemoćnog bića i bio okružen njegovom ljubavlju.

Bilo je doista zanimljivo. Kad sam se oporavio, mogao sam svakome potanko opisati čitav svoj život jer sam ga upravo proživio. To je velik i važan doživljaj ali ga je teško pretočiti u riječi jer, unatoč jasnoći, prebrzo prohuji.«

Mladi veteran vijetnamskog rata ovako opisuje svoju »retrospektivu«:

»Dok sam služio u Vijetnamu, bio sam ranjen i od tih sam rana kasnije ‚umro'. Ipak sam čitavo vrijeme točno znao što se zbiva. Pogodilo me šest zrna iz mašinske puške, ali se ja zbog toga nisam uzbuđivao. Osjetio sam olakšanje, bilo mi je sasvim ugodno i

nisam se bojao. U trenutku kad su me meci pogodili, moj se život počeo u slikama odvijati preda mnom. Čini mi se da sam se mogao vratiti u doba dok sam još bio dojenče. Slike su redom prikazivale moj život.

Svega sam se mogao sjetiti. Sve je to preda mnom bilo živo i jasno. Prošišalo je kraj mene, počevši s najranijim događajima kojih sam se mogao sjetiti, pa sve do danas. Sve se dogodilo u vrlo kratkom vremenu. Sve zajedno uzevši i nije bilo tako rđavo. Sve sam to proživio bez žaljenja i nije bilo ničega što bih mogao sebi predbaciti.

Ovaj bih svoj doživljaj mogao usporediti s gledanjem dijapozitiva, jer mu je to najsličnije. Netko ih je za mene mijenjao vrlo brzo.«

Na kraju bih želio navesti slučaj u kojem je smrt prijetila od velike emocionalne napetosti (nije bilo nikakvih ozljeda):

»Ljeto poslije prve godine u koledžu proveo sam vozeći veliki kamion s prikolicom. Događalo mi se da zaspim za volanom. Jedno sam jutro krenuo kamionom na dugačak put, a glava mi se od pospanosti klimala. Zadnje čega se sjećam bilo je da sam vidio znak na putu. Tada sam zadrijemao a probudila me strahovita škripa. Najprije je pukla desna vanjska guma, a onda su zbog težine i ljuljanja kamiona popucale i gume na lijevoj strani. Kamion se prevrnuo i počeo kliziti niz cestu prema mostu. Uplašio sam se jer sam znao što se događa – znao sam da ću udariti u most.

Dok je kamion klizio mislio sam o svom životu, bolje rečeno, o svemu što sam uradio u životu. Vidio sam samo nešto od toga, uglavnom svoje uspjehe, a sve je izgledalo pomalo strano. Prvo čega sam se sjetio bilo je kako idem za svojim ocem dok on šeće obalom.

Tada su mi bile dvije godine. Vidio sam još neke doživljaje iz ranog djetinjstva i sjetio se kako sam uništio novi crveni autić što sam ga dobio za Božić kad mi je bilo pet godina. Sjetio sam se da sam plakao kad sam krenuo u školu u prvi razred u jeftinoj, žutoj kišnoj kabanici koju mi je kupila majka. Sjetio sam se i ponekih doživljaja iz srednjoškolskog života – svojih učitelja i poneke izuzetne sitnice. Tada sam krenuo u koledž a usput radio u trgovini mješovitom robom. To je bio zadnji trenutak u sjećanju – trebalo je da upišem drugu godinu koledža.

Sve mi je to i još koješta drugo u trenu proletjelo mozgom. Vjerojatno nije trajalo ni pola sekunde. I zatim je sve prošlo, a ja sam stajao promatrajući kamion i misleći da sam mrtav, da sam anđeo. Uštipnuo sam se da bih ustanovio da sam živ čovjek, a ne duh ili nešto slično.

Kamion je bio uništen, ali ja sam prošao bez ijedne ogrebotine. Nekako sam uspio iskočiti kroz prednji vjetrobran jer je staklo ispalo. Kad se sve smirilo, razmišljao sam kako je čudno da mi je ono što mi se dogodilo u životu, i što je na mene ostavilo trajan dojam, palo na um u tom trenutku krize. Vjerojatno bih se mogao svega toga sjetiti i predočiti sebi sve te događaje, ali bi mi za to trebalo najmanje petnaest minuta. No ovdje se sve zbilo odjednom, odvijalo se automatski i trajalo manje od pola sekunde. Bio sam zaprepašten.«

Granica ili krajnja točka

U nekoliko su mi slučajeva ispitanici ispričali kako im se, dok su bili tako blizu smrti, činilo da se približa-

vaju nečem što su nazvali nekom vrstom granice ili krajnje točke. Ta bi granica u nekim izjavama poprimila oblik velike vode, sive magle, plota u polju ili jednostavno crte. Mogli bismo se upitati ne leži li u korijenu svih tih opisa isti osnovni doživljaj (to je, naravno, samo pretpostavka). Kad bi to bila istina, tada bi različite verzije jednostavno predstavljale različite načine interpretacije, izricanja ili sjećanja osnovnog iskustva.

Pogledajmo neke od izjava u kojima pojam granice ili krajnje točke igra važnu ulogu.

1. »‚Umro sam' od srčanog udara i najednom sam se našao u nekom polju što se okretalo. Bilo je lijepe, izrazito zelene boje. Takve boje nema na zemlji. Svuda oko mene bilo je prekrasno, oplemenjujuće svijetlo. Gledao sam ravno preko polja i ugledao plot. Krenuo sam prema njemu i vidio da s druge strane plota neki čovjek ide prema meni, kao da se želi sa mnom sresti. Htio sam doći do njega, ali me nešto neodoljivo snažno povuklo natrag. Kad se to dogodilo, vidio sam da se i on okrenuo i otišao u suprotnom smjeru od plota.«

2. »Ovo sam doživjela dok sam rađala prvo dijete. Otprilike u osmom mjesecu trudnoće pala sam, kako je to rekao moj liječnik, u toksično stanje. Liječnik mi je savjetovao da odem u bolnicu gdje bi požurili porođaj. Nakon poroda jako sam krvarila i liječnik nije mogao zaustaviti krvarenje. Znala sam što se može dogoditi jer sam po zanimanju medicinska sestra – shvatila sam opasnost koja mi prijeti. Izgubila sam svijest i čula neugodno zujanje i zvonjavu. Iduća stvar koje sam bila svjesna bila je plovidba po velikoj vodi. U maloj smo lađi plovili s jedne obale na drugu. Na udaljenoj obali mogla sam vidjeti one koje sam voljela

a koji su već umrli – majku, oca, sestru i ostale. Mogla sam razabrati njihova lica upravo kao da su živi. Izgledalo je kao da me hrabre i zovu da prijeđem, ali ja sam čitavo vrijeme govorila: ‚Ne, nisam spremna da vam se pridružim. Ne želim umrijeti. Nisam spremna za put'.

Doživljaj je bio neobičan i stoga što sam čitavo to vrijeme mogla vidjeti liječnike i sestre kako se trude oko moga tijela. Ali bila sam promatrač i nisam imala veze s tijelom oko kojega su se svi užurbali. Očajnički sam pokušavala na sebe svratiti njihovu pažnju. Htjela sam svome liječniku reći da neću umrijeti, no nitko me nije mogao čuti. Sve – liječnici, sestre, rađaona, lađa, voda i udaljena obala – činilo je neku vrstu konglomerata. Sve je bilo istodobno kao da su scene jedna drugoj superponirane. Konačno, lađa samo što nije stigla na drugu obalu, ali se nešto prije toga okrenula i vratila. Najzad sam uspjela da me moj liječnik primijeti pa sam mu rekla: ‚Neću umrijeti'. Pretpostavljam da sam se tada osvijestila, i liječnik mi je objasnio da sam imala post-partum krvarenja i da su me gotovo izgubili, ali da je sada sve u redu.«

3. »Odvezli su me u bolnicu zbog bubrega i gotovo sam tjedan dana proveo u komi. Moj liječnik nije znao da li ću ostati živ. Dok sam bio u nesvijesti, osjećao sam kao da me netko podiže, kao da nemam materijalnog tijela. Pojavljivalo bi se sjajno, bijelo svjetlo. To je svjetlo bilo toliko sjajno da kroza nj nisam mogao vidjeti, ali je njegova prisutnost djelovala umirujuće i ugodno. Ne znam da li se ikakav doživljaj na zemlji može s time usporediti. Dok je svjetlost bila sa mnom, u duhu su mi se javile misli ili možda riječi: ‚Želiš li umrijeti?' Odgovorio sam da ne znam, budući da o smrti ništa ne znam. Tada je kazalo bijelo svjetlo:

‚Prijeđi ovu crtu i saznat češ'. Znao sam točno da je crta preda mnom, premda je nisam mogao vidjeti. Kad sam je prekoračio, zapljusnuli su me najdivniji osjećaji mira i smirenosti, a sve su brige nestale.«

4. »Imala sam srčani napadaj i našla se u crnoj praznini. Znala sam da sam napustila svoje materijalno tijelo, znala sam da umirem i mislila sam: ‚Bože, radila sam kako sam u ono vrijeme najbolje znala. Molim Te, pomozi mi'. Odmah sam izišla iz tame kroz blijedo sivilo i ispred sebe, u daljini, ugledala sivu maglu. Kretala sam se prema njoj velikom brzinom. Činilo mi se da neću stići dovoljno brzo, a kad sam joj se približila, mogla sam vidjeti kroz nju. Iza magle su bili ljudi istog obličja kao i na zemlji, a vidjela sam i nešto što bismo mogli nazvati zgradama. Sve je bilo uronjeno u čarobnu svjetlost. Bio je jasan zlatnožuti sjaj, ali boja je bila nešto blijeđa od boje zlata kakvu je znamo na zemlji.

Kad sam prišla još bliže, bila sam sigurna da ću proći kroz maglu. Bilo je to divno, radosno osjećanje. Ne postoje riječi kojima bi se to moglo opisati. Ali moje vrijeme da prođem kroz maglu još nije došlo. Istog se trena na drugoj strani magle pojavio moj ujak Karl, koji je umro prije nekoliko godina. On mi je prepriječio put ovim riječima: ‚Vrati se, tvoj posao na zemlji nije dovršen'. Nisam se željela vratiti, ali nisam imala drugog izbora i odmah sam se našla u svom tijelu. Opet sam osjećala istu strašnu bol u grudima i čula kako moj sinčić plače: ‚Bože, vrati mi moju mamu'.«

5. »Dovezli su me u bolnicu u kritičnom stanju. Bila je to upala i moj je liječnik kazao da neću preživjeti. Pozvao je moje rođake jer da su mi časovi odbrojani. Oni su se okupili oko moga kreveta i kad je

liječnik pomislio da umirem, najednom su se svi počeli udaljavati od mene. Postajalo je sve mračnije ali sam ih ipak vidjela. Izgubila sam svijest i nisam znala što se događa u bolničkoj sobi. Nalazila sam se u uskom prolazu koji je imao oblik slova V. Bio je kao rupa, a širok je bio kao ova stolica. S rukama prislonjenim uz tijelo upravo sam u nj pristajala. Ušla sam glavačke – bilo je mračno. Padala sam kroz prolaz, a kad sam podigla pogled ugledala sam krasna politirana vrata bez kvake. Kroz uske otvore sa strane dopiralo je sjajno svjetlo. Po njegovim bi se zrakama moglo zaključiti da su iza vrata svi sretni i da se raduju. Činilo mi se da tamo vlada velika užurbanost. Pogledala sam iznad glava i rekla: ‚Bože, ovdje sam. Uzmi me ako hoćeš'. Avaj, poslao me natrag tolikom brzinom da mi je ponestalo daha.«

Povratak

Jasno je da su se svi s kojima sam razgovarao »vratili« (s neke određene točke svoga puta). Zanimljivo je da se njihov stav pri tome izmijenio. Sjetimo se da su svi izjavljivali kako su u prvim trenucima smrti očajnički željeli da se vrate u tijelo i žalili što su ga napustili. No kad bi jednom doživjeli nešto dublje, nisu se više željeli vratiti u svoje tijelo, čak bi se dešavalo da se tome usprotive. To se naročito odnosi na one koji su sreli biće sazdano od svjetlosti, kao što je to već naglasio jedan čovjek: »Nisam više želio napustiti to biće.«

Pa ako nam se i učini da ima iznimaka, kad bolje pogledamo vidimo da su one samo prividne. Nekoliko

mladih majki mi je kazalo da su se osjećale obaveznima vratiti se i podići djecu, iako bi više voljele ostati.

»Razmišljala sam da li da ostanem, ali sam se tada sjetila svoje obitelji, svoje djece i muža. Teško mi je bilo svladati se i vratiti se. Dok sam boravila kraj toga svjetla, nisam se zaista željela vratiti. Ali ja svoje obaveze ozbiljno shvaćam i znala sam da mi je to dužnost. Odlučila sam da se pokušam vratiti.«

U nekoliko drugih slučajeva ljudi su mi kazali da su se u svom novom bestjelesnom postojanju osjećali dobro i ugodno i štaviše u njemu uživali, ali su unatoč tome bili zadovoljni što se mogu vratiti u svoje tjelesno obličje i nastaviti živjeti, jer su osjećali da moraju dovršiti važan započeti posao. U nekim je slučajevima ta potreba izražena u obliku želje za okončanjem studija.

»Završila sam tri godine koledža i preostala mi je još jedna. Neprekidno sam mislila: ‚Sada ne želim umrijeti'. Ipak, čini mi se da bih zaboravila na svoj studij da sam ostala s tim svjetlom samo još nekoliko trenutaka. Obuzeli bi me novi doživljaji.«

Izjave koje sam sakupio mnogo se međusobno razlikuju kad ljudi govore o načinu na koji su se vratili u tijelo i zašto su se vratili. Većina jednostavno kaže da ne zna kako i zašto se vratila, te da o tome može samo nagađati. Neki su vrlo uvjereno tvrdili da je najjači faktor pri tome bila njihova vlastita odluka da se vrate u tijelo i nastave živjeti na zemlji.

»Bila sam izvan tijela i vidjela da se moram odlučiti. Znala sam da izvan svoga materijalnog tijela ne mogu dugo ostati i da se moram odlučiti da li da krenem dalje ili da se vratim. Možda će drugi ovo teško razumjeti, ali meni je u tom trenutku to bilo savršeno jasno.

Tamo je prijeko bilo zaista divno i ja sam željela ostati. Ali spoznaja o tome da sam na zemlji radila nešto dobro i da to moram nastaviti, bila je na svoj način primamljiva. Mislila sam: ‚Moram se vratiti i živjeti.' I vratila sam se u svoje materijalno tijelo. Gotovo bih mogla reći da sam krvarenje zaustavila sama. Bilo kako bilo, poslije toga sam se počela oporavljati.«

Drugi kažu da je onaj tko im je »dozvolio« da nastave živjeti bio »bog« ili biće sazdano od svjetlosti, jer su oni ili sami to zahtijevali (obično iz nesebičnih razloga) ili ih je bog ili to biće vratilo kako bi mogli izvršiti neki zadatak.

»Lebdjela sam povrh stola i sve vidjela. Znala sam da umirem. Bila sam zabrinuta zbog svoje djece, razmišljala sam o tome tko će se o njima brinuti. Zbog toga nisam bila spremna umrijeti. Gospod mi je dopustio da dalje živim.«

Neki se čovjek sjeća:

»Mislim da je Bog prema meni bio dobar, jer je dozvolio liječnicima da me vrate u život, kad sam već bio mrtav. Sigurno je to učinio zato da bih mogao pomoći svojoj ženi koja je u to vrijeme pila, a ja sam znao da neće moći prestati bez moje pomoći i podrške. Sad joj je bolje i ja mislim da je to u vezi s onim što sam proživio.«

Mlada majka je ovako opisala svoja osjećanja:

»Gospod me vratio ali ne znam zašto. Posve sam sigurna da je to bio on, da me prepoznao, da je znao tko sam. Ipak, nije smatrao da sam spremna za nebo, ali ne znam zašto je tako mislio. Kasnije sam o tome mnogo razmišljala i zaključila da je to učinio bilo stoga što ja sama nisam bila spremna da umrem, bilo stoga

što sam imala dvoje male djece. Još uvijek nemam odgovora na to pitanje.«

U nekoliko slučajeva ljudi su izjavili kako misle da su ih ljubav i molitve drugih otrgle iz zagrljaja smrti (iako to oni ponekad i nisu željeli).

»Bila sam sa svojom starom tetkom prije njezine smrti. Bila je bolesna i ja sam je njegovala zajedno s još nekim članovima obitelji. Čitava obitelj se molila za njezino zdravlje. Tetka je nekoliko puta prestala disati ali se povratila. Konačno, jednog me dana pogledala i rekla: ‚Džoana, ja sam bila tamo i tamo je lijepo. Željela bih otići ali ne mogu dokle god vi molite da ostanem s vama. Vaše me molitve zadržavaju. Molim vas da se više ne molite'. Tako smo i učinili i kratko vrijeme iza toga tetka je umrla.«

Evo što mi je ispripovijedala jedna žena:

»Liječnik je već digao ruke od mene, rekao je da sam mrtva, ali to nije bilo točno. Sve je bilo tako veselo, nisam imala nikakvih neugodnih osjećaja. Kad sam došla k svijesti i otvorila oči, vidjela sam kraj sebe muža i sestru. Vidjela sam da su odahnuli i da im suze cure niz obraze. Znala sam da su odahnuli zato što sam ostala živa. Osjećala sam da su me oni pozvali da se vratim, da me njihova ljubav privukla natrag. Otada vjerujem da ljudi mogu jedni druge otrgnuti od smrti.«

Ponekad se ljudi sjećaju da su se velikom brzinom vraćali kroz isti onaj mračni tunel kojim su i krenuli u taj novi život. Neki mi je čovjek pripovijedao da ga je netko kao iz topa bacio u mračnu dolinu. Osjećao je da se približava kraju tunela i tada je čuo kako netko iza njega izgovara njegovo ime i zove ga. Istim se putem vratio.

Malo je ispitanika bilo svjesno povratka u materijalno tijelo. Većina izjavljuje da je pri kraju doživljaja

»zaspala ili se onesvijestila«, da bi se kasnije probudila u svom materijalnom tijelu.

»Ne sjećam se kako sam se vratio u tijelo. Kao da sam zadrijemao, zaspao i iznenada se probudio ležeći u svom krevetu. Ljudi oko mene bili su na istim onim mjestima na kojima su bili dok sam ja bio izvan tijela.«

Neki se, opet, sjećaju da ih je nešto velikom brzinom uvuklo natrag u njihovo materijalno tijelo. To se ponekad događalo uz trzaj na kraju doživljaja.

»Bio sam na stropu i promatrao kako se bave mojim tijelom. Kad su na nj stavili aparat za električnu masažu, moje je tijelo poskočilo. Tada sam još i ja na njega pao velikom težinom. Iduća stvar koje se sjećam jest da sam opet bio u svom tijelu.«

»Odlučio sam da se vratim i kad sam to učinio osjetio sam trzaj. Izgleda da me taj trzaj vratio u moje tijelo. Toga sam se trena vratio u život.«

U vrlo malom broju izjava, u kojima se ispitanici potanko sjećaju povratka u tijelo, navedeno je da se vraćaju »kroz glavu«.

»Izgleda da je moje ‚biće' bilo s jedne strane uže a s druge šire. Pri kraju nesreće, poslije nego što sam lebdjela iznad svoje glave, ono se vratilo u tijelo. Čini se da je napuštalo tijelo tako da je najprije izlazio njegov širi kraj, a vraćalo se užim krajem.«

Neki je čovjek rekao.

»Kad sam ih vidio kako izvlače moje tijelo koje je bilo ispod volana, osjetio sam neko zujanje i činilo mi se da me netko vuče kroz nekakav ograđeni prostor. Mislim da bih ga mogao usporediti s lijevkom. U njemu je bilo mračno i crno. Prošao sam kroza nj vrlo brzo i stigao u svoje tijelo. Izgledalo je kao da me moje tijelo usisalo. To usisavanje je počelo u glavi – osjetio sam da sam ušao u glavu. U tim se trenucima nisam

mogao sjetiti ničega sličnog, a nisam imao ni vremena za razmišljanje. Bio sam tamo, nekoliko yarda udaljen od svog tijela, i najednom je sve prošlo. Nisam čak imao ni vremena da pomislim: ‚Moje me tijelo usisava'.

Kad prođe stvarna kriza, tipično je da ljudi još neko vrijeme ostaju u istom raspoloženju i imaju ista osjećanja:

1. »Kad sam se vratila čitav sam tjedan plakala jer nisam željela živjeti u ovom svijetu, sada kad sam vidjela onaj.«
2. »Kad sam se vratila osjećala sam se divno kao i tamo. To je trajalo nekoliko dana. I sada se ponekad tako osjećam.«
3. »Taj osjećaj je neopisiv. O njemu još uvijek često razmišljam i neću ga nikada zaboraviti.«

Kazivanje drugima

Treba naglasiti da netko tko je sve to proživio nimalo ne sumnja da je to sve stvarno i važno. Razgovori s ispitanicima protkani su primjedbama ovakve vrste:

»Moj me boravak izvan tijela zaprepastio. Nisam mogao shvatiti što se to sa mnom zbiva. Ali to se zaista događalo. Iz određene udaljenosti sve sam jasno vidio. Ovo nisam izmislio. U tom času nisam želio ništa ni izmišljati. Nisam bio za to raspoložen.«

Ili:

»To nije bila halucinacija. Jednom sam imao halucinacije pod utjecajem kodeina što su mi ga dali u bolnici. Ali je to bilo davno prije nesreće u kojoj sam

gotovo stradao. Taj doživljaj nije nimalo ličio na halucinaciju.«

Takve su primjedbe stavljali ljudi savršeno sposobni da snove i maštu razlikuju od stvarnosti. Osobe s kojima sam razgovarao bile su u društvu priznate i uravnotežene ličnosti. One te svoje doživljaje ne prepričavaju kao što bi prepričavale snove nego ih smatraju stvarnim događajima u kojima su oni učestvovali.

Unatoč uvjerenosti u realnost i važnost onoga što im se desilo, svjesni su činjenice da suvremeno društvo nije baš okolina u kojoj bi izjave o tome bile primljene sa simpatijom i razumijevanjem. Upravo suprotno, mnogi su doživjeli da ih, čim bi ispričali svoja iskustva, smatraju duševno nestabilnima. Stoga su odlučili ili da o tome ne govore ili da to saopće samo nekim bliskim rođacima.

»Bilo je neobično zanimljivo, ali ne volim o tome pripovijedati. Ljudi me gledaju kao da sam poludio.«

Jedan se drugi čovjek sjeća:

»Dugo o tome nisam nikome govorio. Osjećao sam se čudno i bojao sam se da mi nitko neće vjerovati ili da će mi ljudi reći: ‚Ah, vi izmišljate.' Jednog sam dana odlučio da vidim kako će moja obitelj na to reagirati pa sam im sve kazao. Oni su shvatili da je to istina i da sam ja zaista sve to prošao. O tome nisam govorio nikome drugome.«

Neki su ispočetka pokušavali to nekome saopćiti, ali su bili ismijani pa su stoga odlučili da šute.

1. »Jedina osoba kojoj sam to pokušao reći bila je moja majka. To sam joj spomenuo odmah čim je sve prošlo. Ali budući da sam bio mali dječak, ona se na to nije obazirala. Nisam o tome više nikome govorio.«

2. »Pokušao sam to ispričati jednom svećeniku, ali mi je on rekao da sam halucinirao, pa sam ušutio.«

3. »U višoj školi bila sam prilično popularna – uvijek svuda, uvijek na svim zabavama. Bila sam sljedbenik, a ne vođa. Ovo što mi se dogodilo pokušala sam prenijeti nekima iz svog društva ali su me smjesta proglasili ćaknutom. Pokušavala sam im o tome govoriti i oni bi slušali sa zanimanjem, no kasnije sam otkrila da međusobno govore: ‚Ona je zaista šenula'. Kad sam vidjela da svi na moj račun zbijaju šale, prestala sam o tome govoriti. Ja im o tome nisam govorila zato da bih se pravila važnom nego zato da bih ih upozorila kako o životu moramo još puno učiti. Ima toliko toga o čemu nisam nikada razmišljala, a sigurna sam da nisu ni oni.«

4. »Pokušavala sam to reći medicinskim sestrama, kad sam se probudila, ali one su mi rekle neka o tome ne govorim jer da su to samo izmišljotine.«

I tako, prema riječima jednog ispitanika, »brzo naučite da ljudi to ne prihvaćaju tako lako kao što biste vi to željeli. I tada jednostavno prestajete o tome govoriti.«

Zanimljivo je da je samo u jednom od slučajeva što sam ih proučavao liječnik pokazao da mu je takva vrsta iskustva poznata i da je shvaća. Nakon boravka izvan tijela, jedna mi je djevojka kazala:

»Moja obitelj i ja zamolili smo liječnika da nam objasni što se događa. On je rekao da se to događa mnogima. Dodao je da duša onoga koji trpi velike bolove ili je teže ozlijeđen napušta tijelo.«

Ako uzmemo u obzir skepticizam i nedostatak razumijevanja s kojim je suočen pokušaj razmatranja doživljaja »tik do smrti« ne treba nas iznenaditi što se gotovo svatko u takvoj situaciji počinje osjećati jedin-

stvenim i misliti da nitko nije proživio isto što i on. Jedan mi je čovjek, na primjer, rekao: »Bio sam gdje nitko nije bio.«

Kad bih poslije intervjua osobi koju sam intervjuirao saopćio da su mnogi ljudi izjavili da su doživjeli gotovo isto, ona bi osjetila olakšanje i to mi i rekla:

»Zanimljivo je otkriti da i drugi ljudi imaju slična iskustva. Ne bih to nikada mislila... Sretna sam što sam to čula i što znam da su još neki to isto proživjeli. Sada znam da nisam luda.

Uvijek sam smatrala da se sve to zaista i dogodilo, ali nisam o tome nikome govorila. Bojala sam se da će me pogledati i reći mi: ‚Kad te uhvatio napadaj i mozak ti je prestao funkcionirati'.

Pretpostavljala sam da ima na svijetu još ljudi koji su doživjeli isto, ali se nisam nadala da ću takvog čovjeka ikada sresti. Nisam mislila da ću naići na nekoga tko bi takvog čovjeka barem poznavao, jer ljudi o tome nerado govore. Kad bi mi netko prije nego što sam ja tamo bila došao s takvim pričama, vjerojatno bih se i sama čudila i mislila da se sa mnom šali. Naše je društvo takvo.«

Postoji još jedan razlog za šutnju. Ljudi osjećaju da je njihov doživljaj neopisiv, da toliko nadilazi ljudski jezik i oblike postojanja i opažanja pa zaključuju da je suvišno čak i pokušavati o tome govoriti.

Utjecaj na život

Zbog razloga koje sam upravo objasnio nitko od ljudi s kojima sam razgovarao nije načinio propovjedaonicu da bi s nje govorio o svom iskustvu. Nitko nije

smatrao da bi se oko toga zaposlio s punim radnim vremenom. Nitko nije smatrao uputnim da druge obraća, da ih uvjerava u istinitost svojih doživljaja. Upravo suprotno, otkrio sam da ljudi o tome radije šute.

Djelovanje tih doživljaja poprimilo je suptilnije i finije oblike. Mnogi su mi rekli da je to iskustvo proširilo i produbilo njihove poglede na život. Počeli su razmišljati i tražiti odgovore na osnovna filozofska pitanja.

»Odrastao sam u malome gradu s ljudima bez širokih vidika; takvi su barem bili ljudi s kojima sam se družio. Bio sam tipičan član bratstva[1] visoke škole koju sam pohađao. Nitko tko nije bio član istog bratstva nije bio dostojan moje pažnje.

No pošto mi se to dogodilo, probudila se u meni želja za znanjem. Budući da svoj ograničeni svijet nisam nikada napuštao, mislio sam da o tim stvarima nitko ništa ne zna. Tada još nisam znao ništa o psihologiji ili o bilo čemu sličnom. Jedino sam vidio da sam preko noći ostario, jer mi je taj doživljaj otvorio vidike o kojima do tada nisam ni sanjao. Stalno sam mislio: ‚Toliko još toga moramo naučiti'. Drugim riječima, nisam više mislio da su filmovi petkom i nogometne utakmice najvažnije stvari na svijetu. Počeo sam razmišljati o krajnjim mogućnostima ljudskog duha. Otvorio mi se novi svijet.«

Jedan drugi izjavljuje:

»Otada sam neprestano razmišljao o tome kako sam dotad provodio život i kako ću ga provoditi odsada. Svojim sam prošlim životom bio zadovoljan. Ne mislim da mi svijet išta duguje jer sam zaista radio

[1] Đačko udruženje na visokoj školi u SAD. (*Op. prev.*)

ono što sam želio i kako sam želio, i još sam uvijek živ pa mogu tako i nastaviti. Ali otkad sam ‚umro' počeo sam sebi postavljati pitanje da li sam sve to radio zato što je to bilo dobro ili zato što je bilo dobro za mene. Ranije sam bio nagao, sada najprije razmislim. Izgleda da sve mora proći kroz moj duh.

Pokušavam se baviti nečim značajnijim, nečim što oplemenjuje duh i dušu. Pokušavam se otarasiti predrasuda i ne suditi o drugima. Želim činiti dobro, a ne samo sebi dobro. Čini mi se da sve sad puno bolje razumijem. Mislim da je to posljedica ovog mog iskustva.«

Drugi izjavljuju da su izmijenili stav prema materijalnom životu u koji su se vratili. Jedna žena, na primjer, posve jednostavno kaže da joj je »život postao dragocjenijim«.

Druga osoba iznosi:

»To je za mene na neki način bio blagoslov. Prije srčanog napadaja bio sam prezaposlen planiranjem budućnosti djece i uzrujavanjem zbog prošlih događaja. To me sprečavalo da sudjelujem u radostima što ih je pružala sadašnjost. Sad sam taj svoj stav izmijenio.«

Neki su spomenuli da je susret sa smrću izmijenio njihove pojmove o duhu i o relativnoj važnosti materijalnog tijela kao nečem što je duhu suprotno. To je izvrsno ilustrirano riječima ove žene koja je, dok je umirala, boravila izvan svog tijela:

»Bila sam svjesnija svog duha nego svog materijalnog tijela. Duh mi je bio važniji od tjelesnog obličja. U čitavom mom ranijem životu bilo je upravo suprotno. Najviše sam se bavila svojim tijelom i nije me baš zanimalo što se zbiva u mome duhu. Ali poslije tog doživljaja duh me počeo privlačiti a tijelo je postalo

samo nešto u čemu duh stanuje. Nisam se više na nj obazirala.«

Bilo je također slučajeva u kojima su mi ljudi govorili da su poslije takvog iskustva primijetili da imaju veće sposobnosti intuicije. Neki smatraju da su čak postigli natprirodne, izvanosjetilne sposobnosti (IOZ).

1. »Činilo mi se da sam puna novog duha. Mnogi su primijetili da na njih djelujem umirujuće, kad su u nevolji. Izgleda da živim u većoj harmoniji s ljudima i da bolje uočavam stvari oko sebe.«

2. »Nešto što mislim da mi je dano za vrijeme doživljaja smrti jest sposobnost da uočim potrebe drugih ljudi. Često mi se dogodi da mogu čitati s lica ljudi iz ureda s kojima se vozim u istom liftu. Mogu procijeniti da li im je potrebna pomoć i kakva vrsta pomoći. Često s njima porazgovaram a ponekad ih pozovem i u svoju kancelariju da bismo se posavjetovali.«

3. »Od vremena kad sam bila ozlijeđena osjećam da mogu čitati tuđe misli i osjetiti ako mi neki ljudi nešto zamjeravaju. Često mi se događa da znam što će reći prije nego otvore usta. Znam da mi mnogi neće vjerovati ali otada imam čudna iskustva. Jednom sam bila na zabavi i čitala tuđe misli, našto su neki ljudi ustali i otišli. Vjerojatno su se uplašili da sam vještica. Ne znam da li je to kvaliteta koju sam stekla dok sam bila ‚mrtva' ili nešto čime se prije nisam služila.«

Značajno je da se izjave dobrim dijelom slažu kad je u pitanju »lekcija« koju je trebalo naučiti iz susreta sa smrću. Gotovo su svi naglašavali važnost kultiviranja ljubavi jedinstvene i duboke. Jedan čovjek, koji je osjetio da ga je biće sazdano od svjetlosti potpuno voljelo i prihvaćalo čak i onda kad se prikazivala panorama njegova života, smatra da se »pitanje« koje mu je biće postavilo odnosilo na njegovu ljubav prema

drugima (da li on može voljeti druge toliko koliko biće voli njega). Sada se osjeća pozvanim da to nauči dok je na zemlji.

Osim toga, mnogi su ispitanici naglašavali važnost znanja. Dok su umirali bilo im je natuknuto da se stjecanje znanja nastavlja i poslije smrti. Jedna je žena od tada počela iskorištavati svaku priliku da se obrazuje. Jedan drugi čovjek savjetuje: »Ma kako stari bili, ne prestajte učiti. Čini mi se da je to proces koji vječno traje.«

Nitko od ljudi koje sam intervjuirao nije izjavio da ga je taj doživljaj moralno očistio ili usavršio. Nitko od onih s kojima sam razgovarao nije postao »svetijim od pape«. Većina je posebno istaknula da osjećaju kako još uvijek pokušavaju i traže. Njihove su im vizije pružile nove ciljeve, nove moralne principe i obnovile njihovu odluku da pokušaju živjeti u skladu s tim principima. Nisu im pružile ni nadu u brzi spas ni osjećaj moralne nepogrešivosti.

Novi pogled na smrt

Razumno je očekivati da je ovo iskustvo duboko izmijenilo stav ispitanika prema tjelesnoj smrti, osobito stav onih koji su prije smatrali da poslije smrti nema više ničega. Gotovo svaki ispitanik mi je kazao, doduše svatko svojim riječima, da se više ne boji smrti. Ovu tvrdnju treba razjasniti. Prije svega očito je da postoje nepoželjni načini umiranja. Zatim nitko od osoba s kojima sam razgovarao ne traži smrt. Svi osjećaju da moraju ispunjavati dužnosti dokle god fizički žive. Oni bi se složili sa čovjekom koji mi reče:

»Moram još štošta uraditi prije nego odem.« Isto bi tako svi smatrali da je samoubojstvo neprikladno sredstvo za povratak u carstva koja su naslutili a djelomično i doživjeli. Radi se samo o tome da prema smrti više ne osjećaju odbojnosti.

Pogledajmo odlomke izjava u kojima su izraženi takvi stavovi:

1. »Pretpostavljam da je to iskustvo dalo novi oblik jednom dijelu mog života. Kad se to dogodilo bilo mi je deset godina, a bio sam jedino dijete. Čitav sam život bio uvjeren da život poslije smrti postoji. Nisam u to nikad posumnjao i ne bojim se umrijeti. Nije me strah. Neki se moji poznanici boje umrijeti, zaplašeni su. Uvijek se u sebi smijuljim kad ih čujem kako kažu da života poslije smrti nema ili ‚kad si mrtav, sve je gotovo'. U sebi mislim: ‚Oni nemaju pojma'.

U životu sam štošta proživio. Dok sam se bavio poslovima uperili su u mene pištolj a zatim mi ga prislonili na sljepoočicu. To me nije mnogo uplašilo jer sam mislio: ‚Pa ako me i ubiju, ako baš moram umrijeti, znam da ću negdje dalje živjeti'.«

2. »Kao mali dječak bojao sam se smrti. Noću bih se budio plačući – imao sam napadaje straha. Majka i otac bi dotrčali k meni u sobu i pitali me što mi je. Govorio sam im da ne želim umrijeti, a znam da moram. Tražio sam od njih da to spriječe. Majka bi mi tada govorila da je to nešto sa čime se moramo svi suočiti. Govorila je da moramo umrijeti sami, i kad za to dođe vrijeme da ćemo to dobro uraditi. Mnogo godina kasnije, kad mi je majka bila već mrtva, razgovarao sam o tome sa svojom ženom. Još sam se uvijek bojao smrti i nisam želio da dođe.

Ali poslije ovog iskustva više se ne bojim. Osjećaj straha se izgubio. Na sprovodima mi više nije teško.

Čak se na neki način i radujem jer znam što doživljava umirući.

Vjerujem da mi je Gospod i poslao to iskustvo da bi me oslobodio straha od smrti. Moji bi me roditelji, doduše, utješili, ali mi je Gospod ‚pokazao' ono nešto što oni nisu mogli učiniti. O tome ne govorim, ali sada kad to znam potpuno sam zadovoljan.«

3. »Više se ne bojim umrijeti. Nije baš da želim umrijeti ili da želim umrijeti upravo sada. Sada još ne želim živjeti tamo prijeko jer mislim da treba da živim ovdje. Ne bojim se umrijeti, jer znam kamo ću otići kad odavle odem. Tamo sam već bio.«

4. »Posljednje što mi je svjetlo kazalo prije nego što sam se vratio u svoje tijelo i natrag u život moglo bi se svesti na izjavu da će se ono vratiti. Naglasilo mi je da još moram živjeti ali da će ono opet doći po mene i da ću tada zaista umrijeti. Znam da će se svjetlo i glas vratiti, ali ne znam kada će to biti. Mislim da će taj doživljaj biti vrlo sličan ovome, ali se nadam da ću se drugi put osjećati ugodnije jer znam što mogu očekivati. Ovaj put sam bio vrlo smeten. Ne mislim da ću tamo uskoro otići. Želio bih još nešto ovdje uraditi.«

Ovi odlomci ukazuju na razlog prestanka straha od smrti. Nijedan od ispitanika više ne sumnja da će nadživjeti tjelesnu smrt. Za njega to više nije samo apstraktna mogućnost, već iskustvena činjenica.

Sjetimo se da smo ranije razmatrali teoriju prelaženja u ništavilo koja kao modele smrti uzima san i zaborav. Ljudi koji su »umrli« ne slažu se s takvim modelom i biraju analogije koje prikazuju smrt kao prijelaz iz jednog stanja u drugo ili u više stanje svijesti. Žena koju su dočekali i pozdravili umrli rođaci usporedila je smrt s »povratkom kući«. Drugi su je uspore-

đivali s psihološki pozitivnim stanjima kao što su npr. buđenje, završavanje škole ili oslobađanje iz zatvora.

1. »Neki kažu da nerado izgovaramo riječ ‚smrt' jer da od smrti želimo pobjeći. To za mene ne vrijedi. Kad jednom doživite ono što sam doživo ja, tada znate da nešto takvo kao što je smrt ne postoji. Vi jednostavno završavate jedno i prelazite u drugo kao što poslije srednje škole idete u koledž.«

2. »Život je kao zatvor. U ovom stanju ne možemo shvatiti kakav je zatvor naše tijelo. Smrt je oslobođenje, nešto kao oslobođenje iz zatvora. To je najbolja usporedba koje se mogu sjetiti.«

Čak i oni koji su o prirodi života poslije smrti imali neka tradicionalna uvjerenja, poslije susreta sa smrću donekle su ih izmijenili. Činjenica je da ni u jednoj izjavi, od onih koje sam ja skupio, ne nalazimo mitološku sliku zagrobnog života. Nitko nije opisao raj s bisernim vratima, zlatnim krilatim anđelima koji sviraju na harfi, niti pakao pun ognja i demona s trozubima.

Izgleda da je u većini slučajeva napušten model kazne i nagrade, čak i kod onih koji su prije prihvaćali takav način razmišljanja. Na svoje zaprepaštenje otkrivali su da biće sazdano od svjetlosti ne reagira na njihova najnegativnija i »najgrešnija« djela ljutito i bijesno nego s razumijevanjem i smislom za humor. Jedna žena koja je retrospektivu svoga života gledala zajedno s bićem, i to baš scene u kojima se nije vidjela njezina ljubav već sebičnost, kaže: »Biće je smatralo da sam iz takvih događaja učila jednako kao i iz onih drugih.« Stari model kazne i nagrade mnogi su zamijenili novim shvaćanjem zagrobnog života, zamijenili su ga vizijom u kojoj nikakvu ulogu ne igra jednostran sud nego skladan razvoj prema krajnjem cilju samoo-

stvarenja. Prema tim novim shvaćanjima, razvoj duše a naročito njezinih spiritualnih sposobnosti kao što su ljubav i žeđ za znanjem ne prestaje sa smrću. Dapače, on se nastavlja možda čak i vječno, a sigurno traje određeni dio vremena i dosiže dubinu koju iz svoga materijalnog tijela možemo samo naslutiti.

Potkrepe

Samo se od sebe postavlja pitanje o dokazima realnosti doživljaja »tik do smrti«. Možemo li dobiti ikakve druge dokaze osim opisa ljudi koji su te doživljaje proživjeli. Mnogi su izjavili da su duže vremena boravili izvan tijela i bili za to vrijeme svjedoci onoga što se odigravalo u materijalnom svijetu. Možemo li bilo koju od tih izjava provjeriti time što bismo našli svjedoke koji su događaju prisustvovali.

U prilično velikom broju slučajeva iznenađuje i potvrdan odgovor. Izvještaji ispitanika o onome što se događalo dok su oni boravili izvan tijela mogu se djelomično provjeriti. Nekoliko liječnika mi je kazalo da su se začudili kad su im pacijenti, laici u medicini, potanko i točno opisali postupak u procesu reanimacije. Pretpostavljalo se da su pacijenti u tom procesu bili »mrtvi«.

U nekoliko slučajeva ispitanici su mi kazali da su zapanjili svoje liječnike ili neke druge osobe ispričavši im ono što su vidjeli dok su bili izvan tijela. Dok je umirala, jedna je djevojka izašla iz tijela i otišla u drugu bolničku sobu gdje je vidjela svoju stariju sestru kako plače i govori: »Keti, nemoj umrijeti, molim te, nemoj umrijeti.« Starija sestra se zaprepastila kad joj je

Keti kasnije rekla gdje ju je vidjela i što je čula. Iduća dva odlomka opisuju slične događaje:

1. »Kad je sve prošlo liječnik mi je rekao da sam zaista bila u teškom stanju, a ja sam odgovorila ‚da, znam'. Upitao me: ‚Kako znate?' a ja sam uzvratila: ‚Mogu vam ispričati sve što se dogodilo'. Nije mi vjerovao pa sam mu sve i ispričala – sve od trenutka kada sam prestala disati do časa kad sam se osvijestila. Bio je šokiran kad je vidio da znam sve što se desilo. Nije znao što da kaže, ali me još nekoliko puta o tome pitao.«

2. »Kad sam se poslije nesreće probudio, ugledao sam svoga oca. Nije me zanimalo u kakvom sam stanju, niti ono što misle liječnici. Jedino sam želio ispričati što sam doživio. Rekao sam ocu tko je moje tijelo izvukao iz zgrade, pa čak i kakva je bila boja njegove odjeće, kako su me izvukli, a ponovio sam i čitav razgovor koji se pri tome odvijao. Otac je potvrdio moje riječi. Čitavo to vrijeme moje je tijelo bilo ‚mrtvo', što znači da sam to mogao vidjeti i čuti jedino ako sam bio izvan tijela.«

Konačno sam, dakle, za neke od događaja koji potvrđuju iskaze ispitanika uspio naći nepristrane svjedoke. Međutim, u ocjeni takvih nepristranih izvještaja dolazi ipak do komplikacija. Prvo, u većini slučajeva i o dokazu koji potvrđuje iskaz ‚umrloga' svjedoče samo umirući i nekolicina bliskih prijatelja i poznanika. Drugo, čak i u izrazito dramatskim, s više strana provjerenim slučajevima obećao sam da neću otkrivati prava imena. Kad bih to i mogao, mislim da takve pripovijesti ipak ne bi mogle poslužiti kao dokazni materijal. Razloge za to iznijet ću u posljednjem poglavlju.

Stigli smo do kraja ovog pregleda različitih najuobičajenijih stanja i događaja do kojih dolazi za vrijeme doživljavanja smrti. Na kraju ovog poglavlja želio bih navesti poduži citat iz izjave koja sadržava većinu elemenata koje smo razmatrali. Osim toga, ova izjava sadržava i jednu osobitost: biće sazdano od svjetlosti unaprijed govori čovjeku o predstojećoj smrti, a naknadno odlučuje da mu dopusti živjeti.

»Kad se to dogodilo patio sam (i još uvijek patim) od teške bronhijalne astme i emfizema. Jednog sam dana dobio napadaj kašlja i pri tome mi je napuknuo diskus u donjem dijelu kralješnice. Nekoliko mjeseci išao sam od jednog liječnika do drugog i trpio velike boli. Najzad mi je jedan od njih preporučio neurokirurga dra Wyatta. Ovaj me primio i rekao mi da moram odmah u bolnicu. Čim sam stigao, stavili su me na istezanje.

Dr Wyatt je znao da trpim od teške bolesti dišnog sistema pa je pozvao specijalistu za plućne bolesti, koji se opet želio posavjetovati s anesteziologom drom Colemanom. Specijalista za plućne bolesti liječio me tri tjedna i tada je dr Coleman konačno pristao da me uspava. To se dogodilo jednog ponedjeljka, i mogu reći da je dr Coleman bio vrlo zabrinut. Određeno je da operacija bude u petak. U ponedjeljak uvečer legao sam spavati i mirno spavao do ranog jutra, kad me probudila oštra bol. Okrenuo sam se i pokušao se udobnije namjestiti, i toga se trenutka u uglu sobe, ispod stropa, pojavila svjetlost. Bila je nevelika lopta svjetlosti, gotovo kao kugla. Rekao bih da joj promjer nije bio veći od petnaest incha.[1] Kad se svjetlost pojavila, osjećaji su me preplavili. Ne bih mogao reći da su

[1] Anglosaksonska mjera za dužinu, 1 inch = 2,54 cm. *(Op. prev.)*

to bili neki sablasni osjećaji – nisu bili. Bili su to osjećaji savršenog mira i potpune opuštenosti. Vidio sam kako je svjetlost pružila ruku i jedan glas mi je kazao: ‚Pođi sa mnom, htio bih ti nešto pokazati'. Odmah sam se i bez oklijevanja ispružio prema ruci i uhvatio se za nju. Kad sam to učinio, učinilo mi se da me netko izvlači iz tijela. Napustio sam tijelo i kad sam se osvrnuo vidio sam ga kako leži na krevetu. Ja sam se uspinjao prema stropu sobe.

Čim sam napustio tijelo, poprimio sam obličje svjetlosti. Stekao sam dojam, i morat ću ga opisati vlastitim riječima jer još nikoga nisam čuo da o tome govori, da se radi o duhu. U to sam posve siguran. Nije to bilo tijelo, samo oblačić dima ili magle. Gotovo da je bilo nalik na dim cigarete što osvijetljen vijuga kraj svjetiljke. Obličje koje sam poprimio bilo je u boji. Bilo je narančasto, žuto, i neke nejasne boje, otprilike kao indigo (uglavnom neka plavičasta boja).

Ta spiritualna forma nije imala oblik tijela. Bila je više okrugla, ali je imala nešto što bismo mogli nazvati rukom. Znam to jer ju je pružila prema meni a ja sam je dohvatio svojom. Ali moja je materijalna ruka ostala na svom mjestu jer sam je, kad sam se vinuo k svjetlu, vidio kako leži na krevetu prislonjena uz moje tijelo. Ali kad ne bi upotrebljavao tu spiritualnu ruku, duh je imao okrugao oblik.

Kad me svjetlo privuklo k sebi, iz tog smo položaja pod stropom krenuli kroz strop i zid bolničke sobe, stigli u hodnik, sišli nekoliko katova i zaustavili se na jednom od nižih katova bolnice. S lakoćom smo prolazili kroz zatvorena vrata i zidove. Kad bismo im se približili oni bi jednostavno nestali.

Neko smo vrijeme putovali. Znao sam da se krećemo, iako nisam osjećao nikakvu brzinu. U gotovo

istom trenutku shvatio sam da smo stigli u sobu za reanimaciju. Tada nisam ni znao da u toj bolnici postoji soba za reanimaciju. Stigli smo onamo i opet se smjestili pod stropom u uglu sobe. Pod sobom smo vidjeli liječnike i medicinske sestre u zelenoj odjeći i u sobi porazmještene krevete.

Tada mi je biće kazalo pokazujući na jedan od kreveta: ‚Tu ćeš biti. Kad te donesu s operacionog stola stavit će te u ovaj krevet i više se nećeš probuditi. Od časa kad te odvezu u operacionu salu, pa sve dok ja ne dođem po tebe nećeš znati ništa.' Ne bih rekao da je ta poruka prenesena riječima. To čak nije bio ni glas koji bismo mogli čuti (da se mogao čuti, pretpostavljam da bi ga čuli i drugi u sobi). To je više bila impresija. Ali je poruka bila toliko živa i jasna da je nisam mogao prečuti ili ne razumjeti.

U spiritualnoj formi mnogo sam lakše prepoznavao stvari nego u tjelesnoj. Nisam se pitao: ‚Što mi želi pokazati?' Odmah sam znao što je biće mislilo. Nije bilo nikakve dvojbe. To je bio taj krevet, krevet na desnoj strani, kad uđete iz hodnika, i na tom ću krevetu ležati. Biće me je ovamo dovelo s određenim ciljem. Kazalo mi je zašto me dovelo. Željelo je da se ne uplašim u trenutku kad mi duh bude napuštao tijelo. Željelo je da dobijem predodžbu o onome što će se događati. Kazalo je da ono neće doći odmah, da ću ja u međuvremenu štošta proživjeti, ali da će ono sve to zasjeniti i najzad ipak doći.

Čim sam mu se pridružio na putu do sobe za reanimaciju i sâm sam postao duhom. Na neki smo se način stopili u jedno, ali smo unatoč tome bili dvije odvojene jedinke. Biće je svime vladalo (pa i kad bi se to odnosilo na mene). Dok smo prolazili kroz zidove, stropove itd., bili smo u tako prisnoj vezi da me ništa

nije uznemiravalo. Tu je bilo mirno, tiho i vedro kao nigdje drugdje.

Kad mi je biće to kazalo, vratilo me u moju bolničku sobu. Čim smo se vratili, vidio sam svoje tijelo u položaju u kojem smo ga i ostavili, i u istom sam se trenu vratio u njega. Pretpostavljam da sam izvan tijela bio pet ili deset minuta, ali u ovom doživljaju vrijeme nije igralo nikakvu ulogu. Ne sjećam se da je vrijeme protjecalo.

Sve me to zapanjilo, došlo je u trenutku kad to nisam očekivao. Nije to bio običan doživljaj – bio je puno životniji i stvarniji. Idućeg jutra se nisam nimalo bojao. Dok sam se brijao, primijetio sam da mi ruke ne drhte kao u prošlih šest ili osam tjedana. Znao sam da ću umrijeti, ali nisam žalio niti se bojao. Nisam npr. mislio što bih mogao učiniti da to spriječim. Bio sam spreman.

U četvrtak poslije podne, dan prije operacije, bio sam zabrinut. Moja žena i ja usvojili smo nećaka i imali smo s njim neprilika. Stoga sam odlučio da ženi i nećaku (svakome posebno) napišem pismo u kojem bih im pokušao reći što i kako treba da rade. Odlučio sam sakriti pisma tako da ih nađu tek poslije operacije. Počeo sam pisati ženi i kad sam napisao dvije strane, podigle su se sve brane. Zaplakao sam i počeo jecati. Osjetio sam nečiju prisutnost, ali sam pomislio da sam svojim jecanjem uznemirio neku od sestara te je ona došla vidjeti što se to sa mnom događa. No nisam čuo da se otvaraju vrata. Opet sam osjetio prisutnost. Nisam vidio nikakvu svjetlost, ali su mi naišle ove misli ili riječi: ‚Zašto plačeš, Jack? Mislio sam da ćeš se radovati što ideš sa mnom.' Pomislio sam: ‚Od sveg srca želim ići s tobom.' Glas je odgovorio: ‚Zašto onda plačeš?' Na to sam uzvratio: ‚Ne znam što da uradimo

s nećakom, bojim se da ga moja žena neće moći sama odgojiti. Pokušavam joj objasniti kako se osjećam i što bih želio da ona za nj uradi. Brinem se jer mislim da bih mu možda ja, da sam tamo, mogao pomoći.'

Tada su se iz prisutnosti opet rodile misli: ‚Budući da moliš za drugog i misliš o drugima, a ne o sebi, ispunit ću ti želju. Živjet ćeš dok ne vidiš da je tvoj nećak postao čovjekom.' Tada se prisutnost izgubila. Prestao sam plakati i uništio pismo da ga moja žena ne bi našla.

Te je večeri došao dr Coleman i rekao mi kako očekuje da će s mojom anestezijom biti neprilika, i neka se ne iznenadim ako ugledam oko sebe mnoštvo žica, cijevi i aparata, pošto se probudim. Nisam mu ispričao što sam doživio, samo sam kimnuo i obećao da ću surađivati.

Operacija je uspjela, iako je dugo trajala. Dok sam dolazio k svijesti, dr Coleman je bio kraj mene i ja sam mu rekao: ‚Znam točno gdje sam'. On me upitao: ‚U kojem ste krevetu'. Ja sam odgovorio: ‚U prvom zdesna, kad uđete iz hodnika'. On se nasmijao. Pomislio je, naravno, da govorim pod djelovanjem anestezije.

Želio sam mu ispripovijedati što se dogodilo, ali je u tom trenutku ušao dr Wyatt i kazao: ‚Sad je budan, što treba da učinim?' Dr Coleman je odgovorio: ‚Ništa.' Nikad u životu nisam doživio veće iznenađenje. Ja ovdje ležim sa svim ovim aparatima i čekam, a on: ‚Ne treba ništa!' Dr Wyatt je rekao da se čuda još uvijek događaju. Čim sam se u krevetu mogao podići i pogledati oko sebe, vidio sam da sam upravo u onom krevetu koji mi je svjetlo pokazalo prije nekoliko dana.

Otada su prošle tri godine, ali ja se još uvijek svega živo sjećam. To je najfantastičniji događaj u mome

životu. On je izmijenio moj stil života. Ispričao sam ga samo svojoj ženi, bratu, ispovjedniku i sada vama. Ne znam kako da ga ispripovjedim. Teško ga je objasniti. Ne bih se želio hvaliti, ali otada više ne sumnjam. Znam da život poslije smrti postoji.«

3 | Primjeri iz povijesti – usporedbe

NAJMANJE ŠTO SE MOŽE REĆI za navedene doživljaje jest da su neobični. Tim veće je bilo moje iznenađenje kad sam u toku godina u drevnim ili ezoteričnim tekstovima iz literature različitih civilizacija, kultura i epoha nailazio na odlomke koji su frapantno nalikovali na izjave mojih ispitanika.

Opise slične opisima doživljaja »tik do smrti« ne nalazimo samo u tzv. »svetim spisima«, već i u djelima mudraca i filozofa, u narodnoj i pisanoj književnosti. Ono što ću ovdje navesti vjerojatno je samo vrh ledenog brijega. Mislim da će čitaoca zanimati da je i poznati psihijatar Carl Gustav Jung imao jedan takav doživljaj. Opisao ga je u svom autobiografskom djelu *Uspomene, snovi i razmišljanja* u poglavlju s naslovom »Vizije«.

Biblija

Biblija je u našem društvu najčitanija i najcitiranija knjiga koja se bavi čovjekovim spiritualnim aspektom i životom poslije smrti. No u cjelini uzevši, *Biblija*

relativno malo govori o onome što se događa poslije smrti, a nema u njoj ni preciznijih opisa zagrobnog života. To se naročito odnosi na Stari zavjet. Neki bibliolozi smatraju da se samo dva odlomka iz Starog zavjeta nedvosmisleno odnose na život poslije smrti:

Izaija 26:19:

Tvoji će mrtvi oživjeti, uskrsnut će tijela.
Probudite se i kličite, stanovnici praha!
Jer rosa je tvoja – rosa svjetlosti, i zemlja će sjene na svijet dati.

Danijel 12:2:

Tada će se probuditi mnogi koji snivaju u prahu zemljinu; jedni za vječni život, drugi za sramotu, za vječnu gadost.

Vidimo da se u oba odlomka naročito najavljuje uskrsnuće materijalnog tijela i da se tjelesna smrt uspoređuje sa snom.

U prošlom poglavlju smo vidjeli da su se neki ispitanici poslužili specifičnim biblijskim pojmovima, da bi bolje rasvijetlili ili objasnili ono što im se dogodilo. Sjetimo se da je neki čovjek u mračnom prostoru kroz koji je prolazio u času smrti prepoznao biblijsku dolinu sjenke smrti. Dvije su osobe spomenule Isusove riječi: »Ja sam svjetlo svijeta.« Očito je da su se obje barem djelomično oslanjale na tu rečenicu, kad su u svjetlu što su ga susrele prepoznale Krista. Jedna od njih mi je kazala: »U tom svjetlu nisam vidjela stvarnu osobu. Za mene je ono bilo Krist – svijest, jedinstvo sa svim stvarima, savršena ljubav. Mislim da je Isus, kad je rekao da je svjetlo svijeta, to doslovno mislio.«

U literaturi sam naišao na nekoliko usporedbi koje nijedan od mojih ispitanika nije spomenuo. Mislim da su najzanimljivije u rukopisima apostola Pavla. On je progonio kršćane sve dok na putu za Damask nije

doživio poznatu viziju, i poslije toga se obratio. Evo kako Pavao svoju viziju opisuje kralju Agripi:

Djela 26:13-26: »... vidio sam, kralju, na svom putovanju u po dana kako s neba dođe svjetlo jasnije od sunca te obasja mene i moje suputnike. Svi smo pali na zemlju, a ja sam čuo glas što mi govori hebrejskim jezikom: ‚Savle, Savle, zašto me progoniš. Teško ti se protiv ostana praćati.' A ja rekoh: ‚Tko si ti, Gospodine?' Gospodin odgovori: ‚Ja sam Isus kojega ti progoniš. Ustani i stani na svoje noge; jer zato ti se ukazah da te postavim slugom i svjedokom, kako onome što si vidio tako i onome što ću ti objasniti...'

... Otada, kralju Agripo, nisam bio neposlušan nebeskom viđenju...«

Dok je to govorio u svoju obranu, reče mu Fest jakim glasom: »Luduješ, Pavle! Tvoje te veliko znanje čini luđakom.« »Ne ludujem, preuzvišeni Feste – odvrati Pavao – već ozbiljno govorim riječi istine i razbora.«

Ova epizoda očito nalikuje na susret s bićem sazdanim od svjetlosti u doživljaju »tik do smrti«. Prije svega, biće posjeduje osobnost unatoč tome što se ne opaža njegovo tjelesno obličje, a iz te se ličnosti javlja glas koji postavlja pitanja i daje upute. Kad Pavao govori o tome ostalima, oni ga ismijavaju i proglašavaju ludim. Ta vizija je izmijenila tok njegova života. On postaje glavnim propovjednikom kršćanstva kao načina života u kojem je bitno ljubiti bližnjega.

Ovdje, naravno, postoje i razlike. Apostol Pavao nije imao viziju zato što mu je prijetila smrt. Također je zanimljivo da Pavao izvještava kako ga je svjetlost zaslijepila, tako da tri dana nije mogao vidjeti. To je suprotno izjavama onih koji kažu da je svjetlo bilo

neopisivo sjajno, ali ih nije zaslijepilo niti ih sprečavalo da vide oko sebe.

U raspravama o prirodi zagrobnog života Pavle kaže da neki sumnjaju u taj kršćanski pojam i pitaju u kakvu će tijelu čovjek prebivati kad umre.

Korinćanima I, 15:35-52: Ali netko će pitati: Kako uskršavaju mrtvi? S kakvim li se tijelom pojavljuju? Bezumniče!... I ono što siješ nije lik koji će se pojaviti, već golo zrno, recimo, pšenice ili kakvog drugog sjemena. A Bog mu daje lik kakav hoće, i to svakomu sjemenu njegov vlastiti lik.

... Postoje i nebeska i zemaljska tjelesa, ali drugi sjaj imaju nebeska, a drugi zemaljska... Tako je i s uskrsnućem mrtvih: sije se u raspadljivosti, uskršava u neraspadljivosti; sije se u sramoti, uskršava u slavi; sije se u slabosti, uskršava sa snagom; sije se tijelo zemaljsko, uskršava tijelo duhovno.

Ako postoji zemaljsko tijelo, postoji i duhovno... Pazite! Kazujem vam tajnu: svi nećemo umrijeti, ali ćemo se svi preobraziti, u jedan hip, u tren oka, na glas posljednje trube; zatrubit će truba i mrtvi će uskrsnuti neraspadljivi...

Zanimljivo je da je Pavlov kratki opis prirode »spiritualnog tijela« gotovo jednak opisima onih koji su boravili izvan tijela. U oba se slučaja naglašava nematerijalnost spiritualnog tijela kao i činjenica da za nj ne postoje nikakve prepreke. Pavao npr. kaže da je materijalno tijelo slabo i ružno, a spiritualno snažno i lijepo. To nas podsjeća na izjavu čovjeka čije je materijalno tijelo osakaćeno u udesu, ali mu je spiritualno tijelo ostalo netaknuto i čitavo. Prisjetimo se još da smo u mnogim opisima doživljaja »tik do smrti« nailazili na izjave da spiritualno tijelo nema neku određenu starost, tj. da nije vremenski ograničeno.

Platon

Filozof Platon, jedan od najvećih mislilaca svih vremena, živio je u Ateni od 428. do 348. godine pr. n. e. Svoja brojna filozofska razmišljanja ostavio je u obliku dvadeset i dva filozofska dijaloga. U većini tih dijaloga jedan od sugovornika je Platonov učitelj Sokrat. Platon je za sobom ostavio i nešto pisama.

Platon je bio pobornik razuma, logike i dokaza. Mislio je da se jedino njihovom pomoću može spoznati istina i steći mudrost. Ipak, smatrao je da se tako može ići samo do određene granice. I sam je bio veliki vizionar te iz njegovih djela možemo naslutiti da se posljednje istine mogu spoznati jedino gotovo mističnim doživljajem prosvjetljenja.

Platon je prihvaćao postojanje razina i dimenzija stvarnosti koje su različite od osjetilnog, materijalnog svijeta i smatrao je da se to materijalno područje može razumjeti isključivo u odnosu na te druge »više razine« stvarnosti. U skladu s time, uglavnom ga je zanimala netjelesna, svjesna čovjekova komponenta – duša. Materijalno tijelo za Platona je samo privremeno obitavalište duše. Zato nas ne treba iznenaditi što ga je zanimala sudbina duše poslije smrti materijalnog tijela i što nekoliko njegovih dijaloga, a naročito *Phaedon*, *Georgije* i *Država* djelomično obrađuju tu temu.

Platonova djela su puna opisa smrti, i to upravo onakvih opisa kakve smo razmatrali u prethodnom poglavlju. Platon npr. definira smrt kao odvajanje netjelesnog dijela živog čovjeka – duše, od njegova materijalnog dijela. Štaviše, čovjekov nematerijalni dio ne podliježe tolikim ograničenjima kao njegovo tijelo. Platon izričito naglašava da u području izvan osjetilnog, fizikalnog svijeta vrijeme ne postoji. Druga su

područja vječna, i prema Platonovim upečatljivim riječima, ono što nazivamo vremenom samo je »pokretan, nestvaran odraz vječnosti«.

Platon raspravlja o tome kako duša odvojena od tijela može sresti duše mrtvih i razgovarati s njima, i o tome kako je njezini »duhovni čuvari« vode dok prelazi iz materijalnog u drugi život. On spominje kako treba očekivati da će u određenom trenutku umiranja k nama doploviti čamac koji će nas prevesti preko velike vode na drugu obalu posmrtnog postojanja. U *Phaedonu* nas i dramatski okvir i oštrina dokaza navode na zaključak da je tijelo za dušu zatvor, i da je prema tome smrt bijeg ili oslobođenje iz tog zatvora. Dok – kako smo to vidjeli u prvom poglavlju – Platon (preko Sokrata) izražava drevno shvaćanje smrti kao sna i zaborava, on to čini samo zbog toga da bi na kraju pokazao kako ono nije ispravno. Prema Platonu, duša dolazi u materijalno tijelo iz višeg – božanskog – postojanja. Za njega je rođenje san i zaborav, jer duša prelazi iz stanja više svijesti u stanje niže svijesti i u međuvremenu zaboravlja istine koje je znala u prijašnjem bivanju izvan tijela. Prema tome, smrt je buđenje i sjećanje. Platon primjećuje da duša koja se pri smrti odvaja od tijela misli i rasuđuje jasnije nego prije, te da brže spoznaje pravu prirodu stvari. Nadalje, uskoro nakon smrti suočena je sa »sudom« u kojem joj božansko biće najprije prikazuje sve ono što je u životu uradila, i dobro i zlo.

U knjizi 10. *Države* nalazimo jednu od najupadljivijih sličnosti. Platon prepričava mit o grčkom junaku Eru. Er je otišao u boj, i u boju su mnogi Grci pobijeni. Kad su Erovi zemljaci pošli skupljati mrtva tijela, našli su i njegovo, i položili ga zajedno s ostalima na pogrebnu lomaču. Prije nego što je lomača zapaljena,

Erovo je tijelo oživjelo. Er opisuje što je vidio na svom putu kroz carstva s one strane svijeta. »Najprije mi je«, kaže Er, »duša izašla iz tijela i pridružila se skupini duhova. Otišli smo na jedno mjesto puno ‚otvora' ili ‚prolaza' koji su vodili sa zemlje na drugi svijet.« Tamo su ih zaustavila ‚božanska bića' i imali su priliku da bace pogled na sve što su uradili za života. Eru nisu sudili. Bića su mu kazala da se mora vratiti na zemlju i ispričati ljudima kako izgleda taj drugi svijet. Pošto su mu dopustili da vidi još ponešto, Era su poslali natrag, ali on kaže da ne zna kako se vratio u svoje materijalno tijelo. Kad se probudio vidio je da je na lomači.

Važno je imati na umu da nas Platon sâm upozorava kako su njegovi podrobni opisi svijeta u koji će duša ući poslije smrti »u najboljem slučaju samo vjerojatnost«. Platon ne sumnja u život poslije smrti i tvrdi da ga, dok smo u ovom tijelu, ne možemo razumjeti jer nas u tome sprečavaju dvije velike prepreke. Prije svega naše su duše zatvorene u materijalnom tijelu i u iskustvu i spoznaji ograničene materijalnim osjetilima. Vid, sluh, njuh, dodir i okus mogu nas svaki na svoj način prevariti. Golemi predmet, ako je udaljen, može se našim očima učiniti malen, možemo pogrešno čuti što nam netko kaže itd. Posljedica toga lako može biti pogrešno mišljenje i dojmovi o prirodi stvari. Naše duše ne mogu vidjeti stvarnost sve dotle dok se ne oslobode smetnja i netočnosti materijalnih osjetila.

Platon zatim kaže da se ljudskim jezikom posljednje istine ne mogu izraziti direktno. Riječi ponekad više skrivaju unutrašnju prirodu stvari nego što je otkrivaju. Najviše što one mogu učiniti jest da analogijom, mitom ili nekim drugim indirektnim načinom ukažu na pravi karakter onoga što leži s onu stranu materijalne stvarnosti.

Tibetanska knjiga mrtvih

Ovo značajno djelo sastavljeno je od učenja mudraca koja su se stoljećima u prethistorijskom Tibetu usmeno prenosila s koljena na koljeno. Konačno je, vjerojatno u 8. stoljeću naše ere, zapisano, ali je i dalje sakrivano i pomno čuvano od »autsajdera«.

Svoj konačan oblik ova je neobična knjiga dobila u toku svoje mnogostruke primjene i međusobno povezanih raznovrsnih načina upotrebe. Mudraci koji su pisali knjigu smatrali su da je smrt vještina, nešto što se može obaviti ili elegantno ili neukusno. To ovisi o tome da li netko posjeduje potrepštine i znanje. Knjiga je čitana ili kao dio pogrebne ceremonije ili onome koji umire, u njegovim posljednjim trenucima. Vidimo da je imala dvije funkcije. Prva je da umirućem pomogne da shvati ono što doživljava. Druga je da potakne one koji još žive da pozitivno misle, te da svojom ljubavlju i emocionalnom brigom ne zadržavaju umirućeg. Umirući treba da oslobođen svih tjelesnih briga i u pravom raspoloženju uđe u »novi život«.

Da bi se to postiglo, knjiga sadržava podugačak opis različitih stanja kroz koja prolazi duša poslije tjelesne smrti. Sličnost između opisa ranih faza smrti i izjava što su ih dali ljudi koji su se približili smrti upravo je fantastična.

Evo što piše u tibetanskom izvještaju. Najprije duh ili duša umirućeg napušta tijelo. Nedugo zatim nešto je počinje nositi i ona ulazi u prazninu. Ta praznina nije materijalna, već podliježe vlastitim ograničenjima i u njoj svijest još uvijek postoji. Umirući može čuti alarmantne zvukove i buku, koja se opisuje kao grmljavina, zvižduk vjetra ili rika. Zatim dolazi u sredinu u kojoj ga omata siva i nejasna svjetlost.

Iznenađen je kada shvati da je izvan materijalnog tijela. Vidi i čuje rođake i prijatelje kako plaču nad njegovim tijelom i pripremaju sprovod. Pokušava doprijeti do njih, ali ga oni ni ne čuju ni ne vide. On još ne shvaća da je mrtav i smeten je. Pita se da li je mrtav ili nije, i kad konačno spozna da jest, ne zna kamo da ide i što da uradi. Potišten je i žalostan. Neko vrijeme boravi u poznatoj okolini.

Primjećuje da još uvijek ima tijelo, nazvano »blistavim tijelom«. Očito je da to tijelo nije sazdano od materije. Ono prolazi kroz stijene, zidove, pa čak i planine i pri tome ne nailazi na otpor. Putovanja su gotovo trenutačna. Čim čovjek zaželi da negdje bude, odmah je tamo. Misao i zapažanja mu nisu toliko ograničeni. Duh mu postaje lucidnijim a osjetila oštrija i savršenija. Ako je u materijalnom tijelu bio slijep, gluh ili bogalj, iznenađen je kad vidi da je u »blistavom tijelu« čitav, a sposobnosti osjetila ne samo da su mu vraćene nego su čak i povećane. Može se dogoditi da naiđe na druga bića u istoj vrsti tijela, a može sresti i ono što se naziva »jasno« ili »čisto« tijelo. Tibetanci savjetuju umirućem da u času kad prilazi tom svjetlu odnosno biću nastoji u srcu nositi samo ljubav.

Knjiga također opisuje osjećaj beskrajnog mira i zadovoljstva što ih ima umirući, a i neku vrstu »ogledala« u kojemu se odražava čitav njegov život. U tom se ogledalu jasno vide njegova dobra i zla djela, tako da ih bića koja mu sude mogu dobro vidjeti. U toj situaciji nesporazum je nemoguć; lagati se ne može.

Ukratko, premda *Tibetanska knjiga mrtvih* opisuje i mnoge kasnije faze smrti, faze koje nije proživio nijedan od mojih ispitanika, očito je da između ovog drevnog rukopisa i opisa Amerikanaca iz 20. stoljeća postoji uočljiva sličnost.

Emanuel Swedenborg

Swedenborg je rođen u Stockholmu godine 1688. a umro je 1772. Za života je bio prilično poznat i svojim je radom pridonio razvoju mnogih prirodnih znanosti. Njegovi su mu spisi, ispočetka orijentirani prema anatomiji, fiziologiji i psihologiji donijeli zasluženo priznanje. Kasnije je u životu proživio vjersku krizu i počeo pripovijedati o doživljajima u kojima je komunicirao sa spiritualnim entitetima s one strane.

Kasnija mu djela obiluju živim opisima života poslije smrti. Sličnost onoga što je napisao i spiritualnih iskustava ljudi koji su bili blizu smrti je frapantna. Swedenborg npr. opisuje prestanak tjelesnih funkcija – disanja i cirkulacije krvi:

»Čovjek još nije mrtav, samo je odvojen od tijela koje mu je služilo u ovom svijetu... Smrt je samo prijelaz iz jednog svijeta u drugi.«[1]

Swedenborg tvrdi da je proživio rane faze smrti i boravio izvan vlastitog tijela.

»Bio sam neosjetljiv, tjelesna osjetila mi nisu funkcionirala. Mislim da sam umirao. Duševni život mi je unatoč tome ostao cjelovit i netaknut, tako da sam primjećivao i pamtio sve što se događalo kao i ono što se događa onima koji uskrsnu od mrtvih... Primijetio sam da me nešto vuče... kao da je vuklo moj duh iz moga tijela.«

Dok Swedenborg to doživljava, susreće bića u kojima prepoznaje »anđele«. Oni ga pitaju da li je spreman umrijeti:

---

[1] Svi su citati iz Swedenborgovih djela iz *Prikaza teoloških i spiritualnih rukopisa Emanuela Swedenborga* (Boston, 1853. Crosby and Nichols, str. 160–197).

»Anđeli su me najprije pitali što mislim. Mislim li što umirući obično misle o vječnom životu? Kazali su da bi željeli da se i moj duh pozabavi takvim mislima.«

Sporazumijevanje između Swedenborga i duhova ne odvija se na zemaljski ili ljudski način. To je gotovo izravan prijenos misli i zato ne postoji mogućnost nesporazuma.

»Budući da se duhovi međusobno sporazumijevaju univerzalnim jezikom... svaki čovjek čim umre, spozna taj univerzalni jezik... svojstven njegovu duhu...

Razgovor anđela ili duha sa čovjekom je zvučan, upravo kao i razgovor dvojice ljudi, ali ga ne čuju svi nego samo on sâm. Razlog je tome taj što govor anđela ili duha teče direktno u čovjekovu misao...

Oni koji su tek umrli, ne shvaćaju odmah da su mrtvi jer su još uvijek u »tijelu« koje u nekim svojim vidovima liči na materijalno tijelo.

»Čovjekovo stanje neposredno nakon smrti slično je njegovu stanju u životu. On još uvijek posjeduje izvanjski oblik... pa misli da je još živ. Kad se iščudio što ima i tijelo i osjetila baš kao dok je bio živ... zaželi upoznati i raj i pakao.«

Ovo spiritualno stanje nije ograničeno. Percepcija, misao i pamćenje su savršeniji, a vrijeme i prostor nisu prepreke kao što je to slučaj u materijalnom životu.

»Sposobnosti duhova... su veće. Njihove misli, osjeti i opažanja su savršeniji.«

Umirući susreće duhove poznanika koji su umrli prije njega. Oni su došli da mu pomognu pri prijelazu na drugu stranu.

»Duh čovjeka koji je tek krenuo s ovoga svijeta prepoznaju duhovi njegovih prijatelja i poznanika. Oni ga upućuju u pitanja vječnog života.«

Kao u viziji čovjek može vidjeti čitav svoj život. Sjeća se svake pojedinosti, i nema mogućnosti da nešto slaže ili sakrije.

»Unutrašnja memorija je takva da su u nju upisane sve pojedinosti... sve što je čovjek ikada pomislio, izrekao ili uradio... od najranijeg djetinjstva do duboke starosti. Kad prijeđe na drugi svijet, čovjek to sjećanje nosi sa sobom i ono redom oživljava... Sve što je ikada izrekao ili učinio pokazuje se pred anđelima pri svjetlosti jasnoj kao dan... i ništa na svijetu nije toliko skriveno da poslije smrti ne bi došlo na vidjelo.«

Swedenborg opisuje »svjetlost Gospoda« koja prožima drugi svijet, svjetlost žarkoga sjaja. To je svjetlo istine i razumijevanja, i Swedenborg tvrdi da ga je vidio i doživio.

U Swedenborgovim djelima kao i u *Bibliji,* Platonovim djelima i *Tibetanskoj knjizi mrtvih* nalazimo napadne sličnosti sa suvremenim doživljajima »tik do smrti«. Razumljivo je pitanje, treba li to da nas iznenadi. Moglo bi se, naime, pomisliti da su autori tih različitih djela utjecali jedan na drugoga. Takva je tvrdnja samo djelomično istinita. Platon priznaje da je posizao za spoznajama istočnog vjerskog misticizma, tako da se moglo dogoditi da je na njega djelovala ista predaja iz koje potječe *Tibetanska knjiga mrtvih.* Ideje grčke filozofije su sa svoje strane opet utjecale na pisce Novoga zavjeta, i moglo bi se tvrditi da je korijen Pavlove rasprave o spiritualnom tijelu u Platonovim djelima.

S druge strane, u većini slučajeva nije lako ustanoviti da li je do takvog utjecaja stvarno i došlo. Svaki pisac u svoja djela unosi više zanimljivih pojedinosti koje nije mogao naći kod ranijih autora, a koje se

također pojavljuju u izjavama suvremenih Amerikanaca. Swedenborg je čitao *Bibliju* a poznavao je i Platona. Ipak on nekoliko puta aludira na činjenicu da onaj koji je upravo umro, nije toga odmah svjestan. Toga podatka, koji se uvijek iznova pojavljuje u izjavama mojih ispitanika, nema ni u *Bibliji* ni kod Platona. On je naglašen u *Tibetanskoj knjizi mrtvih*, djelu koje Swedenborg nije nikako mogao čitati jer je ono prevedeno na engleski tek godine 1927.

Je li moguće da su na izjave o doživljajima »tik do smrti« koje sam ja sakupio utjecala spomenuta djela? Svi ljudi s kojima sam razgovarao poznavali su donekle *Bibliju*, a dvoje ili troje znali su ponešto i o Platonovim idejama.

No nitko nije čuo za tako ezoterične tekstove kao što su spisi Swedenborga i *Tibetanska knjiga mrtvih*. Unatoč tome, izjave mojih ispitanika vrve detaljima kojih nema ni u *Bibliji* ni kod Platona, ali su vrlo slični pojavama i događajima u neuobičajenim izvorima, koji nama zapadnjacima nisu dostupni.

Treba priznati da se podudarnost između određenih odlomaka u djelima starih mislilaca i izjava suvremenih Amerikanaca koji su preživjeli blizak susret sa smrću ne može do kraja objasniti. U današnjoj situaciji možemo se samo pitati kako je moguće da se mudrost starih Tibetanaca, Pavlova vizija i teologija, neobične Platonove spoznaje i duhovna Swedenborgova otkrića međusobno toliko podudaraju, a pogotovu kako je moguće da se slažu s izjavama naših suvremenika koji su se približili smrti i preživjeli je.

4 | Pitanja i odgovori

ČITALAC ĆE VJEROJATNO ponekad posumnjati u istinitost navedenoga, a tu i tamo i nečemu prigovoriti. Dok sam o ovoj temi govorio javno ili u krugu poznanika, postavljana su mi mnoga pitanja. Ljudi u većini slučajeva pitaju isto, pa sam sastavio listu najčešćih pitanja. U ovom ću poglavlju pokušati na njih odgovoriti.

Niste li vi sve to izmislili?

Ne, nisam. Želio bih stvoriti karijeru kao profesor psihijatrije i filozofije medicine, a varanje javnosti teško da bi takvoj karijeri koristilo.

Osim toga, iz vlastitog iskustva znam da će sumnje svakoga tko o tome uporno i s razumijevanjem bude ispitivao poznanike, prijatelje i rođake biti raspršene.

Niste li nerealni? Izgleda da su takva iskustva prilično rijetka?

Ja sam prvi koji će priznati da zbog ograničenosti uzorka ne mogu dati statistički značajnu ocjenu o

učestalosti ove pojave. Jedino što mogu izjaviti jest ovo: takvi doživljaji su mnogo češći nego što bi to itko tko se time nije bavio mogao pretpostaviti. O toj temi održao sam mnogo javnih predavanja (skupine kojima sam govorio bile su po sastavu i veličini vrlo raznolike), i nikad se nije dogodilo da mi netko poslije predavanja nije ispripovijedao vlastitu priču ili je čak u nekoliko slučajeva ispričao javno. Naravno da uvijek (i s pravom) možemo izjaviti da je vjerojatnije da će netko s takvom vrstom iskustva na takvo predavanje i doći. Ipak, često se događalo da ljudi nisu dolazili na predavanje zbog teme. Nedavno sam npr. govorio pred skupinom od tridesetak ljudi. Dvoje od njih imalo je doživljaje »tik do smrti«, ali su oboje prisustvovali predavanju samo zato što su bili članovi grupe. Nijedan nije unaprijed znao temu o kojoj ću govoriti.

Ako su doživljaji »tik do smrti« tako uobičajeni kao što vi to tvrdite, zašto to nije opće poznata činjenica?

Izgleda da tome ima više razloga. Prvi i prvenstveni je taj da je duh našeg vremena općenito odlučno protiv bilo kakve rasprave o mogućnosti nadživljavanja tjelesne smrti. Živimo u doba golemog napretka znanosti i tehnologije, pomoću kojih sve bolje shvaćamo i sve lakše svladavamo prirodu. Mnogima koji smatraju da pojam zagrobnog života više pripada našoj »praznovjernoj« prošlosti nego »znanstvenoj« sadašnjosti razgovor o životu poslije smrti izgleda atavističan. U skladu s time ljudi koji su doživjeli nešto što leži izvan područja znanosti kakvom je danas shvaćamo nerado o tome javno govore jer se boje da će biti ismijani. Uvjeren sam da u duhu osoba koje su tako nešto

iskusile leži golema masa podataka, ali se one boje atributa kao što su »lud« ili »maštovit«, pa o tome ne govore nikome osim možda nekolicini bliskih prijatelja i rođaka.

Osim toga, opća neupućenost javnosti u temu susreta sa smrću djelomično potječe iz jedne poznate psihološke pojave. Primijećeno je, naime, da mnogo od onoga što svakodnevno čujemo i vidimo naš svjesni duh ne opaža. Zapažamo samo ono što nam jače privuče pažnju. Mnogi su od nas doživjeli npr. da kad nauče neku novu riječ, tu riječ posvuda čuju ili je vide napisanu. To se ne objašnjava time što se riječ iznenada u jeziku udomaćila pa se svuda pojavljuje, nego time da riječ tek sada uočavamo jer smo joj spoznali značenje. S njome smo se sretali i prije, ali kako joj nismo znali značenja izmicala je našoj pažnji i obično bismo je previdjeli tako da nam nije mogla doprijeti do svijesti.

Slično se dogodilo poslije predavanja koje sam nedavno održao. Pošto sam otvorio diskusiju, neki mi je liječnik postavio ovakvo pitanje: »Liječnik sam dugo vremena. Ako su ti doživljaji tako uobičajeni kako vi tvrdite, zašto ja za njih nisam čuo?« Znajući da će se u publici vjerojatno naći netko tko je za takav doživljaj čuo, upitao sam slušaoce da li je itko išta o tome čuo. Digla je ruku liječnikova žena i ispričala što je doživio jedan njihov zajednički prijatelj.

Evo još jednog primjera. Jedan moj znanac, inače liječnik, saznao je o ovakvim doživljajima iz članka u starim novinama o jednom mom predavanju o toj temi. Sutradan mu je neki njegov pacijent sam od sebe ispričao sličan, vlastiti doživljaj. Liječnik je provjerio da li je pacijent mogao čuti moja predavanja ili čitati moje studije, i ustanovio da je to bilo nemoguće.

Pacijent mu se povjerio samo stoga što je bio začuđen a donekle i uznemiren onim što je doživio pa je želio čuti liječnikovo mišljenje. Doista se moglo dogoditi da su oba liječnika o kojima se radi čuli o takvim doživljajima i prije, ali su ih smatrali individualnim nastranostima, a ne rasprostranjenom pojavom, pa se stoga nisu na njih ni obazirali.

Konačno, kad su u pitanju liječnici, postoji još jedan faktor koji utječe na zamagljivanje pojava »tik do smrti« (laici obično pretpostavljaju da bi liječnici morali o tim doživljajima saznati prije ostalih). U toku studija liječnicima se konstantno utuvljuje da moraju podozrivo primati sve što pacijent kaže o svom stanju. Učimo ih da uočavaju »objektivne znakove« bolesti ali da budu nepovjerljivi prema subjektivnim izjavama (simptomima) pacijenta. Tako i treba raditi, i to zato što s objektivnim lakše baratamo. Ali ovakav stav ima i negativnih posljedica. Doživljaji »tik do smrti« ostaju liječnicima skriveni, jer vrlo malo liječnika pita pacijenta, kojega su upravo reanimirali, o njegovim osjećajima i zapažanjima. Pretpostavljam da zbog takvog stava liječnici, koji bi teoretski trebali biti oni koji otkrivaju doživljaje »tik do smrti«, ne čuju o tim doživljajima nimalo češće od ostalih ljudi.

Nije li čitav pojam života poslije smrti posljedica želje?

Mogli bismo utvrditi da bi većina od nas željela živjeti i poslije smrti i da stoga na te »dokaze« o postojanju života poslije smrti treba gledati s podozrenjem. Takve su tvrdnje prilično česte, ali nas ništa ne sprečava da tvrdimo i suprotno. Činjenica da postoji

nešto što većina od nas želi, ne može se samim tim smatrati ni dokazom ni protudokazom za to postojanje.

William James je to dobro izrazio kad je rekao da u vjerskim pitanjima, koja ne podliježu empirijskom dokazivanju, nije nimalo razumnije opovrgavati nešto iz straha da ćemo pogriješiti nego to isto priznavati u nadi da ćemo biti u pravu.

Kako znate da vam ljudi ne lažu?

Onima koji nisu bili nazočni te slušali i promatrali kako ljudi govore o svojim doživljajima »tik do smrti« lako je intelektualno špekulirati s time da su te izjave lažne. Mislim da sam ja, budući da sam sve to osobno čuo, u jedinstvenom položaju. Vidio sam kako zreli, emocionalno stabilni ljudi – muškarci i žene – potreseni i plačući govore o događaju koji se zbio prije nekoliko decenija. U njihovim sam glasovima otkrivao iskrenost, toplinu i osjećaj, koji se ne mogu prenijeti pisanom riječju. Zbog toga nikako ne mogu usvojiti misao da su te izjave izmišljene. Drugi mi, naravno, ne moraju vjerovati na riječ.

Ipak, mislim da bi svako zrelo razmišljanje trebalo oboriti hipotezu o izmišljanju. Očito je najteže objasniti međusobnu sličnost takvih izjava. Kako se moglo dogoditi da su toliki ljudi izmislili istu laž i ispričali je baš meni (u razdoblju od osam godina)? Ostaje teoretska mogućnost da su se međusobno tajno dogovorili. Naravno da možemo pretpostaviti da su otmjena starija dama iz istočnog dijela Sjeverne Caroline, student medicine iz New Yerseyja i mnogi drugi, prije nekoliko godina u konspiraciji sklopili savez sa željom da mene

prevare. Ipak, takvu mogućnost teško mogu prihvatiti i ne smatram je vjerojatnom.

Ako ti ljudi ne lažu otvoreno, možda ono što im se dogodilo pogrešno interpretiraju, tj. lažu suptilnije? Zar ne bi bilo moguće da su oni tokom godina svoju pripovijest dotjerivali?

Ovo pitanje ukazuje na poznatu psihološku pojavu. Netko, na primjer, uvijek iznova pripovijeda jednostavan doživljaj ili događaj i u svakom novom prepričavanju dodaje nove detalje u koje najzad i sâm povjeruje. Pripovijest postaje s vremenom sve dotjeranija, a posljednja joj je verzija toliko uljepšana da malo liči na original. Ne vjerujem da je taj mehanizam značajnije djelovao u slučajevima koje sam proučavao. Prije svega, izvještaji osoba koje sam intervjuirao neposredno nakon doživljaja istog su tipa kao i pripovijesti o doživljajima koji su se zbili prije nekoliko desetljeća. Nadalje, u nekoliko slučajeva ljudi koje sam intervjuirao zapisali su svoj doživljaj odmah. Dok sam ih intervjuirao, čitali su mi svoje bilješke. Ti opisi se opet ne razlikuju od opisa po sjećanju (pošto je od događaja prošlo nekoliko godina). Treba uzeti u obzir da sam vrlo često bio prva ili druga osoba kojoj je doživljaj ispričan, pa i tada vrlo nerado, čak i u slučajevima kad se događaj zbio prije nekoliko godina. Premda je u takvim slučajevima bilo malo prilike za uljepšavanje, ili je uopće nije bilo, te se izjave grupno nimalo ne razlikuju od izjava koje su godinama prepričavane više puta. Konačno, isto je tako moguće da u nekim slučajevima ne samo da nije došlo do uljepšavanja nego da je, štaviše, došlo do »gubljenja«.

Mentalni mehanizam u kojem činimo svjestan napor da bismo nadvladali i od sebe ili drugih sakrili nepoželjne uspomene, osjećaje i misli, psihijatri nazivaju »potiskivanjem«. Neki dijelovi izvještaja o doživljajima »tik do smrti« ukazuju na to da je došlo do potiskivanja. Jedna žena, čija mi se pripovijest o smrti činila vrlo dotjeranom, kazala je: »Osjećam da je bilo još toga, da to nije sve, ali se ne mogu svega sjetiti. Pokušala sam to potisnuti jer sam znala da mi ljudi ionako neće vjerovati.«

Čovjek koji je u vijetnamskom ratu ranjen u srce i čije je srce za vrijeme operacije prestalo kucati, povjerio mi je da se sa svojim doživljajem »izvan tijela« ne može emocionalno pomiriti:

»Čim o tome počnem govoriti, u grlu me odmah guši... osjećam da toga ima još mnogo ali se ne mogu svega sjetiti. Trudio sam se da sve zaboravim.«

Ukratko, izgleda da s priličnom sigurnošću možemo tvrditi da u razvoju ovih pripovijesti nije došlo do značajnijeg uljepšavanja.

»Umro sam i kasnije oživio, ali se toga ne sjećam. Možda sa mnom nešto nije u redu?«

Više je ljudi izrazilo sličnu zabrinutost. Razgovarao sam s mnogim ljudima koji su preživjeli kliničku smrt a ničega se ne sjećaju.

Između ljudi koji su, dok su »umirali«, imali ovakvih doživljaja i onih koji ih nisu imali nisam mogao otkriti baš nikakvih razlika. Nisu se razlikovali ni po vjerskom odgoju, ni po karakteru niti po uvjetima ili uzroku »smrti«.

Pitam se ne potiskuje li izvjestan postotak onih ljudi koji se ničega ne sjećaju to saznanje u sebi, tj. nisu li oni možda ipak nešto doživjeli što njihova svijest iz jednog ili drugog razloga pokušava zaboraviti.

Po svaku bih cijenu želio izbjeći da moja lista uobičajenih elemenata postane fiksan sveobuhvatan model doživljaja »tik do smrti«. Spektar doživljaja je golem – neki ljudi dožive samo ponešto iz njega a neki gotovo sve. Naslućujem da će se lista koju sam sastavio izmijeniti, preformulirati i da će joj biti dodani novi elementi. Tu sam listu sastavio sa svrhom da brzo dobijem grub, teorijski model i ne treba je se po svaku cijenu pridržavati.

Kažete da ima ljudi koji iz svoje kliničke smrti ne izvuku nikakva iskustva. Možete li navesti postotak ljudi koji stječu takva iskustva?

Moj način proučavanja ne daje osnovu na temelju koje bih mogao to procijeniti. Uzorak koji sam proučavao sastoji se isključivo od ljudi koji su takva iskustva imali. Zahvaljujući prirodi predmeta koji proučavam, vjerojatnije je da će mi doći oni s iskustvima i ispripovijedati mi ih, nego oni koji su preživjeli kliničku smrt a ničega se ne sjećaju.

Slična pitanja su mi često postavljana i o pojedinačnim elementima doživljaja »tik do smrti«. Ljudi npr. pitaju koliki postotak umirućih prolazi kroz tunel, vidi biće sazdano od svjetlosti itd. To nisam pokušavao izračunati. Prvo stoga što ne mogu biti siguran da netko tko mi o određenom elementu nije pripovijedao nije taj element i doživio. Možda ga je zaboravio, a možda ga ne želi spomenuti. Drugo, nisam želio skup-

ljati nikakve brojčane podatke iz kojih bismo u najboljem slučaju dobili pseudoznanstvenu predodžbu.

Ne bi bilo teško knjigu ispuniti velikim brojem grafikona i tabela koji pokazuju odnose i postotke. Ali kako moj uzorak nije slučajan, a »eksperiment« nije vođen pod kontroliranim uvjetima, takvi bi nas grafikoni i tabele samo zavaravali i ne bi imali nikakvu znanstvenu vrijednost.

Sa znanstvenog stanovišta možemo dati zadovoljavajući odgovor jedino na pitanje o budućim istraživanjima ove vrste. O tome ću podrobnije govoriti u dodatku. U nekoj od bolnica npr. mogli bismo pod kontroliranim uvjetima ispitati budućih 250 slučajeva uspješne kardiopulmonarne reanimacije.

Unatoč pomanjkanju statističkih dokaza, čini mi se da su doživljaji »tik do smrti« poput onih koje sam opisao uobičajeni među reanimiranima. Predskazujem da će svatko tko ovaj predmet bude proučavao marljivo i s razumijevanjem naći za ovu moju tvrdnju dovoljno dokaza.

Jesu li svi ti ljudi prije tih doživljaja bili religiozni? Ako jesu, nije li na njihovo iskustvo utjecala njihova vjera i odgoj?

To je donekle istina. Kao što sam ranije spomenuo, opisi bića sazdanog od svjetlosti međusobno su identični, ali je očito da je identitet toga bića funkcija vjerskog odgoja. U toku svojeg istraživanja nisam nikada čuo ništa što bi se moglo odnositi na raj ili pakao, ili na njihovu uobičajenu sliku kojoj smo izloženi u američkom društvu. Upravo suprotno, mnogi su naglasili da njihovi doživljaji nisu bili nimalo nalik na ono što su oni prema svom vjerskom odgoju očekivali.

Žena koja je »umrla« izjavljuje: »Uvijek sam slušala da kada umrete ugledate nebo i pakao, ali ja nisam vidjela ni jedno ni drugo.« Jedna druga žena čiji je izvantjelesni doživljaj bio posljedica teškog ranjavanja kaže: »Čudno je to što su me uvijek učili da ću se u trenutku kad umrem naći pred prekrasnim bisernim vratima. Ali ja sam bila nadnesena nad vlastito materijalno tijelo, i to je bilo sve. Zaprepastila sam se.«

U dosta velikom broju slučajeva izjave su dali ljudi bez religioznih uvjerenja i religioznog odgoja, a njihovi se opisi po sadržaju nimalo ne razlikuju od opisa koje su dali ljudi sa čvrstom vjerom. U nekoliko su slučajeva ljudi koji su odbacili religiju poslije ovog doživljaja ponovno stekli dublja vjerska osjećanja. Neki kažu da do tada nisu pravo razumjeli religiozne spise kao što je npr. *Biblija,* iako su ih čitali.

Da li ste u pogledu ove pojave naišli na razlike između muškaraca i žena?

Izgleda da razlike ne postoje ni u sadržaju ni u tipu doživljaja. I muškarci i žene opisivali su uobičajene vidove doživljaja »tik do smrti« i ne postoji element koji bi se češće pojavljivao u izjavama muškaraca nego u izjavama žena.

Ipak, kad su u pitanju ispitanici, među muškarcima i ženama postoje razlike. U cjelini gledano, žene o tome radije govore nego muškarci. Među onima koji su mi ukratko ispričali svoje doživljaje mnogo više muškaraca nego žena nije kasnije odgovorilo na moje pismo ili na telefonski poziv. Nisu željeli o tome podrobnije porazgovarati. Mnogo je više muškaraca nego žena izjavilo: »Pokušao sam to zaboraviti ili potisnuti«,

aludirajući pri tome na strah da će biti ismijani. Ponekad se iz njihovih izjava moglo naslutiti da su emocije o kojima se tu radi presnažne da bi ih mogli ispričati.

Premda to ne mogu objasniti, očito je da nisam jedini koji je to primijetio. Poznati liječnik dr Russell Moores saopćio mi je da su on i neki njegovi kolege ustanovili isto. Tri puta više žena nego muškaraca govori o svojim duševnim iskustvima.

Druga je zanimljiva činjenica da su takvi doživljaji za vrijeme trudnoće češći nego što bismo očekivali. I opet to ne mogu objasniti. Možda je tome uzrok jedino to što je trudnoća sama po sebi donekle riskantno fiziološko stanje u kojem može uvijek doći do komplikacija. To bi, u vezi sa činjenicom da samo žene rađaju djecu i da one o duhovnim iskustvima spremnije govore nego muškarci, moglo objasniti učestalost ovih doživljaja za vrijeme trudnoće.

Čuo sam da je poslije pet minuta reanimacija nemoguća. Ali vi kažete da su neki od vaših ispitanika bili »mrtvi« i po dvadeset minuta. Kako je to moguće?

Većina brojeva i veličina s kojima se barata u medicini su srednje vrijednosti, prosjeci, i ne treba ih smatrati apsolutnima. Veličina od pet minuta o kojoj tako često čujemo je prosjek. Kliničko pravilo je pravilo palca[1], tj. da se s pokušajima reanimacije prestaje nakon pet minuta, jer je u tom vremenskom razdoblju u većini slučajeva već došlo do oštećenja mozga zbog pomanjkanja kisika. Ipak, budući da se radi o pros-

[1] Kad bi u starom Rimu u borbama u areni gladijator bio pobijeđen, publika je mogla odlučivati o njegovu životu i smrti. Uzdignuti palac značio bi život, a upravljen prema dolje – smrt. *(Op. prev.)*

jeku, treba očekivati da će postojati individualni slučajevi koji od prosjeka odstupaju. Činjenica je da sam i sâm naišao na slučajeve u kojima je pacijent reanimiran poslije dvadeset minuta, a da nije došlo do oštećenja mozga.

Kako je moguće da nije došlo do oštećenja mozga?

Treba najprije iznijeti nekoliko činjenica. Prije svega, za vrijeme procedure reanimacije krv protječe kroz mozak i opskrbljuje ga kisikom i hranom. To je svrha srčane masaže. Zahvaljujući njoj, krv i dalje teče iako srce više ne kuca (samo od sebe).

Na brzinu oštećenja mozga djeluju različiti promjenljivi uvjeti kao što je npr. temperatura. Mozak čovjeka koji je prije smrti imao temperaturu 40° C oštetit će se brže od mozga čovjeka kojemu su tjelesnu temperaturu snizili. Za vrijeme operacija, kao što je npr. operacija srca, srce čovjeka se zaustavlja na duži vremenski period, krv više ne oplakuje mozak, ali do njegova oštećenja ipak ne dolazi. To omogućuje upotreba hipotermičkih tehnika; temperatura mozga je umjetno snižena.

I tako, premda su mnogi čuli da reanimacija nakon pet minuta nestašice kisika nužno ima za posljedicu oštećenje mozga, moram izjaviti da je to samo pojednostavnjeno pravilo. U razmatranju složenog pokušaja reanimacije treba uzeti u obzir sve moguće faktore. Ozbiljnija oštećenja mozga nisu npr. uobičajena kod pacijenata koji su reanimirani poslije srčanog udara.

Rekli ste da su doživljaji »tik do smrti« u naše vrijeme mnogo češći zahvaljujući razvoju tehnika za reanimaciju. Da li je reanimacija postojala i prije pojave suvremene moderne medicine?

Sama reanimacija u jednom ili drugom vidu drevna je tehnika. Pločice Feničana stare nekoliko tisuća godina opisuju tehniku reanimacije disanjem usta na usta. A u *Bibliji* nalazimo ovu zanimljivu pripovijest:

Druga knjiga o Kraljevima 4:18-37: Dječak je rastao. Jednoga dana ode ocu kod žetelaca. I potuži se ocu: »Jao, glava, glava moja!« A otac zapovjedi jednom momku da ga odnese majci. On ga uze i odvede ga njegovoj majci. Na njenim je koljenima ostao do podne, a onda umrije. Ona tada ode gore i položi ga u postelju Božjeg čovjeka. Izišla je i zaključala vrata...

Pošto joj je momak osamario magaricu, ona će mu: »Povedi me i pođimo!«...

Ode ona i dođe k čovjeku Božjem... on tada ustade i pođe za njom...

Elizej uđe u kuću i nađe dječaka gdje mrtav leži na njegovoj postelji. Ušavši, zatvori vrata za sobom i pomoli se Jahvi. Zatim se pope na postelju, leže na dječaka, položi svoja usta na njegova usta, svoje oči na njegove oči, svoje ruke na njegove ruke; disao je nad njim, te se ugrijalo tijelo dječakovo. Potom ustade i prošeta se po kući tamo-amo, zatim se opet pope i disaše nad njim. A dječak tada kihnu sedam puta i otvori oči...

Sličnu, ali nešto izmijenjenu pripovijest nalazimo i u Prvoj knjizi o Kraljevima 17. Zanimljiv podatak iz upravo citiranog odlomka iz Druge knjige o Kraljevima jest da je dječak, kad je oživio, kihnuo. Kod mnogih naroda postoji vjerovanje da je kihanje znak

da se duša vratila u tijelo pošto ga je nakratko napustila. Ovaj inače zagonetan detalj vjerojatno je odraz toga vjerovanja.

Među tehnikama reanimacije poznatim i upotrebljavanim u davnim vremenima jest grijanje pacijentova trbuha. Još jedna takva tehnika je bičevanje. Onesviještenoga su bičevali koprivama u nadi da će oživjeti. Vjerojatno su korištene i druge tehnike, a značajniji je napredak na tom polju postigao renesansni liječnik Paracelzus. Bio je germanskog porijekla i živio je od 1493. do 1541. Njegova tehnika učinit će se suvremenim umovima nešto »znanstvenijom« od navedenih. Sastojala se u tome da se onome koji je smatran mrtvim ili onome koji je bio gotovo mrtav silom u pluća utjera zrak pomoću mijeha koji se tada kao i danas upotrebljavao za raspirivanje vatre. Vesalius (1514–1564), drugi značajan liječnik onoga vremena, također je za reanimaciju upotrebljavao mijeh, a pravio je pokuse i s umjetnim disanjem. Metodom mijeha koristili su se Evropljani nekoliko stoljeća. U raznim društvima kroz stoljeća su upotrebljavane i mnoge druge tehnike, među kojima polaganje tijela na konja u kasu, ili utopljenika na bure koje se kotrlja. Poticanje srca na rad injekcijom adrenalina (tada epinefrina) razvio je Winter već 1905.

Tehnike reanimacije imaju dugu povijest i to ne samo u zapadnom i judeo-kršćanskom društvu nego i u tzv. »primitivnim kulturama«. Neki sjevernoamerički Indijanci koristili su se metodom upuhivanja dima u rektum pomoću instrumenta koji je nalikovao na siringu.[1] Unatoč tome što ćemo u rezultate ove

[1] Muzički instrument-svirala. Sastoji se od više cjevčica nejednake dužine, položenih jedna do druge. *(Op. prev.)*

tehnike teško povjerovati, ona je navodno neko vrijeme uspješno korištena u američkim kolonijama, a u drugoj polovini 18. stoljeća uvedena je i u Engleskoj.

Budući da je prizivanje smrti uobičajeno u svim društvima, od najprimitivnijih do najrazvijenijih, pitao sam se ne bi li se pomoću doživljaja »tik do smrti« moglo objasniti jedno drevno i rasprostranjeno shvaćanje bolesti. Širom svijeta, od najranijih vremena pa sve do danas, ljudi su vjerovali da je bolest uzrokovana time što duša u određenom trenutku napušta tijelo. Tamo gdje je takvo vjerovanje prihvaćeno, liječenje se sastoji u uvjeravanju ili prisiljavanju bolesnika da se vrati u svoje tijelo. Mogli bismo navesti još neka narodna vjerovanja, kao što je npr. vjerovanje žitelja centralnog Celebesa, otoka u istočnoj Indoneziji. Oni misle da duša može napustiti tijelo u trenutku kad se čovjek naglo i neočekivano uplaši. Mogli bismo se zapitati nisu li ta vjerovanja, barem djelomično, posljedica doživljaja »tik do smrti« kakve su opisali moji sugovornici.

Jeste li među svojim ispitanicima imali i predstavnika nekih drugih kultura osim sjevernoameričke?

Ne, nisam. Jedan od razloga zbog kojih smatram da moja studija nije »znanstvena« jest i taj što skupina ljudi s kojima sam razgovarao nije slučajan uzorak. Bilo bi zanimljivo čuti kako o doživljajima »tik do smrti« pripovijedaju Eskimi, Kwakiutl i Navaho Indijanci, pripadnici plemena Watusi itd. Ali ja zbog geografskih i ostalih ograničenja nisam ni sa jednim razgovarao.

Da li se doživljaji koje ste proučavali povezuju s reinkarnacijom?

Ni jedan od slučajeva koje sam razmatrao ne ukazuje na postojanje reinkarnacije. Ali treba naglasiti da niti jedan reinkarnaciju i ne isključuje. Ako zamislimo da do reinkarnacije i dolazi, vjerojatno je da bi u vremenu između odvajanja od starog tijela i ulaska u novo duh boravio u nekom međuprostoru. Iz toga bi dalje trebalo zaključiti da tehnika intervjuiranja ljudi koji su se vratili iz zagrljaja smrti nije primjeren način za proučavanje reinkarnacije.

Za to se koriste druge metode istraživanja, kao što je npr. »tehnika regresije u daleku prošlost«. Ispitanik se hipnotizira i sugerira mu se neka mentalno zalazi sve dublje u sve ranije i ranije faze svoga postojanja. Kad se prisjeti najranijeg doživljaja iz svog sadašnjeg života, kaže mu se neka i to pokuša nadići i još dublje zaći. U tom trenutku mnogi počinju pripovijedati o svojim bivšim životima u minulim vremenima i udaljenim krajevima. U nekim su se slučajevima te pripovijesti mogle provjeriti i one su se pokazale točnima. To se dogodilo čak i kad je ustanovljeno da ispitanik nije nikako mogao saznati (na neki od »normalnih« načina) za događaje, lica i mjesta koje je tako točno opisao. Najpoznatiji je slučaj Brideyja Murphyja, ali ima i drugih, manje poznatih, iako jednako impresivnih i dobro dokumentiranih. Čitaocima koje ta tema zanima preporučujem izvrsnu studiju *Dvadeset slučajeva koji ukazuju na reinkarnaciju* liječnika Iana Stevensona. Vrijedi spomenuti da i *Tibetanska knjiga mrtvih* u kojoj su s velikom točnošću opisane faze doživljaja »tik do smrti« kaže da do reinkarnacije

dolazi nešto kasnije, poslije događaja o kojima su govorili moji ispitanici.

Može li se dogoditi da ljudi prožive ono što ste opisali i bez »umiranja«, čak ako se smrti i ne približe?

Izgleda da može. Mnogi su mi ljudi pričali da su se spontano našli izvan tijela. U tom času nisu bili mrtvi pa čak ni bolesni. Nadalje, u većini slučajeva nisu ni nastojali da to dožive, štaviše, događaj ih je iznenadio.

Doživljaji »tik do smrti« umnogome su slični mističnim i religioznim vizijama kakve su opisivali vidovnjaci minulih vremena. Mogli bismo citirati mnoge sličnosti, ali ja takve izjave nisam sakupljao niti sam se dalje bavio takvim slučajevima. Ne zbog toga što me to ne bi zanimalo, već zbog toga što sam ionako bio prezaposlen komentirajući slučajeve u kojima dolazi do stvarnog susreta sa smrću.

Kad biste me zapitali kako bih objasnio ove sličnosti i pri tome mi dopustili najfantastičnije pretpostavke, mogao bih smisliti bezbroj mogućih objašnjenja. Uzmimo npr. hipotezu da se život nakon tjelesne smrti direktno nastavlja. Ako je tako, mora postojati mehanizam – tjelesni, duševni ili i jedno i drugo – koji poslije tjelesne smrti oslobađa psihu, dušu (ili kako god to nazvali) iz tijela. Ne možemo pretpostaviti da nam tijelo savršeno funkcionira. Organi našega tijela ponekad zakažu, a naš nas razum i percepcije mogu odvesti na pogrešan put. Analogno tome treba pretpostaviti da ni taj hipotetički mehanizam za oslobađanje duše iz tijela ne radi uvijek savršeno. Ne otkočuju li neke situacije – stres itd. – taj mehanizam prerano? Kad bi to bila istina, imali bismo objašnjenje za slič-

nost između doživljaja »tik do smrti« i boravljenja izvan tijela do kojega je došlo zbog različitih, drugih uzroka. Time bi se mogla objasniti i činjenica da oni koji se nađu u životno opasnoj situaciji, ali nisu ranjeni, imaju identična iskustva kao i oni koji su preživjeli kliničku smrt.

Upravo ste rekli da su mistične vizije umnogome slične doživljajima »tik do smrti«. Koje su im dodirne točke?

Izgleda da određeni broj ljudi smatra danas »misticizam« sinonimom za »orijentalni misticizam«. Međutim, i zapadna tradicija ima dugu povijest mističkih vizija. Sv. Augustina, sv. Franju Asiškog, sv. Tereziju od Avile, majstora Eckhardta i Ivanu Orleansku mogli bismo nazvati misticima.

U poznatoj studiji o raznolikosti religioznog iskustva William James ovako nabraja karakteristike mistične vizije:

1. Nemogućnost izražavanja riječima. – Takvo je stanje najlakše odrediti jednom od njegovih negativnih karakteristika. Onaj koji ga je doživio odmah kaže da je to što je doživio neizrecivo – da se taj sadržaj ne može pretočiti u riječi.

2. Spoznajna kvaliteta. – Izgleda da onaj koji proživljava mistično stanje stječe znanje. To su stanja u kojima se spoznaje duboka istina koju diskurzivni duh ne može dokučiti. Mističnim smatramo svako stanje koje je karakterizirano svojstvima 1. i 2. Obično to stanje ima još dva slabije izražena svojstva. To su:

3. Prolaznost. – U mističnom stanju ne može se biti dugo vremena. Osim u rijetkim iznimkama, pola sata a

najviše sat ili dva jesu granica iza koje takav doživljaj izblijedi.

4. Pasivnost. – Ipak, neke voljne radnje, kao što su npr. fiksiranje pažnje, tjelesni rituali ili, drugim riječima, ono što propisuju priručnici o misticizmu, mogu omogućiti dolazak u mistično stanje. Međutim, kad se to stanje jedanput ustali, mistik osjeća da je njegova volja u rukama više sile. Ova posljednja karakteristika ukazuje na vezu mističnog stanja s pojavama »druge ili izmijenjene ličnosti«, u koje pripadaju sposobnost predviđanja, automatsko pisanje i medijski trans. Kad spomenuta stanja prođu, sudionik ih se uopće ne mora sjećati (a može se dogoditi da takva stanja u njegovom unutrašnjem životu čine samo prekid i nemaju za njega nikakva značenja). Prava mistična stanja nisu nikada samo upadica u čovjekovu životu. Njih se uvijek sjećamo i duboko smo svjesni njihove važnosti. Ona mijenjaju naš unutrašnji život. U ovom je području teško povući oštre granice, jer dolazi do svih mogućih gradacija i mješavina.

Neki su ukazivali na još neke karakteristike mističnih stanja, kao što su to npr. izmijenjeni osjećaj vremena i prostora, a često i integrativno djelovanje na ličnost i život.

Očito je da doživljaji »tik do smrti« donekle zadovoljavaju sve navedene kriterije. Ali postoji nekoliko uobičajenih elemenata u doživljajima »tik do smrti« koji nikad nisu značajnije karakterizirali iskustva velikih mistika prošlosti. Jedna takva karakteristika je panoramska retrospektiva života.

Kažu li ljudi da im je za vrijeme doživljaja »tik do smrti« izmijenjen osjećaj vremena?

Izjava da se za vrijeme doživljaja »tik do smrti« osjećaj vremena mijenja vrlo je uobičajena. To je naročito istaknuto u primjedbi žene koja se za vrijeme kliničke smrti našla u »raju«. Kad sam je upitao koliko je to trajalo, rekla je: »Mogli bismo reći jednu minutu, a mogli bismo reći i deset tisuća godina. To je posve svejedno.«

Neki čovjek kojemu su eksplozija i vatra prepriječile izlaz, lebdio je nad svojim tijelom i vidio one koji su dotrčali da ga spase. Kaže da je u tom trenu njegova materijalna okolina potpuno nestala, a prikazala mu se retrospektiva njegova života. On ju je »razmatrao« u prisutnosti »Krista«. Na pitanje koliko je trajalo to razmatranje, odgovorio je da bi po našim mjerilima trajalo najmanje jedan sat. Ali kad se vratio u svoju materijalnu okolinu učinilo mu se da su se kretnje onih koji su ga spašavali zaustavile u položaju u kojem su bile kad je retrospektiva počela. Po povratku u tijelo akcija se ubrzala.

Ovi i mnogi drugi primjeri ilustriraju kako za vrijeme doživljaja »tik do smrti«, prema riječima jednog ispitanika, »vrijeme tamo nije kao vrijeme ovdje«. Ovo je još jedna dodirna točka između iskustava »tik do smrti« i mističnih vizija.

Neki od vaših ispitanika su izjavili da su stekli uvjerenje kako je sposobnost ljubavi i stjecanje znanja najvažnije u životu. Možete li nešto o tome detaljnije kazati? Kakve ljubavi, kakvog znanja?

I »ljubav« i »znanje« u engleskom su jeziku višeznačne riječi. Grčke riječi filos, eros i agape, unatoč

tome što izražavaju različite pojmove, mogu se prevesti na engleski jezik riječju »ljubav«. Osobe koje su mi o tome pripovijedale dale su mi naslutiti da je ono što pod tim podrazumijevaju vjerojatno najbliže pojmu »agape« (ljubav koja je više samilost). Taj bi se pojam mogao prevesti kao spontana, nemotivirana ljubav kojom obasipamo druge unatoč njihovim manama.

Slično tome grčke riječi »episteme« i »tehne« imaju različito značenje, koje opet na engleski prevodimo riječju »znanje«. »Tehne« se, kao što se to vidi iz engleskih složenica »tehnologija« i »tehnika«, odnosi na ono što bismo mogli uvjetno nazvati primjenom znanja. »Episteme« se više odnose na teorijsko znanje i poznavanje činjenica. Slušajući izvještaje o doživljajima »tik do smrti«, stekao sam dojam da se misli na »episteme«. Izgleda da se nitko nije npr. vratio sa strasnom željom da nauči voziti bicikl, unatoč činjenici što na engleskom jeziku to možemo izraziti kao »znati voziti bicikl«.

Nedavno sam svoje ispitanike zamolio da mi najbolje što mogu objasne koju vrstu znanja smatraju važnom. Čovjek četrdesetih godina koji je doživio automobilsku nesreću odvezen je u bolnicu, gdje je njegov slučaj proglašen beznadnim. Ipak je ostao živ. Mjesec dana kasnije, u intervjuu sa mnom kazao je ovo:

»(O ljubavi). Tada me pitalo o ljubavi. Koliko sam za to sposoban. Sad mi je teško to objasniti, ali tada mi je bilo sve jasno. Pitalo me da li sam sposoban za ljubav koja ne ponižava ljude. To je vrsta ljubavi kojom volimo i kad nekog dobro poznajemo i znamo sve njegove mane.«

»(O znanju). Teško je reći kakvu vrstu znanja. Rečeno mi je da će i tamo prijeko biti važno znanje o osnovnim stvarima, o uzrocima stvari, o osnovnim

univerzalnim principima ... onome što svemir drži na okupu.«

Idući odlomak je uzet iz intervjua sa tridesetogodišnjom kućanicom čije je srce prestalo raditi nakon operacije.

»(O ljubavi). Pokazalo mi je sve što sam uradila, a tada me upitalo jesam li zadovoljna svojim životom ... Ljubav mu je bila vrlo važna, a mislilo je na vrstu ljubavi iz koje ću poželjeti da saznam da li mi je susjed sit i odjeven i pomoći mu da to bude, ako nije.«

»(O znanju). Znanje o kojem je govorilo bilo je neko dublje znanje. To je znanje bilo na neki način u vezi s dušom ... rekla bih mudrost.«

Iz ovih dviju izjava jasno je da je ljubav najvažniji cilj kojem treba težiti (to je ovo dvoje ispitanika naslutilo dok su bili svjedoci retrospektive svog života). Kad biće sazdano od svjetlosti spominje znanje, ono to često čini na nehajan i gotovo nemaran način. Iz njegovih se poruka vidi da je učenje proces koji sa smrću ne prestaje, već se nastavlja i na onome svijetu.

Treba imati na umu da svi moji ispitanici kažu kako zapravo o tome ne mogu raspravljati zbog manjkavosti jezika. Da bi potpuno izrazili svoje doživljaje, trebao bi im jezik koji znatno nadilazi njihove sposobnosti. Riječi kojima se služe neadekvatne su – posljednje se istine ne mogu izraziti riječima.

Postoji još jedna grčka riječ koja se odnosi na znanje – »sofija«. Sofija bismo na engleski jezik mogli prevesti riječju »mudrost«, i značajno je da se upravo ta riječ pojavljuje u jednoj od navedenih izjava. I »sofija« i »mudrost« imaju pored činjenične i etičku dimenziju. Pretpostavlja se da mudrac ne samo da posjeduje znanje nego je sposoban da to znanje i moralno

ispravno primijeni. Iz citirane izjave spomenute ispitanice vidi se moralni aspekt znanja.

Jeste li i jedan razgovor o doživljaju »tik do smrti« vodili dok je ispitanik bio pod hipnozom?

Na tren mi se učinilo da bi takav postupak, kad bi ispitanici na to pristali, mogao biti plodonosan. Već sam započeo planirati takav način istraživanja u suradnji s iskusnim i vještim liječnikom hipnotizerom. Tada mi je palo na um da bi pokušaj vraćanja osobe u trenutak njezine kliničke smrti mogao biti opasan. Hipnotizerove sugestije podsvijest sasvim doslovno prima. Tome treba dodati da takva sugestija može na tijelo i njegove funkcije imati neobično i neočekivano djelovanje. Čuo sam npr. da se na koži hipnotiziranog može pojaviti plik, ako mu se sugerira da mu je užaren predmet dodirnuo kožu.

Kad smo pomislili da bi ispitanik mogao poslušati sugestiju da se mentalno vrati u stanje kliničke smrti, pa da bi pri tome mogao doslovno i fiziološki ponovno »umrijeti«, odustali smo od eksperimenta. Nedavno sam saznao da je takav pokus izvršen i da je pacijentovo srce zaista prestalo kucati te su bili prisiljeni da ga reanimiraju. Nepotrebno je naglašavati štetnost ovakvih eksperimenata.

Osjećaju li ljudi za vrijeme doživljaja »tik do smrti« bol dok su izvan tijela?

Mnogi su mi kazali da su prestali osjećati bol čim su izašli iz tijela, iako su samo čas prije trpjeli velike

bolove. Neki su sa čuđenjem promatrali kako liječnici i ostalo medicinsko osoblje udara po njihovom grudnom košu, zabada im igle u ruke itd., ali nisu osjećali boli. Bol bi ih zgrabila čim bi se vratili u tijelo.

Možete li nam reći kakav je stav liječnika prema ovim pojavama?

Liječnici su vrlo raznorodna skupina ljudi. Imaju različite interese i karaktere a potječu i iz različitih društvenih sredina. Prema tome je, što smo mogli i pretpostaviti, i njihovo reagiranje različito. Da bismo olakšali diskusiju, klasificirat ćemo ih u četiri kategorije.

Prva skupina se sastoji od liječnika koji su to i sami doživjeli. Njihov stav prema doživljajima »tik do smrti« nimalo se ne razlikuje od stava ostalih ispitanika. Jedino na što su se žalili bilo je to da ih u toku studija nitko nije osposobio da takve događaje i razumiju. Nijedan dio njihovog znanstvenog obrazovanja nije ih na takav doživljaj upozorio, tako da unatoč snažnoj stvarnosti onoga što su doživjeli nisu nalazili riječi kojima bi to izrazili. Kad sam jednog liječnika pitao o stavu što ga je zauzeo prema vlastitom izbivanju iz tijela, odgovorio je: »Kao znanstvenik bio sam uvjeren da se tako nešto ne može dogoditi.«

Druga skupina se sastoji od liječnika koji su mi saopćili iskustva svojih pacijenata. Neki su mi od njih kazali da i sami prikupljaju takve izjave. Govorili su mi da su ih ti događaji vrlo iznenadili i da im je drago što i netko drugi istražuje to područje.

Treća skupina liječnika je prema ovoj pojavi usvojila vjerski stav. Njima se čini da doživljaji »tik do

smrti« potvrđuju njihovu vlastitu vjeru u zagrobni život.

Četvrta skupina se sastoji od liječnika koji smatraju da se doživljaji »tik do smrti« mogu reducirati na već poznate medicinske fenomene. Kratko rečeno, oni misle da se iskustva »tik do smrti« mogu objasniti pomoću onoga što o fiziologiji ili psihologiji već znamo.

Kako će proučavanje pojava »tik do smrti« djelovati na liječnički moral? Hoće li se smatrati potrebnim da se život umjetno održava i kad je mozak nepovratno oštećen?

Posljedice ovih proučavanja odrazit će se i na umjetno održavanje života. Istraživanja na tom području tek su na početku pa se o tome ne može još ništa reći. Čak i kad bi se realitet pojava »tik do smrti« naučno dokazao, ove bi moralne dileme ostale (da i ne govorimo o tome da su istraživanja o tome još u spekulativnoj fazi).

Međutim, kada se radi o specifičnom pitanju, o takozvanom ubojstvu iz samilosti, mnogo sam dogmatičniji. Protivim mu se iz moralnih razloga i ne bih ga preporučio ni pod kojim uvjetima.

Jeste li pregledali medicinsku kartoteku svojih ispitanika?

Koliko je to bilo moguće. U slučajevima u kojima sam bio pozvan da je pregledam, kartoteka je potvrdila izjave pacijenata. U nekim slučajevima zbog prevelikog vremenskog razmaka ili smrti osoba koje su

provodile reanimaciju nisam mogao dobiti podatke. Izvještaji za koje nisam mogao dobiti potkrepljujuće podatke nimalo se ne razlikuju od izvještaja za koje su podaci bili dostupni. U mnogim sam slučajevima, u kojima nisam mogao doći do medicinske kartoteke, sakupio svjedočanstva ispitanikovih prijatelja ili rođaka te liječnika.

Jesu li svi ti ljudi zaista bili mrtvi?

To je pitanje semantičke prirode. Treba najprije odrediti što znači riječ »mrtav«. Značenje riječi »mrtav« uzrokuje donekle zbrku i poteškoće. Kao što pokazuju nedavne diskusije o transplantaciji organa, pojam »smrti« daleko je od toga da bude definiran (čak i među profesionalcima u medicini). Kriteriji na temelju kojih se netko proglašava mrtvim različiti su za laika i liječnika, pa čak i između liječnika i liječnika. Može se dogoditi da i dvije bolnice imaju različit kriterij. Vidimo da odgovor na to pitanje ovisi o tome što podrazumijevamo pod riječju »mrtav«. Mislim da će biti korisno da redom razmotrimo tri definicije smrti:

1. Smrt kao pomanjkanje vitalnih znakova koji se mogu klinički otkriti.

Neki smatraju da je čovjek »mrtav« čim mu srce prestane kucati, čim prestane disati, a krvni mu tlak padne toliko da ga više ne možemo mjeriti, zjenice mu se rašire, tjelesna temperatura počne padati itd. To je

klinička definicija smrti kojom su se stoljećima služili i liječnici i laici. Većina dosad umrlih ljudi proglašena je mrtvima prema tom kriteriju.

Posve je sigurno da su u slučajevima koje sam proučavao ti klinički standardi bili zadovoljeni. Svjedočanstva liječnika i različita mjerenja podupiru tvrdnju da je »smrt« u tom smislu nastupila.

2. *Smrt kao prestanak moždane aktivnosti.*

Napredak tehnologije donio je preciznije tehnike za otkrivanje i mjerenje bioloških procesa. Pomoću tih tehnika možemo otkriti i one procese koji se ne daju direktno uočiti. Jedna od tih novijih tehnika jest i mjerenje električne aktivnosti mozga pomoću elektroencefalografa. Elektroencefalograf je aparat koji pojačava i bilježi sićušne promjene u električnom potencijalu mozga. Donedavno je bilo uobičajeno da se prestanak električne aktivnosti mozga smatra znakom sigurne smrti. Znak za to bio je »ravna« linija na elektroencefalografu[1].

Očito je da se u svim slučajevima reanimacije koje sam obuhvatio, zbog smrtne opasnosti moralo hitno intervenirati. Za postavljanje elektroencefalografa nije bilo vremena. Liječnici su bili zauzeti vraćanjem pacijenta u život. Ako ovo uzmemo u obzir, možemo tvrditi da nijedan od mojih ispitanika nije bio »zaista mrtav«.

Ali možemo zamisliti i drukčiju situaciju. Pretpostavimo za tren da je za mnogo osoba za koje se mislilo da

---

[1] Linija što je bilježi elektroencefalograf zove se elektroencefalogram ili skraćeno EEG. *(Op. prev.)*

su mrtve elektroencefalograf pokazao ravnu liniju EEG-a. Te su osobe kasnije reanimirane. Od kakve bi nam koristi bio taj podatak? Ne baš od velike! Prvo, reanimacija je uvijek hitna i traje najviše tridesetak minuta. I iskusan tehničar pod optimalnim uvjetima treba ipak određeno vrijeme da bi EEG pravilno pročitao. Velika je vjerojatnost da bi se u zbrci koja obično prati hitne slučajeve mnogo griješilo. Pa kad bismo izjavi osobe koja nam iznosi svoj doživljaj »tik do smrti« mogli priložiti i ravnu liniju EEG-a, još uvijek bi poneki kritičar – s pravom – mogao prigovoriti da ta linija EEG-a ne mora biti vjerodostojna.

Drugo, čak i tada savršen i pravilno postavljen aparat za mjerenje nije nepogrešiv i ne omogućuje nam da odredimo da li je reanimacija moguća ili nije. Ravna linija na EEG-u dobivena je kod osoba koje su kasnije reanimirane. Tu pojavu mogu uzrokovati i prekomjerne doze lijekova koji deprimiraju centralni živčani sustav, kao hipotermija (niska tjelesna temperatura).

Treće, čak i kad bih vam mogao navesti slučaj u kojemu je sigurno da je aparat bio pravilno primijenjem, problem ne bi bio riješen. Prigovor se svodi na pomanjkanje dokaza o tome da je doživljaj »tik do smrti« doživljen baš u vrijeme dok je linija EEG-a tekla ravno, a ne prije ili kasnije. Iz toga zaključujem da u ovoj fazi istraživanja EEG nije odlučujući.

3. Smrt kao ireverzibilni gubitak vitalnih funkcija.

Neki žele još užu definiciju smrti. Oni ne smatraju da je itko od ljudi koji su reanimirani bio i mrtav. Ni dug vremenski period u kojem »mrtvi« ne pokazuju

nikakve znakove života i u kojem je linija njegova EEG-a ravna ne može ih u to uvjeriti. Drugim riječima, »smrt« je takvo stanje tijela iz kojega je oživljavanje nemoguće. Očito je da nijedan od mojih slučajeva ne zadovoljava taj kriterij.

Vidjeli smo da odgovor na ovo pitanje ovisi o tome što mislimo pod riječju »mrtav«. Svaka je od ove tri definicije na svoj način vrijedna, ali je ova rasprava ipak samo semantičke prirode. Sâm bih se donekle složio s trećom, najužom definicijom smrti, i to zbog toga što su čak i u onim slučajevima u kojima srce nije kucalo duže vremena tjelesna tkiva a osobito mozak morali na neki način biti opskrbljeni kisikom i hranom. Ne treba pretpostavljati da je u bilo kojem od tih slučajeva prekršen neki biološki ili fiziološki zakon. Da bi reanimacija uspjela, morala se u tjelesnim stanicama odvijati barem neka rezidualna biološka aktivnost. Do danas poznatim metodama ne možemo otkriti znakove takve aktivnosti. Zasad je izgleda nemoguće točno utvrditi s koje točke nema više povratka. Vjerojatno to i nije neka fiksna točka nego nešto što ovisi o pojedincu (a kreće se u određenom rasponu). Činjenica je da prije nekoliko desetljeća većina ljudi s kojima sam razgovarao ne bi mogla biti reanimirana. Budućnost će vjerojatno donijeti tehnike koje će omogućiti oživljavanje ljudi koji danas još ne mogu biti spašeni.

Pretpostavimo stoga da je smrt odvajanje duha od tijela i da duh u času smrti prelazi u drugo carstvo postojanja. Iz toga slijedi da bi trebao postojati mehanizam koji oslobađa dušu iz tijela. No ne možemo pretpostaviti da se taj mehanizam striktno pokorava donekle proizvoljnim pravilima prema kojima smo mi odredili točku s koje se više nitko ne vraća. Osim toga,

ne smijemo pretpostaviti da taj mehanizam uvijek savršeno radi, jednako kao što ne možemo to tvrditi za bilo koji od tjelesnih sistema. Može se dogoditi da taj mehanizam proradi prije neke fiziološke krize i nekima omogući da na čas vide drugu stvarnost. To bi objasnilo izjave ljudi koji su vidjeli retrospektivu svog života ili izašli iz tijela u času kad su bili sigurni da će biti ubijeni (čak i prije nego što je došlo do tjelesne ozljede).

Ono što želim reći jest ovo: gdje god bila točka s koje se više ne vraćamo u život (kako se to mislilo u prošlosti, kako se misli danas i kako će se još misliti u budućnosti), oni s kojima sam razgovarao približili su se toj točki više nego većina ljudi. Već samo zbog toga spreman sam čuti ono što imaju reći.

Najzad, u kontekstu ove rasprave, posve je nepotrebno cjepidlačiti oko točne definicije smrti – ireverzibilne ili neke druge. Ono što ima na umu onaj koji prigovara nešto je mnogo osnovnije. On rezonira da sve dok u tijelu postoji mogućnost rezidualne biološke aktivnosti, ta aktivnost može objasniti doživljaj »tik do smrti« ili biti njegovim uzrokom.

Već sam ranije dopustio pretpostavku da je u svim slučajevima moralo biti neke rezidualne biološke aktivnosti. Tako se pitanje da li je zaista došlo do »stvarne« smrti reducira na osnovnije pitanje, da li se ovakvi doživljaji mogu objasniti rezidualnom biološkom aktivnošću. Drugim riječima: nisu li moguća i druga objašnjenja, u kojima se ne barata životom poslije smrti?

To nas pitanje dovodi do predmeta idućeg poglavlja.

5 Moguća objašnjenja

Samo se po sebi razumije da postoje alternativna objašnjenja doživljaja »tik do smrti«. Sa čisto filozofskog stanovišta, za svaki bismo doživljaj, opažanje ili činjenicu mogli konstruirati bezbroj hipoteza koje ih objašnjavaju. Drugim riječima, mogli bismo u beskraj iznalaziti uvijek nova moguća objašnjenja za sve što želimo objasniti. Isto vrijedi i za doživljaje »tik do smrti«.

Između mnogih teoretskih objašnjenja, neka su mi slušaoci predlagali vrlo često. Sada ću se pozabaviti svim tim uobičajenim tumačenjima i jednim koje doduše nije bilo predloženo ali je moglo biti. Donekle proizvoljno sam ih podijelio u tri skupine: nadnaravnu, prirodoznanstvenu i psihološku.

Nadnaravna tumačenja

Slušaoci su ponekad (ali vrlo rijetko) predlagali objašnjenje u kojemu bi neku ulogu igrala nadnaravna bića, demoni ili slično. Pokušaji takvog tumačenja da su doživljaji »tik do smrti« posljedica djelovanja neprijateljskih sila, bili su vrlo rijetki. Kao odgovor na eventualno i takva objašnjenja, mogu reći samo ovo:

Mislim da je najbolji način da se razlikuje da li je takav doživljaj nastao pod utjecajem »dobrog bića«, odnosno boga ili đavola, da se pomno sasluša ono što ispitanik pripovijeda poslije doživljaja. Pretpostavljam da bi nadnaravno dobro biće ili bog pokušalo potaknuti čovjeka na ljubav i samilost, a đavao bi nas vjerojatno želio navesti na put mržnje i uništenja. Svi moji ispitanici su se »vratili« sa snažno izraženom željom da slijede onaj prvi put, a ne ovaj drugi. Unatoč, dakle, svim makinacijama što ih je hipotetski demon mogao izvesti sa ciljem da zavara žrtvu, vidimo da je, koliko iz svih izjava mogu zaključiti, bijedno promašio.

Prirodoznanstvena tumačenja

1. Farmakološko objašnjenje

Neki ukazuju da bi doživljaje »tik do smrti« mogli prouzročiti lijekovi što se daju pacijentu u trenutku krize. Površinska uvjerljivost takvog shvaćanja proizlazi iz nekoliko činjenica. Većina liječnika i nestručnjaka slaže se u tome da određene droge uzrokuju varava i halucinatorna mentalna stanja. Nadalje, javnost se danas uveliko bavi problemom narkomanije i njezina je pažnja upravljena prema nezakonitoj upotrebi droga kao što su LSD, marihuana i sl. Izgleda da te droge uzrokuju halucinatorna stanja. Konačno, smatra se da i djelovanje mnogih medicinski prihvaćenih droga na duh može nalikovati pojavama kao što su one pri doživljaju smrti. Ketamin je npr. lijek čiji su popratni efekti u nekim svojim vidovima slični doživljaju izvan tijela. To je »disocijativan« anestetik, a prozvan je tako jer pacijent kojemu se daje postaje

neosjetljiv na bol i na okolinu uopće. Osjeća se odvojen od svoje okoline, pa čak i od dijelova vlastitog tijela – nogu, ruku itd. Kad se oporavi, još je uvijek pomalo psihički poremećen, može imati halucinacije i vrlo živopisne snove. Štaviše, pronašao sam nekoliko izjava što su ih dali ljudi koji su pod utjecajem anestetika imali vizije smrti halucinatornog tipa.

Evo jednog takvog primjera:

»To se dogodilo dok sam bila mlada tinejdžerka. Bila sam kod zubara. Sjedila sam na zubarskoj stolici i zubar mi je dao dušični oksid. Nerado sam ga uzela jer sam se bojala da se više neću probuditi. Kad je anestetik prestao djelovati, osjetila sam kako se vrtim u spirali. To nije bilo kružno kretanje – činilo mi se kao da se zubarska stolica po spirali uspinje sve više i više.

Sve je bilo sjajno i bijelo, a kad sam stigla na vrh spirale, sišli su anđeli da me pozdrave i pozovu u raj. Upotrebljavam množinu ‚anđeli' jer je sve bilo maglovito, ali sam sigurna da ih je bilo nekoliko.

Vidjela sam kako zubar i sestra razgovaraju o nekom trećem licu, ali kad bi završili rečenicu, ja se više nisam mogla sjetiti njezina početka. No znala sam da razgovaraju, a riječi su im odzvanjale unaokolo. Činilo mi se da jeka dolazi iz sve veće daljine kao što se to događa u brdima. Sjećam se da mi se činilo da ih čujem gore, jer sam osjećala da sam i sama visoko i da se penjem u nebo.

Osim toga, sjećam se još i da se nisam bojala smrti. U tom sam se razdoblju svog života bojala pakla, ali kad se to dogodilo bila sam uvjerena da ću dospjeti u raj. Kasnije sam se čudila što me misao o smrti nije uznemiravala, ali mi je najzad sinulo da me, dok sam bila pod anestezijom, nije uznemiravalo ama baš ništa.

Sve je bilo tako bezbrižno i radosno, premda nejasno i maglovito. Kasnije o tome nisam razmišljala.«

Treba uočiti da između ovog doživljaja i doživljaja što su ga kao stvarnog doživjeli moji ispitanici postoje neke sličnosti. Ta žena opisuje sjajno bijelo svjetlo, susret s onima koji su je trebali prevesti prijeko, te nebrigu za smrt. Iz dva mjesta u odlomku može se naslutiti da se radi o izbivanju iz tijela: tamo gdje se opisuje slušanje razgovora između zubara i sestre, iz položaja iznad njih, i tamo gdje je pacijentica imala osjećaj da lebdi.

Ostali detalji ove pripovijesti nisu tipični za doživljaj »tik do smrti«. Sjajno svjetlo nije personificirano, a nema ni neizrecivog osjećaja mira i sreće. Opis zagrobnog života vrlo je knjiški i kako sama kaže u skladu s njezinim vjerskim odgojem. U bićima koje susreće prepoznaje »anđele«, govori o tome kako se penje u »raj« koji je smješten »gore«. Ona negira da je vidjela svoje tijelo ili da je bila u nekoj drugoj vrsti tijela i jasno osjeća da je zubarska stolica a ne njezino vlastito kretanje izvor rotacionog uzdizanja. Uvijek iznova naglašava nejasnost doživljaja, koji očito nije imao utjecaja na njezino vjerovanje o zagrobnom životu (štaviše, sada sumnja u postojanje života poslije smrti).

Kad uspoređujemo izvještaje u kojima se doživljaj nedvojbeno pripisuje drogi ili lijeku s doživljajem »tik do smrti« (o kojemu se izvještava kao o stvarnom događaju), treba spomenuti i ovo:

Onih nekoliko ljudi koji su opisali doživljaje što su ih imali pod utjecajem droga nije ni manje ni više romantično, maštovito, inteligentno ili stabilno od osoba koje su izvijestile o »stvarnim« doživljajima »tik do smrti«. Drogom potaknuti doživljaji krajnje su nejasni. I najzad, takve se pripovijesti i međusobno

vrlo razlikuju (uz to što se i značajno razlikuju od »stvarnih« vizija »tik do smrti«). Među izjavama »anestezijskog« tipa namjerno sam odabrao onu koja najviše nalikuje »stvarnom« doživljaju »tik do smrti«. Smatram da postoje velike razlike između ta dva tipa iskustava.

Još neki dodatni faktori isključuju farmakološko objašnjenje doživljaja »tik do smrti«. Najznačajniji je među njima jednostavno taj što u mnogim slučajevima ispitanik nije bio pod utjecajem droge ni prije a ponekad ni poslije doživljaja »tik do smrti«. Mnogi su mi ispitanici naglasili da su oni to doživjeli prije nego što su dobili bilo kakav lijek, a u nekoliko slučajeva i mnogo prije nego što im je pružena bilo kakva liječnička pomoć. Čak i u slučajevima kad su ispitanici primili lijekove (za vrijeme doživljaja »tik do smrti«), raznolikost tih lijekova je tolika da se ne može izvesti nikakav zaključak. Raspon lijekova ide od aspirina preko antibiotika i adrenalina do lokalnih plinovitih anestetika. Većina tih lijekova ne djeluje na centralni živčani sistem, a ni na psihu. Treba zabilježiti i to da se doživljaji skupine kojoj nisu davani nikakvi lijekovi nimalo ne razlikuju od doživljaja skupine koja je dobivala različite lijekove. Najzad, htio bih bez komentara spomenuti da je jedna žena, koja je »umrla« dva puta u razmaku od nekoliko godina, upravo anesteziji pripisala činjenicu da prvi put nije ništa doživjela. Drugi put kad nije bila pod utjecajem nikakve droge, njezin je doživljaj bio vrlo složen.

Jedna od pretpostavki moderne farmakologije je ta da psihoaktivne droge uzrokuju duševne promjene. To mišljenje je prošireno u našem društvu i među nestručnjacima. Stoga se takvi duševni procesi smatraju »nestvarnima«, »halucinantnima« i »samo u glavi«.

Treba se podsjetiti da takvo mišljenje nikako nije univerzalno. Postoji i suprotno mišljenje o drogama i iskustvima što nastaju kao posljedica njihova uzimanja. Mislim na činjenicu da su se halucinogene droge ispočetka uzimale s istraživalačkim ciljem. Vijekovima je čovjek, u težnji da postigne drukčija stanja svijesti i dosegne nove razine stvarnosti, posizao za takvim psihoaktivnim spojevima. U povijesti se droge nisu koristile samo u medicini za liječenje bolesti, već i u vjerskim obredima za postizanje prosvjetljenja. Primjer za to imamo u dobro poznatim ritualima peyote-kulta rasprostranjenog među sjevernoameričkim Indijancima u zapadnim dijelovima SAD. Da bi postigli religiozne vizije i prosvjetljenje, oni uzimaju peyote-kaktus koji sadržava supstancu meskalin. U svijetu postoje slični kultovi, a njihovi sljedbenici vjeruju da im droge mogu omogućiti prijelaz u nove dimenzije stvarnosti. Ako pretpostavimo da je to istina, mogli bismo stvoriti hipotezu da je uzimanje droga samo jedan od mnogih puteva koji vode prosvjetljenju i otkrivanju novih razina postojanja. Jedan od tih puteva mogla bi biti i smrt. Time bi se barem djelomično mogla objasniti sličnost između doživljaja uzrokovanih drogama i doživljaja »tik do smrti«.

2. *Fiziološko objašnjenje*

Fiziologija je grana biologije koja se bavi funkcijama stanica, funkcijama organa i čitavih organizama živih bića te međusobnim odnosima tih funkcija. Često mi je predlagano fiziološko tumačenje doživljaja »tik do smrti«. Budući da za vrijeme kliničke smrti prestaje opskrbljivanje mozga krvlju, opažena pojava mora biti

neka vrsta posljednjeg kompenzatornog izdisaja umirućeg mozga.

Ovoj je hipotezi lako naći najslabiju točku. Iz analize izjava što smo ih ranije naveli vidimo da su se mnogi događaji »tik do smrti« odigrali prije nego što je došlo do bilo kakvog fiziološkog stresa. U nekoliko slučajeva tjelesnih ozljeda nije uopće bilo. Unatoč tome, svaki pojedini element što se pojavljuje u izjavama onih koji su bili teško ranjeni možemo naći i u izjavama onih koji uopće nisu bili ranjeni.

3. Neurološko objašnjenje

Neurologija je grana medicine koja se bavi uzrocima, dijagnozom i liječenjem bolesti živčanog sistema (mozga, kičmene moždine i živaca). U izvjesnim neurološkim stanjima dolazi do pojava sličnih onima o kojima izvještavaju osobe koje su gotovo umrle. Zbog toga neki predlažu da se doživljaji »tik do smrti« pokušaju protumačiti nepravilnim funkcioniranjem živčanog sistema čovjeka koji umire. Usporedimo »retrospektivu« života koju u hipu doživljava umirući, i njegovo napuštanje tijela, s nekim neurološkim stanjima (odabrao sam dva dojmljiva događaja iz doživljaja »tik do smrti«).

Na neurološkom odjelu jedne bolnice susreo sam pacijenta koji mi je opisao neobičan oblik svojih napadaja. Za vrijeme tih napadaja na tren bi viđao slike iz svoga dotadašnjeg života.

»To mi se prvi put dogodilo dok sam promatrao prijatelja u drugom kraju sobe. Desna strana lica počela mi se kriviti. Iznenada su mi u svijest navrle scene iz prošlosti. Bile su točno onakve kao i onda dok

su bile stvarni događaji – žive, trodimenzionalne i u bojama. Osjetio sam mučninu i bio toliko zaprepašten da sam ih pokušao izbjeći. Otad sam imao još mnogo napadaja ali sam se na njih priviknuo i sada se jednostavno opustim i čekam da prođu. Najsličniji tome bili bi filmovi koji se za Novu godinu prikazuju na televiziji. Događaji što su se te godine zbili na tren se pojave na ekranu, ali prije nego što o njima dospijete razmisliti, nestanu. Tako je i s tim napadajima. Ugledam nešto i pomislim: ‚O, to ću zapamtiti!' I nastojim to zadržati u sjećanju, ali dođe druga slika i sve izbriše.

Slike prikazuju ono što se zaista i dogodilo; ništa nije izmijenjeno. Ali kad sve prođe, teško da se ičega sjećam. Nekad viđam iste slike, a nekad opet ne. Kad se pojave, sjetim se: ‚O, to sam već vidio.' No kad sve prođe, opet sve zaboravim. Ne bih mogao kazati da su to bili neki važni događaji u mome životu. U stvari, ni jedan nije bio takav. Svi mi izgledaju trivijalni. Slike ne dolaze ni po kakvom redu, čak ni onim redom kojim su se događaji zbili u životu. Dolaze slučajno.

Kad mi slike dođu, još uvijek vidim što se oko mene zbiva, ali mi je pažnja otupljena. Osjećam kao da je polovina moje pažnje upravljena na slike a polovina na ono što upravo radim. Ljudi koji su me vidjeli za vrijeme napadaja kažu da sve zajedno ne traje više od minute, ali meni izgleda beskrajno dugo.«

Sličnosti između ovog napadaja, koji je vjerojatno prouzročen iritacijom mozga, i panoramskog sjećanja o kojemu su govorili moji ispitanici očite su. Slike za vrijeme napadaja bile su nevjerojatno jasne i trodimenzionalne, a dolazile su spontano, same od sebe. Bolesnik ih nije ničim izazivao. On naglašava da mu je za vrijeme napadaja bio poremećen osjećaj vremena, ali je vidio da slike prolaze velikom brzinom.

S druge strane, između ovog doživljaja i doživljaja »tik do smrti« postoje uočljive razlike. Slike npr. ne dolaze onim redom kojim su se zbivali događaji u životu, a ne pojavljuju se ni sve zajedno u jednoj jedinoj viziji. One nisu sretni ili značajni događaji u bolesnikovu životu, dapače, on naglašava njihovu trivijalnost. Zbog toga po svemu izgleda da te slike nemaju moralnu ili odgojnu podlogu kao one druge. Dok moji ispitanici ističu da su se nakon »retrospektive« mogli bolje i jasnije sjetiti događaja iz svoga života, ovaj bolesnik tvrdi da se poslije napadaja nije mogao sjetiti slika.

»Napuštanje« tijela ima svoju neurološku analogiju u takozvanim »autoskopskim« halucinacijama (pacijent vidi samoga sebe). O tome čitalac može pročitati u odličnom članku dra N. Lukianowicza, objavljenom u medicinskom časopisu »Arhiva neurologije i psihijatrije«. U čudnovatim autoskopskim vizijama pacijent promatra svoju sliku u vlastitom vidnom polju. On je začuđen i smeten kad na određenoj udaljenosti, obično ravno pred sobom, ugleda »dvojnika« koji oponaša izraze njegova lica i pokrete tijela.

Premda je ovaj doživljaj donekle analogan ranije opisanim vizijama »izvan tijela«, međusobne su razlike veće od međusobnih sličnosti. Autoskopska prikaza je uvijek živa – ponekad pacijent misli da je življa i svjesnija nego on sâm, a pri napuštanju tijela ljudi svoje tijelo vide kao nešto beživotno, kao običnu ljušturu. Pacijent može »čuti« kako mu dvojnik nešto govori, ruga mu se, upućuje ga i slično. U doživljaju »izvan tijela« vidi se čitavo tijelo, a od autoskopskog »dvojnika« bolesnik često vidi samo poprsje ili glavu.

Autoskopske kopije su mnogo sličnije onome što sam ranije nazvao spiritualnim tijelom nego materijal-

nom tijelu. Iako pacijent ponekad vidi autoskopskog dvojnika u boji, mnogo češće izjavljuje da je on bezbojan i proziran kao oblačak dima. Kadikad ga vidi kako bez poteškoća prolazi kroz zatvorena vrata i slične materijalne prepreke.

Navest ću ovdje jednu izjavu u kojoj se opisuje autoskopska halucinacija (osobno sam je čuo). Izjava je jedinstvena po tome što iz nje vidimo kako dvije osobe mogu halucinirati istodobno.

»Prije dvije godine jedne sam ljetne noći, oko jedanaest sati, vozio svojim sportskim kolima svoju buduću ženu kući. Parkirao sam kola pred njezinom kućom u slabo osvijetljenoj ulici. Oboje smo se iznenadili kad smo podigavši istodobno glave ugledali svoje goleme likove, od struka naviše, kako jedan do drugog sjede na grani velikog stabla što se oko stotinu stopa pred nama nadvilo nad ulicom. Slike su bile tamne, neprozirne, gotovo kao silhuete. Ipak, točno su nas prikazivale pa smo se odmah prepoznali. Likovi su se kretali, ali nisu oponašali naše pokrete – mi smo samo sjedili i promatrali. Vidjeli bismo npr. ovo: Moj lik bi uzeo knjigu i nešto u njoj pokazao liku moje žene. Ona bi se nagnula da to bolje vidi.

Dok smo tamo sjedili, ja sam svojoj ženi govorio što rade likovi i to je bilo upravo ono što je i ona vidjela. Tada bismo zamijenili uloge. Ona bi meni govorila što vidi a ja sam to potvrđivao jer sam vidio isto.

Tako smo sjedili najmanje pola sata promatrajući i komentirajući viđeno. Pretpostavljam da je to moglo trajati čitavu noć. Kad sam se vratio, pošto sam ispratio ženu, likovi su još uvijek bili na drvetu.

Posve je nemoguće da smo vidjeli svoj odraz u vjetrobranu jer je s kola bio skinut krov pa smo čitavo vrijeme gledali preko vjetrobrana. Ni jedno od nas nije

ništa popilo (još uvijek ne pijemo). To se dogodilo tri godine prije nego što smo uopće čuli za LSD ili slične droge. Nismo bili ni umorni, premda je bilo dosta kasno, pa je isključena mogućnost da smo to sanjali. Bili smo budni, začuđeni, pažljivi i uzbuđeni dok smo promatrali te likove i o njima razgovarali.«

Priznajem da autoskopske halucinacije donekle nalikuju na pojavu napuštanja tijela. Ipak, čak i kad bismo se koncentrirali samo na sličnosti a potpuno zanemarili razlike, autoskopskim halucinacijama ne bismo mogli objasniti doživljaje »izvan tijela«, i to zbog jednostavnog razloga što ni autoskopske halucinacije još nisu dovoljno proučene. Postoje mnoga kontroverzna objašnjenja, ali se neurolozi i psihijatri ne mogu složiti oko toga koju bi teoriju prihvatili. Zato bismo tumačeći doživljaje »izvan tijela« autoskopskim halucinacijama samo jednu nepoznanicu zamijenili drugom.

Želimo li prihvatiti neurološko tumačenje, moramo uzeti u obzir još jednu činjenicu. Ilustrirat ću je slučajem pacijenta koji je imao rezidualni neurološki problem nastao doživljajem smrti. Radilo se o vrlo blagom nedostatku – djelomičnoj paralizi male skupine mišića na jednoj strani tijela. Premda sam se često raspitivao o takvim rezidualnim invaliditetima, bio je to jedini slučaj na koji sam naišao.

Psihološka tumačenja

Psihologija je još daleko od stupnja strogosti i preciznosti nekih drugih znanosti našega doba. Psiholozi su još uvijek podijeljeni na škole koje jedna drugoj

osporavaju ispravnost mišljenja, imaju suprotna stanovišta i metode istraživanja, a različito shvaćaju i postojanje i prirodu duha. Prema tome, psihološko tumačenje doživljaja »tik do smrti« ovisit će o tome kojoj školi psiholog pripada. Neću razmatrati sve moguće tipove psiholoških tumačenja nego ću se pridržavati onih koja sam najčešće čuo od svojih slušalaca. Jedno takvo tumačenje gotovo da bih i sam prihvatio.

Već sam ranije spomenuo dva tipa psihološkog tumačenja, koji su mi obično predlagani. Jedno od njih pretpostavlja da ljudi svjesno lažu a drugo da istinu uljepšavaju. Sada ću se osvrnuti na još dva moguća psihološka tumačenja.

1. Proučavanje djelovanja izolacije

Ni na jednom javnom predavanju nitko mi nije predložio da doživljaje »tik do smrti« pokušam razjasniti pomoću najnovijih rezultata dobivenih proučavanjem djelovanja izolacije na čovjeka. A upravo u tom relativno novom području biheviorističke nauke proučavaju i u laboratorijskim uvjetima proizvode pojave koje najviše nalikuju na doživljaj umiranja.

»Istraživanja izolacije« sastoje se u tome da se budno prati, bilježi i proučava što se događa u duhu i tijelu osobe koja je na neki način izolirana (na primjer, tako da joj se onemogući svaki društveni kontakt ili da se podvrgne monotonim i dugotrajnim radnjama).

Podaci ovakve vrste prikupljaju se na nekoliko načina. Zapisi istraživalaca Južnog i Sjevernog pola i preživjelih brodolomaca sadržavaju mnoštvo informacija. U posljednjih nekoliko desetljeća pokušava se s ispitivanjem takvih pojava u laboratorijskim uvjetima. Popularna je npr. tehnika da se dobrovoljac stavi u

bazen napunjen vodom temperature njegova tijela. Oči mu se zavežu a uši začepe, da bi se pojačalo djelovanje tamnog i od vanjskih šumova izoliranog bazena. Na ruke mu se navuku cijevi tako da ih ne može micati pa je lišen i mnogih normalnih podražaja što nastaju pomicanjem zglobova.

Pod takvim i drukčijim uvjetima izolacije mnogi su ljudi doživjeli neobične psihološke promjene, od kojih su neke vrlo slične onima što sam ih opisao u drugom poglavlju. Žena koja je dugo vremena provela sama u pustoši Sjevernoga pola kaže kako je čitav svoj život vidjela u panoramskoj viziji. Mornari koji su pretrpjeli brodolom i tjednima plutali morem u malim čamcima opisali su svoje halucinacije o tome kako su ih spasila paranormalna bića koja su izgledala kao sablasti i duhovi. To nejasno nalikuje na biće sazdano od svjetlosti ili na duhove umrlih koje su susretali moji ispitanici. Postoje još neke sličnosti: poremećen osjećaj vremena, osjećaj djelomične odvojenosti od tijela i jedinstva sa svemirom, otpor prema vraćanju u civilizaciju i napuštanju izolacije. Osim toga, mnogi koji su bili izolirani zbog brodoloma ili sličnih nepovoljnih uvjeta vratili su se u civilizaciju s duboko izmijenjenim pogledom na svijet – stekli su osjećaj unutrašnje sigurnosti. Jasno se vidi da je ta reintegracija ličnosti slična reintegraciji o kojoj govore mnogi vraćeni u život.

Uvjeti u kojima se nalaze oni koji umiru često su donekle slični uvjetima u kojima borave izolirani. Pacijenti za koje više nema nade, obično nepokretni i izolirani u bolničkim sobama s prigušenim zvukom i svjetlošću, veći dio vremena provode sami. Mogli bismo se zapitati, nisu li fiziološke promjene nastale kao posljedica tjelesne smrti prouzročile radikalnu izola-

ciju pacijenta, tj. potpuno spriječile dovod osjetilnih podražaja u mozak. Mnogi pacijenti su mi saopćili svoje osjećaje izolacije, usamljenosti i odvojenosti u času kad su se našli izvan tijela.

Nema sumnje da bismo mogli naći slučajeve koji su na granici, i koje ne bismo mogli klasificirati ni kao doživljaje »tik do smrti« ni kao iskustva izolacije. Čovjek koji je zbog teške bolesti dugo bio u bolnici ispripovijedao mi je ovu dogodovštinu:

»Bio sam teško bolestan i ležao u bolnici. Prilazile su mi slike, upravo kao slike na TV-ekranu. Bile su to slike ljudi, i mogao sam svakoga od njih vidjeti dok je još bio udaljen. Počeo bi mi prilaziti, prošao bi mimo mene, a na istoj bi se udaljenosti pojavio drugi. Bio sam potpuno svjestan da sam bolestan i da sam u bolničkoj sobi, ali sam se ipak počeo pitati što se događa. Neke od ovih ljudi osobno sam poznavao – bili su mi prijatelji ili rođaci. Iznenada sam shvatio da su svi koje sam poznavao već mrtvi.«

Kamo svrstati ovaj događaj koji ima dodirnih točaka i s doživljajima »tik do smrti« i s iskustvima izolacije. U njemu se pojavljuju duhovi umrlih, ali to je ujedno i njegova jedina sličnost s doživljajem »tik do smrti«. Zanimljivo je da je u jednoj studiji o izolaciji ispitanik koji je neko vrijeme proboravio u zatvorenoj kocki izjavio da je u svojim halucinacijama vidio slike slavnih ljudi. Ne znamo da li bismo navedenu izjavu svrstali među doživljaje »tik do smrti« (takav je doživljaj mogao biti uzrokovan pacijentovom teškom bolešću) ili među doživljaje izazvane izolacijom (koju je zahtijevalo pacijentovo stanje). Možda nikada nećemo ni moći ustanoviti apsolutan kriterij na temelju kojeg bismo ovakve doživljaje mogli klasificirati u dvije ra-

zličite kategorije. Možda će uvijek postojati granični slučajevi.

Unatoč ovim podudaranjima, rezultati istraživanja izolacije ne pružaju zadovoljavajuće tumačenje doživljaja »tik do smrti«. Prije svega, mentalne procese do kojih dolazi u uvjetima izolacije nije dosad objasnila ni jedna od priznatih teorija. Time što bismo doživljaje »tik do smrti« pokušali protumačiti iskustvima u izolaciji samo bismo jednu zagonetku zamijenili drugom (upravo kao u »tumačenju« doživljaja izvan tijela autoskopskim halucinacijama). O prirodi vizija doživljenih u izolaciji postoje dva suprotna mišljenja. Neki ih smatraju »nestvarnima« i »halucinantnima«. Međutim ostaje činjenica da su u toku povijesti mistici i šamani uvijek tražili divljinu i osamu da bi se prosvijetlili i primili objavu. Pojam da se izolacijom čovjek može duhovno preporoditi integralni je dio religije mnogih kultura, zapisan u mnogim važnim vjerskim spisima, među ostalima i u *Bibliji.*

Premda je ta ideja ponešto strana našem suvremenom zapadnjačkom shvaćanju, ona i u američkom društvu ima brojne zastupnike. Jedan od prvih i najuglednijih istraživalaca izolacije dr John Lilly nedavno je o tome napisao knjigu. Naslov knjige je »Središte ciklona«, a radi se o nekoj vrsti spiritualne autobiografije. Iz nje se jasno vidi da doživljaje koje je imao u uvjetima izolacije smatra istinskim iskustvima prosvjetljenja i spoznaje, nimalo »nestvarnim« ili »varljivim«. Dr Lilly prepričava i vlastiti doživljaj »tik do smrti« (umnogome nalik na one što sam ih ja proučavao) i stavlja ga u istu kategoriju sa iskustvima stečenim u izolaciji. I izolacija bi stoga mogla biti jedan od puteva koji vode u nova stanja svijesti (vidjeli smo da

bi drugi takvi putevi do suočavanja sa smrću mogle biti i halucinogene droge).

2. Snovi, halucinacije i obmane

Uvijek će se naći pojedinaca koji će reći da su doživljaji »tik do smrti« samo snovi ispunjenja želja, fantazije ili halucinacije izazvane drogama, izolacijom, cerebralnom anoksijom itd. Smatrat će ih obmanom.

Mislim da ima nekoliko faktora koji pokazuju suprotno. Jedan od njih je velika međusobna sličnost u opisima doživljaja »tik do smrti«, unatoč činjenici da ono o čemu se obično izvještava nije u skladu s onim što se u našoj kulturnoj sredini obično podrazumijeva pod životom poslije smrti. Osim toga, slika koju dobivamo na temelju izjava onih koji su se vratili u život, napadno liči na sliku koju nalazimo u drevnim i ezoteričnim tekstovima (koji su mojim ispitanicima bili nepoznati).

Još nam preostaje da provjerimo nisu li osobe s kojima sam razgovarao bile možda žrtve psihoze. Stekao sam dojam da su svi moji ispitanici normalni, uravnoteženi i društveno prihvaćeni ljudi. Nalaze se na odgovornim i važnim mjestima, gdje ih poštuju i cijene. Žive u stabilnim brakovima, u dobrim su obiteljskim odnosima i imaju dosta prijatelja. Većini ljudi s kojima sam razgovarao to je bio jedini takav sablastan doživljaj u životu. No najznačajnije je to što su svi ti ljudi savršeno sposobni da razlikuju san od jave.

Ipak, kad pripovijedaju o onome što im se dogodilo dok su boravili u blizini smrti, govore o tome kao o stvarnom doživljaju, a ne kao o snu.

Najzad, i činjenica da smo za neke od ovih izvještaja o događajima izvan tijela dobili nezavisnu potvrdu, također nešto znači. Zbog obaveza koje imam prema

svojim ispitanicima ne mogu ovdje navesti imena ni ostale detalje koji bi ih mogli identificirati. Jedino što mogu reći jest da sam i sâm zapanjen i radoznao. Mislim da će svatko tko se ovim područjem ozbiljnije pozabavi i sâm naći dovoljno potvrda. Vjerujem da će u najmanju ruku naći dovoljno činjenica koje će ga potaknuti da se zapita ne spadaju li doživljaji »tik do smrti« u posebnu kategoriju doživljaja, a ne u snove.

Na kraju bih još htio istaknuti da »objašnjenja« nisu samo apstraktni intelektualni sistemi. Ona na neki način odražavaju ego svojih autora. Emocionalna povezanost s vlastitim ili usvojenim znanstvenim objašnjenjem uobičajena je pojava. Za vrijeme svojih brojnih predavanja o doživljajima »tik do smrti« susreo sam zagovornike svih mogućih tumačenja. Ljudi fiziološki, farmakološki ili neurološki orijentirani smatraju svoja respektivna objašnjenja intuitivno jasnima, čak i onda kad im se predoči slučaj koji proturječi njihovoj teoriji. Oni koji prihvaćaju Freudove teorije vide u biću sazdanom od svjetlosti ispitanikova oca, Jungovi sljedbenici vide u njemu arhetip kolektivne svijesti itd., ad infinitum.

Premda za doživljaje »tik do smrti« nemam vlastitog objašnjenja, pokušao sam navesti neke od razloga zbog kojih mi se često predlagana tumačenja čine u najmanju ruku dvojbenima. Želim poručiti samo ovo: Ostavimo mogućnost da su doživljaji »tik do smrti« pojava za koju moramo naći nova tumačenja i nove tehnike istraživanja.

6 | O samoubojstvu

SLUŠAOCI NA PREDAVANJIMA su mi često postavljali pitanje o samoubojstvu. Kasnije je to pitanje i mene počelo zanimati pa sam sakupio nekoliko izvještaja o doživljajima »tik do smrti« onih ljudi koji su na sebe digli ruku, a ostali živi.

Riječ samoubojstvo upotrebljavamo kada govorimo o različitim vrstama samodestruktivnog ponašanja. Takvo ponašanje može imati različite uzroke i motive i može se manifestirati pod različitim uvjetima. Problem samoubilačkog ponašanja muči čovječanstvo stoljećima. Ispočetka mu se pristupalo s teološkog, etičkog i filozofskog stanovišta, a u novije vrijeme pristupa mu se i sa sociološkog i psihološkog. Unatoč dugom i temeljitom proučavanju, ostalo je još mnogo zagonetaka.

Budući da su neki ljudi koji su bili »mrtvi«, pa kasnije oživjeli, u svom susretu sa smrću stekli spiritualna iskustva, postavlja se pitanje da li se slično dogodilo i nekim samoubojicama (i da li između iskustava onih prvih i ovih drugih postoje razlike). Svjestan sam da razmatranjem doživljaja »tik do smrti« ne možemo riješiti probleme samoubojstva. Jedino što

možemo učiniti jest da pokušamo odgovoriti na ova pitanja:

1. Vraćaju li se ljudi (ne misli se isključivo na samoubojice) sa svojih »putovanja« prema smrti s nekim osobitim stavom prema samoubojstvu?

2. Da li se izvještaji samoubojica o doživljajima »tik do smrti« razlikuju od izvještaja o takvim doživljajima onih ljudi kod kojih su uzroci smrti bili »uobičajeniji«?

Premda ljudi koji govore o svojim doživljajima »tik do smrti« često tvrde da se nisu željeli vratiti, nijedan se od njih ne namjerava ubiti da bi ponovno onamo dospio. Oni štaviše kažu da su shvatili kako njihov život ima svrhu. Stav svih mojih ispitanika prema životu se izmijenio i nijedan od njih nije pokušavao ponoviti doživljaj »tik do smrti«.

Više osoba koje su »umrle« prirodnom smrću reklo mi je da im je u susretu sa smrću dano na znanje da je samoubojstvo žaljenja vrijedan i kažnjiv čin. Čovjek koji je »umro« u saobraćajnoj nesreći rekao mi je:

»(Dok sam bio tamo) shvatio sam da su dva čina najstrože zabranjena: ubiti sebe i ubiti drugoga... Time što bih počinio samoubojstvo, bacio bih Bogu u lice njegov dar... Time što bih ubio nekog drugog, ometao bih njegove namjere.«

Čovjek koji je neko vrijeme proveo u stanju kliničke smrti izjavio je da je »tamo prijeko« stekao dojam da je samoubojstvo kažnjivo, a da se kazna sastoji i u tome da samoubojica mora gledati patnju drugih, prouzročenu njegovim samoubojstvom.

Kad sam počeo pisati ovu knjigu, imao sam vrlo malo ispitanika samoubojica. To je shvatljivo, ako pretpostavimo da ljudi koji su digli ruku na sebe imaju osjećaj krivnje pa nerado govore o tom svom poku-

šaju. Ipak, uspio sam proučiti nekoliko slučajeva, i mogu reći da su se svi ti ljudi slagali u jednom: shvatili su da samoubojstvo ništa ne rješava. Našli su se u istom zatvorenom krugu problema iz kojega im se samoubojstvo činilo jedinim izlazom. Nakon izvršenog čina bili su suočeni s istom onom teškoćom od koje su pokušali pobjeći.

Jedna osoba se pokušala ubiti jer nije vidjela drugog izlaza. Bila je, kako to sama kaže, »uhvaćena u zamku«. Kad je »umrla« našla se u potpuno jednakoj situaciji koja se, da stvar bude gora, ponavljala.

»Problem o kojemu sam vam govorila sad mi ne izgleda nerješiv. Ali sada sam starija i zrelija pa na to drukčije gledam. Ali tada mi se to sve činilo neobično važnim... Međutim, time što sam ‚umrla' ništa se nije izmijenilo. Bilo je još i gore – čitava situacija se neprestano ponavljala. ‚Proživjela' bih je jedanput i pomislila: ‚Hvala Bogu da je gotovo', a tada bi sve počelo ispočetka.«

Svi su izjavili da im nije ni na kraj pameti da se ponovno pokušaju ubiti. Shvatili su da su pogriješili i drago im je što nisu uspjeli. Kad sam jednog od svojih ispitanika upitao da li bi to opet učinio, evo što mi je odgovorio:

»Ne, ne bih to ponovio. Idući put ću umrijeti prirodnom smrću. Shvatio sam da je život kratak i da za to kratko vrijeme treba toliko toga učiniti. Kad jednom umrete, nastupa vječnost.«

Čovjek koji je zbog smrti žene pao u očajanje, pucao je u sebe, »umro« je i bio reanimiran. On kaže:

»Nisam otišao tamo gdje je ona bila. Dospio sam na stravično mjesto... Odmah sam vidio da sam pogriješio... Pomislio sam: ‚Volio bih da to nisam uradio'.«

Zanimljivo je da se navedeni pogledi i iskustva podudaraju s vrlo drevnim teološkim argumentima protiv samoubojstva. Teolozi i filozofi vjekovima su ljude odvraćali od samoubojstva, a njihovi su se razlozi temeljili na pretpostavci da smo ovdje s nekom određenom svrhom, da je život dar božji, te da nije naše da odabiremo hoćemo li ili nećemo živjeti. Platon se u *Phaedonu* poziva na doktrinu da nam je boravak na zemlji dužnost od koje ne smijemo pobjeći. On razlozima pokušava dokazati da mi u stvari pripadamo bogu, da se bog o nama brine pa se stoga ne smijemo oslobađati danih dužnosti. U srednjem vijeku je Toma Akvinski dokazivao da samo bog može odlučivati o okončanju života, jer nam je on dao život na dar. U sedamnaestom stoljeću, engleski filozof Joh Locke (kojemu, usput rečeno, dugujemo neke od ideja američke Deklaracije nezavisnosti i ustava) izjavio je da smo božja svojina, postavljeni na zemlju s njemu poznatom svrhom, te svoj položaj ne smijemo svojevoljno napustiti.

Nešto slično kaže i njemački filozof Immanuel Kant, inače vrlo osebujan mislilac:

»... čim na samoubojstvo pogledamo sa stanovišta religije, odmah ga vidimo u njegovu pravom svjetlu. Na ovaj svijet smo došli uz izvjesne uvjete i s određenom svrhom. Samoubojstvom se suprotstavljamo svrsi svoga stvoritelja. Samoubojica stiže na drugi svijet kao dezerter – kao netko tko je napustio svoje mjesto. Treba ga smatrati pobunjenikom protiv boga... Pripadamo bogu; njegova smo svojina; njegova providnost je nama na korist.«

Ova mišljenja ne navodim zato što bih želio prihvatiti takav način razmišljanja, ni zato što bih o samoubojstvu želio donijeti moralni sud. Želio bih samo

ukazati na to da su u ovim teološkim raspravama i u izjavama mojih ispitanika svrha života i njezin odnos prema samoubojstvu izražene gotovo istim riječima.

Potpuno sam svjestan da će iskustva koja sam iznio u ovom poglavlju potaknuti čitaoca na određena pitanja. Neki su me upozorili da u nekim kulturama samoubojstvo nije nemoralan čin kao u našoj. Ponekad se čak može smatrati i časnim, kao što je to bio slučaj u Japanu u doba samuraja. Mogli bismo postaviti pitanje da li bi i pripadnik takve kulture, nakon reanimacije iz samoubilačke »smrti«, izvijestio o istoj vrsti doživljaja.

Nadalje, neki su me upozorili na činjenicu da smo svi mi, na ovaj ili onaj način, samoubojice. Time su mislili da većina nas radi nešto što nam šteti, a može biti i uzrokom naše smrti. To što smo toga svjesni ništa nam ne pomaže. Tri najočitije samoubilačke radnje u američkom su društvu pušenje, prehrana koja sadržava mnogo holesterola i vožnja u pijanom stanju. Ljudi ne prestaju ni sa jednom od ovih radnja unatoč tome što znaju za bolesti što nastaju kao posljedica pušenja i prevelikih količina holesterola, kao i za brojne prometne nesreće čiji je uzrok alkohol. Kakva je razlika između ovakvog ponašanja i »stvarnog« samoubojstva? Od koje je granice samodestruktivno ponašanje »kažnjivo«?

Dogodi se da ljudi počine samoubojstvo iz altruizma – da bi spasili druge. Što doživljavaju oni koji umiru takvom »herojskom« smrću? Što doživljavaju ljudi koji počine samoubojstvo u mukama duševne depresije ili zbog nekog nepopravljivog gubitka?

Dobro je poznata i činjenica da se ljudi često pokušavaju »ubiti« da bi na sebe svratili pažnju. Mnogi psihijatri smatraju da takozvane »nesreći sklone

osobe«, iako nemaju svjesne namjere da se ubiju, podsvjesno to žele učiniti. Ono što se naizgled čini nesretnim slučajem, zapravo su podsvjesni pokušaji samoubojstva.

Očito je da na ova složena pitanja ne možemo odgovoriti. Sve što mogu tvrditi o doživljajima »tik do smrti« kao posljedici pokušaja samoubojstva jest da se oni na opisani način razlikuju od doživljaja ljudi koji su »umrli« prirodnom smrću. Do toga sam zaključka došao uspoređujući izjave jednih i drugih.

7 | Dojmovi

KAD SAM SE PRIHVATIO pisanja ove knjige, bio sam potpuno svjestan da se i moj cilj i moji pogledi lako mogu pogrešno shvatiti. Naročito bih želio poručiti čitaocima znanstvenog duha da ovo što sam ovdje uradio nikako ne smatram naučnom studijom. Svojim kolegama filozofima moram reći da se ne zavaravam »dokazima« da život poslije smrti postoji. Temeljita obrada ovog područja zahtijevala bi tehničke detalje koji leže izvan opsega ove knjige, pa se stoga moram ograničiti na nekoliko kratkih primjedaba.

U specifičnim granama znanosti kao što su logika, pravo i prirodne nauke riječi »zaključak«, »dokazni postupak« i »dokaz« imaju točno određeno značenje, dok ih u običnom govoru koristimo prilično slobodno. Ako prolistamo bilo koji popularni časopis, uvjerit ćemo se da se najnevjerojatnije pripovijesti smatraju »dokazom« neke nemoguće tvrdnje.

U logici, nešto što proizlazi iz određenog skupa pretpostavki nije nimalo slučajno, nego baš naprotiv, vrlo precizno definirano pravilima, dogovorima i zakonima. Kad kažemo da je netko nešto na takav način zaključio, podrazumijevamo da će svatko tko pođe od

istog skupa pretpostavki doći, ako ne napravi logičku grešku, do istog zaključka.

Iz izloženog se vidi zašto odbijam da iz svoje studije izvedem bilo kakve »zaključke« i zašto ne pokušavam konstruirati dokaz za drevnu doktrinu o nadživljavanju tjelesne smrti. To ne znači da mislim da su ovi izvještaji o doživljajima »tik do smrti« nevažni – dapače – mislim da su oni vrlo značajni. Želio bih pronaći neki srednji put da ih protumačim: ne bih ih htio odbaciti samo zato što ne predstavljaju nikakav znanstveni ili logički dokaz, a ne bih ih htio ni bezrezervno prihvatiti na temelju mutnih emocionalnih tvrdnja da oni dokazuju da život poslije smrti postoji.

Istodobno mi se čini da to što danas ne možemo konstruirati »dokaz« ne znači da je to tako zbog prirode samog predmeta. Možda je uzrok tome ograničenost našeg općenito prihvaćenog znanstvenog i logičkog mišljenja. Možda će znanstvenici i logičari budućnosti na sve gledati iz posve druge perspektive.

Sada smo još daleko od toga da bismo na ovom području imali zaključke, načine dokazivanja i dokaze – ostaje nam nešto mnogo neuhvatljivije – osjećaji, pitanja, analogije i zagonetke. Možda me ne bi trebalo pitati do kakvih sam zaključaka došao na temelju svoje studije, već kako je čitav postupak prikupljanja i proučavanja podataka djelovao na mene osobno. Mogu samo reći da se uvjerljivost s kojom su mi ljudi pripovijedali svoja iskustva teško dade pretočiti u pisanu riječ. Moji ispitanici su svoje doživljaje »tik do smrti« smatrali zaista stvarnima i njihovom su zaslugom takvi događaji postali stvarnost i za mene.

Potpuno shvaćam da se ovo što sam upravo kazao odnosi na psihologiju, a ne na logiku. Psihologija je na neki način manje jasna od logike. Isti skup okolnosti

može na dvije različite osobe djelovati posve različito, jer to djelovanje ovisi o njihovim različitim raspoloženjima i karakterima. Nikako ne bih želio da čitalac stekne dojam da je moj stav prema ovim doživljajima standard kojega se treba pridržavati.

Može se postaviti pitanje: ako je čitavo to područje toliko subjektivno, čemu ga proučavati. Na to mogu dati samo jedan odgovor. Zanimanje za prirodu smrti je univerzalno, pa će makar i neznatno rasvjetljavanje tog problema koristiti čitavom čovječanstvu.

Poznavanje ovog područja koristilo bi pripadnicima mnogih profesija jednako kao i »čistim« učenjacima. Znanje o prirodi smrti potrebno je liječniku koji se mora suočiti sa strahom i nadom umirućega, a potrebno je psihijatrima i psiholozima jer da bi se pronašla djelotvorna i pouzdana metoda za liječenje emocionalnih poremećaja treba znati što je to duh i da li može postojati i kad je od tijela odvojen. Ako se ustanovi da je to nemoguće, težište psihološke terapije odmah će se pomaknuti prema fizikalnim metodama – lijekovima, elektrošokovima, kirurgiji mozga itd. S druge strane, budu li postojale indikacije da duh može egzistirati i izvan tijela, mentalni poremećaji će se liječiti sasvim drukčije.

Rezultati ovih istraživanja neće biti samo od akademskog i profesionalnog značenja. Smrt je nešto duboko osobno i ono što o njoj saznamo sigurno će se odraziti na naš način žitova. Ako se pokaže da za istraživanje opisanih doživljaja ima stvarnog temelja, naš život i način na koji ga živimo dobit će dublji smisao. U tom slučaju postaje jasno da ovaj život ne možemo do kraja shvatiti sve dok ne bacimo pogled na ono što se događa s one strane života.

Dodatak 1

U sedmoj knjizi svoje *Države,* filozof Platon (428–348. pr. n. e.) je smislio impresivnu i lijepu alegoriju koja je kasnije postala poznata pod nazivom *Alegorija o pećini.* Napisana je u obliku dijaloga između Platonovog učitelja Sokrata i čovjeka po imenu Glaukon. Ovu glasovitu parabolu citiram bez komentara jer je njezina poruka u ovom kontekstu očita.

– Zamisli da ljudi žive u nekoj podzemnoj pećini i da duž čitave pećine postoji otvor koji vodi prema gore i kroz koji dopire svjetlost. U toj pećini žive oni od djetinjstva okovani, prisiljeni da borave na istom mjestu, a gledaju samo naprijed jer zbog okova ne mogu okretati glave. Zamisli da im svjetlost dolazi od vatre koja gori daleko iza njihovih leđa. Između vatre i okovanih vodi gore put, duž kojeg je podignut zidić sličan onome što ga u lutkarskom kazalištu podižu između izvođača i publike.

– Zamišljam – reče on.

– Zamisli još da pokraj zida prolaze ljudi noseći razne sprave, kipove ljudi i životinja od kamena, drveta i drugog materijala, ali ih nose tako da oni strše iznad zida. Neki od prolaznika razgovaraju dok drugi prolaze šuteći.

– Čudne li usporedbe – reče on – i čudnih zatvorenika.

– Slični su nama – rekoh. – Zar misliš da ovi ljudi vide nešto drugo osim sjena svojih i sjena drugih ljudi, koje svjetlost vatre baca na zid pećine što je pred njima?

– Kako bi i mogli vidjeti, ta prisiljeni su da čitav život ne okreću glave.

– A neće li isto vrijediti i za predmete što ih kraj njih pronose?

– Naravno da hoće.

– A kad bi mogli jedan s drugim govoriti, zar ne bi imenujući ono što vide smatrali da imenuju realne stvari?

– To je neosporno.

– A kad bi u tom njihovom zatvoru postojao odjek, i to sa zida što je pred njima, pa kad bi neki od prolaznika progovorio, zar bi oni mogli pretpostaviti da govori itko drugi do li sjena što prolazi?

– Tako mi Zeusa, ne bi.

– Prema tome, stvarnost za njih neće biti drugo do li sjena predmeta koje su sami zamislili.

– To je neizbježno – reče on.

– A sada zamisli – nastavih ja – kako bi oni postupili kad bi im stvarno uspjelo da se oslobode okova i izliječe od neznanja. Moglo bi se desiti samo jedno: Kad bi nekoga od njih oslobodili okova i prisilili ga da odjednom ustane, okrene vrat i pogleda prema svjetlosti, i kad bi taj pri tom osjećao bolove, a od svjetlosti ne bi mogao vidjeti predmete čije je sjene nekada gledao, što misliš što bi odgovorio kad bi mu netko kazao da je sve što je dotle gledao bila samo varka i iluzija i da je sada mnogo bliže stvarnosti i da vidi pravilnije jer je okrenut većoj istini? I kad bi mu netko tada pokazao pojedine predmete koji prolaze i primorao ga da odgovori što oni znače, zar ti se ne čini da će

on biti u neprilici i da će misliti kako je ono što je prije gledao stvarnije od onoga što mu se sad pokazuje?

– Daleko stvarnije – reče on.

– A kad bismo ga primorali da gleda u samu svjetlost, zar ga od toga ne bi zaboljele oči i on pobjegao i okrenuo se onome što može razabrati i gledati i zar ne bi pomislio da je to jasnije od onoga što mu se pokazuje?

– Tako je – reče Glaukon.

– Pa kad bi ga sad – reče Sokrat – netko odanle silom izvukao, uz strm i nepristupačan izlaz, ne puštajući ga sve dok ga ne izvuče na svjetlost dana, zar ne bi on tada trpio muke i ljutio se što ga ovaj vuče, i zar ga, kad bi konačno izašao na sunčevu sjvetlost, ta svjetlost ne bi zaslijepila tako da ne bi mogao vidjeti ništa od onoga što mi nazivamo stvarnim?

– Ili, bar, ne bi to mogao odmah.

– Znači, trebao bi se najprije priviknuti pa bi tek tada mogao vidjeti predmete koji su gore. Ispočetka bi najlakše razaznavao sjene, zatim odraze ljudi i ostalih predmeta u vodi i na kraju bi mogao gledati ljude i predmete. Zatim bi počeo promatrati pojave na nebu i nebo samo, i to tako da bi lakše gledao nebo noću, mjesec i zvijezde, nego sunce i njegovu svjetlost danju.

– Svakako.

– Pretpostavljam da će konačno moći pogledati i samo sunce i vidjeti njegovu pravu prirodu, a ne samo njegov odraz u vodi ili nekom drugom mjestu.

– To će se nužno dogoditi – reče on.

– Kad to sve postigne, moći će zaključiti kako je sunce to koje određuje godišnja doba, koje vlada čitavim vidljivim svijetom i od kojega na neki način proizlazi sve što se može vidjeti.

– Očito je – reče on – da će to biti idući korak.

– Dalje, kad se bude sjetio svoga prvog stana, ondašnje mudrosti i svojih drugova s kojima je zajedno bio okovan, zar ne misliš da će se radovati promjeni i žaliti one koji su još tamo?

– Zaista hoće.

– A ako tamo dolje odrede časti, pohvale i nagrade onima koji budu najbolje vidjeli predmete što prolaze, najbolje zapamtili koji od njih obično prolaze prvi, koji posljednji a koji istodobno, te koji bi tako najbolje mogli predvidjeti koji će od predmeta baš sada naići, zar misliš da će on još uvijek žudjeti za takvim nagradama i zavidjeti onima koji tamo dolje uživaju moć i ugled? Ili će s njim biti kao s onim Homerovim junakom koji je mnogo više volio da za svoga života na zemlji bude tuđi sluga, čovjek bez zemlje i da trpi sve drugo samo da ne bi morao vjerovati u te predstave i živjeti na onaj način.

– Mislim da će radije odabrati da trpi nego da živi onakvim životom.

– Promisli još i o ovom – rekoh. – Kad bi takav čovjek ponovno sišao u pećinu i sjeo na ono isto mjesto, zar mu se ne bi, jer je iznenada došao sa sunca, oči ispunile mrakom?

– Naravno da bi.

– Pa kad bi se, dok su mu još oči zaslijepljene i dok se još nisu privikle na tamu – a ovaj put to privikavanje ne bi bilo kratko – od njega tražilo da se s tim vječnim zatvorenicima takmiči u »procjeni« onih sjena, zar ne bi izazvao smijeh i zar mu ne bi kazali da je odlaskom gore pokvario oči i da taj mukotrpan uspon nije vrijedan truda? A kad bi netko pokušao da ih sve oslobodi i povede gore, ne bi li ga i ubili, kad bi mogli da ga uhvate i to učine?

– Sasvim sigurno da bi – reče on.

Dodatak 2

Metodološka razmatranja

Od ljudi koje zanima budućnost istraživanja pojava »tik do smrti« primio sam mnogo pitanja metodološke naravi. O njima sam mnogo razmišljao i sâm jer se bavim logikom i metodama znanosti. Ta pitanja možemo razvrstati u četiri skupine: pitanja o klasifikaciji, pitanja o tehnikama intervjuiranja, pitanja o metodama znanosti i prijedlozi za daljnje proučavanje ovog područja. Želio bih iznijeti vlastita razmišljanja o tome jer će ona možda koristiti svakome tko to područje bude dalje proučavao, a također i čitaocima čiji znanstveni i logički duh zahtijeva strože načine rezoniranja.

I. Klasifikacija

Kao što sam već kazao, ne stekne svatko koga smrt pozove pri tom i neka iskustva. Mnogi navode da se ne sjećaju ama baš ničega. Neki ljudi prežive čak i kliničku smrt i vrate se ne sjećajući se da su pri čistoj svijesti bili makar samo trenutak. S druge strane, kao što sam to već spomenuo, ljudi su doživljavali elemente fenomena »tik do smrti« čak i kad nisu bili

(koliko su to sami mogli procijeniti) blizu smrti, pa čak ni bolesni. Doživljaji kojima sam se bavio bili su doživljeni pod širokim spektrom uvjeta koji se znatno razlikuju u pogledu onoga što bismo (neprecizno) mogli nazvati »blizinom« smrti.

U terminologiju kojom se služimo u razmatranju izjava o doživljajima »tik do smrti« ovi bi faktori mogli unijeti zbrku. Stoga želim predložiti nekoliko definicija i klasifikacijsku shemu koja bi mogla pomoći da se nejasnoće uklone.

Prije svega doživljaj »tik do smrti« možemo definirati kao svako svjesno perceptualno iskustvo koje stječemo za vrijeme susreta sa smrću. »Susret sa smrću« je događaj u kojemu netko može vrlo lako umrijeti ili biti ubijen (to može ići čak tako daleko da ga njegova okolina proglasi klinički mrtvim), ali preživi i nastavlja živjeti u tjelesnom obličju.

Nadam se da se klasifikacija doživljaja »tik do smrti« može provesti na temelju onakvih lista zajedničkih elemenata kao što je ona koju sam iznio na početku knjige. Minimalna klasifikacija »susreta sa smrću« mogla bi ovako izgledati:

A. Čovjek je u situaciji u kojoj može umrijeti ili biti ubijen, ali na kraju izbjegne čak i ozljede. Izvještava da je bio siguran da će umrijeti. Ipak, suprotno svim očekivanjima, iz udesa se izvlači živ i zdrav.

B. Čovjek je teško bolestan ili ranjen; čak mu ni liječnici ne daju više nikakve šanse. Unatoč tome on čak ni klinički ne umre nego se s vremenom oporavi.

C. Čovjek je teško bolestan ili ranjen i u jednom trenutku njegovo stanje zadovoljava neke od kriterija kliničke smrti. Srce mu npr. prestane kucati ili prestane disati (ili i jedno i drugo). Njegov liječnik ga smatra mrtvim. Ipak, nitko ga ne proglašava mrtvim i odmah

počinje postupak reanimacije. Reanimacija uspijeva i čovjek ostaje na životu.

D. Čovjek je teško bolestan ili ozbiljno ozlijeđen i u jednom trenutku njegovo stanje (kao i pod C) zadovoljava neke od kriterija kliničke smrti. Počinje proces reanimacije, ali se s njime prestaje jer se pokazuje bezuspješnim. Liječnici vjeruju da je čovjek mrtav i konačno ga i proglase mrtvim. Potpisuje se smrtovnica. Ipak, nešto kasnije, zbog nekih razloga, opet se poduzima reanimacija i čovjek oživljuje.

E. Čovjek je teško bolestan ili ozbiljno ranjen i u jednom času njegovo stanje zadovoljava neke od kriterija kliničke smrti. Slučaj izgleda toliko beznadan da se reanimacijom ni ne počinje. Liječnici vjeruju da je čovjek mrtav i najzad ga takvim i proglase. Može se dogoditi da potpišu i smrtovnicu. Ipak nešto kasnije, unatoč tome što su ga proglasili mrtvim, liječnici započinju postupak reanimacije i čovjek oživljuje.

F. Čovjek je teško bolestan ili ozbiljno ranjen i u jednom času njegovo stanje zadovoljava neke od kriterija kliničke smrti Mogu se poduzeti mjere reanimacije ali to ne mora biti učinjeno. Ako su mjere reanimacije i poduzete, napuštaju se jer rezultata nema. Svi vjeruju da je čovjek mrtav i ponekad ga takvim i proglašavaju. Kasnije čovjek spontano (bez reanimacije) oživljava i svi su iznenađeni.

Prikupio sam primjere za slučajeve A, B, C, D i E. Za slučaj F nemam primjera, to jest ni jedan od mojih ispitanika nije iz svoje »smrti« pune »doživljaja« spontano oživio. Ipak, izgleda da se ponekad događa da čovjek oživi sam od sebe. Razgovarao sam s jednim koji se spontano »probudio« (svi su već mislili da je mrtav), ali on se nije sjećao da je u međuvremenu išta doživio.

Na temelju ovoga mogli bismo posumnjati da su doživljaji »tik do smrti« artefakti tehnike reanimacije, tj. nešto što nastaje djelovanjem tehnike reanimacije na tijelo ili mozak. Meni to ne izgleda vjerojatnim zbog jednostavnog razloga što su iskustva »tik do smrti« stečena i u susretima sa smrću tipa A i B, u kojima nema reanimacije.

Opisi tipa D i E povlače pitanje o tome zašto je reanimacija započeta ili opetovana pošto je čovjek već proglašen mrtvim. U slučajevima koje sam ja sakupio bilo je za to različitih razloga. U jednom slučaju je npr. uočeno trzanje pacijentova prsta nekoliko minuta pošto je proglašen mrtvim. Počelo se reanimacijom i čovjek je oživio. U drugom slučaju liječnik je odustao i rekao sestri: »Napišite smrtovnicu za 3,15 h, ja ću je potpisati.« Zatim je shvatio koliko će mu biti teško da se suoči s pacijentovom ženom i djetetom, naročito zato što je obitelj osobno poznavao. Osjećao je da mora još jedanput pokušati. To je i učinio i poslije dugotrajnih pokušaja reanimacije pacijent je došao k sebi. U trećem slučaju jedan član medicinskog osoblja očajnički se trudio da nagovori liječnika da ponovno pokuša. To mu je uspjelo i čovjek je oživio.

O tipovima A – E mogu izjaviti ovo: Izgleda da idući od tipa A prema tipu B nailazimo na ono što bismo mogli nazvati sve većom dubinom ili sve većom potpunošću doživljaja »tik do smrti«. Tipično je, na primjer, da čovjek koji svoje iskustvo stekne u susretu tipa A izjavljuje kako je u kratkom bljesku vidio svoj život i osjetio da je na tren izašao iz tijela. Za one čiji su susreti sa smrću bili tipa B, C, D i E tipično je da se sjećaju većeg broja opisanih elemenata. Najživopisnije i najpotpunije opise čuo sam od ljudi čiji su susreti sa smrću bili tipa D i E. S druge strane:

1. Koliko ja mogu ocijeniti, ova korelacija nije nikako nužna (u mojoj skupini slučajeva ne postoji). Susreo sam ljude za koje se vjerovalo da su mrtvi i koji se, kad su oživjeli, nisu sjećali gotovo ničega, kao i ljude čiji su doživljaji bili vrlo složeni, a oni su ih doživjeli u susretima sa smrću tipa A i B.

2. Korelacija između tipa susreta i »dubine« iskustva mogla bi se utvrditi isključivo proučavanjem kakvim se ja nisam bavio i čije ću karakteristike pokušati iznijeti kasnije u ovom dodatku.

II. Tehnike intervjuiranja

Moglo bi se i s pravom kazati da je intervjuiranje nepouzdan način prikupljanja znanstvenih podataka. Stoga nisam iznenađen što me ljudi medicinske profesije često pitaju: »Kako postupate u tim intervjuima?«

U retrospektivi palo mi je na um da je pitanje dvosmisleno. Ono ima u najmanju ruku dva bitno različita značenja i ja bih htio oba razmotriti. Prvo značenje pitanja je ovo: »Niste li možda postavljanjem sugestivnih pitanja usadili ljudima ove pripovijesti?«

Ovako formulirano pitanje potiče stvarnu i zanimljivu raspravu. Istina je da pitanja često sadržavaju i odgovore. Mislim da bi bilo umjesno reći nešto o pojmu pitanja uopće. Pitanja su kompleksne funkcije jezika. Vjerojatno je nemoguće smisliti pitanje koje ne bi sadržavalo nikakvu tvrdnju (tj. ne bi prenosilo informacije), bilo eksplicitno tj. u samoj verbalnoj formulaciji, bilo implicitno kontekstom u kojemu je pitanje postavljeno.

Rekao bih da je s određenog stanovišta tehnika intervjua znanstveno neispravna, budući da se u njoj

postavljaju pitanja, a pitanja prenose informacije. Teoretski je uvijek moguće da informacija za koju se čini da smo je dobili od intervjuiranog potječe u stvari od ispitivača.

Budući da se bavim logikom i metodologijom, dugo sam na ovo dvosmisleno pitanje odgovarao uzimajući u obzir samo njegovo upravo razmotreno značenje. Međutim, ponekad je izgledalo da student medicine ili liječnik koji je pitanje postavio nije zadovoljan odgovorom. Kad bolje o tome razmislim i uzmem u obzir da ljudi koji liječe druge obično izbjegavaju razgovor o smrti, pada mi na pamet da su oni vjerojatno pitali ovo: »Kako uopće možete načeti tako opscenu temu? Kako možete sa svojim sugovornikom razgovarati o njegovoj kliničkoj smrti?«

Vidimo, dakle, da je osnovno pitanje podvojeno. Prvi njegov smisao je logički a drugi više emocionalan. Svoje tehnike intervjuiranja razvijao sam u toku rada i prilagođavao ih i jednom i drugom aspektu pitanja.

Dopustite mi da kažem da se u ono vrijeme kad sam ja počeo istraživati to područje time bavilo vrlo malo ljudi. Prema tome nisu postojali nikakvi priručnici o tome kako treba intervjuirati ljude koji su se vratili iz mrtvih. Učio sam iz iskustva (i to još uvijek činim), ali sam formulirao neka vrlo općenita pravila i dao opće smjernice. Potpuno sam svjestan njihove manjkavosti i nadam se da će ih budući istraživaoci upotpuniti.

Osnovno pravilo je vrlo jednostavno: »Imajte razumijevanja!« Ljudi nerado govore o ovakvim stvarima jer se boje da će im se drugi smijati ili da im neće vjerovati. Siguran sam da ne bih uspio da sam imao inkvizicijski, neprijateljski pristup prema ljudima. Tako sam npr. izbjegavao da im ukazujem na kontradikcije u njihovim izjavama i slično.

Treće, ako uzmemo u obzir sve spomenute poteškoće, mislim da je najbolje pitanja tako formulirati da bude naglašena njihova imperativna funkcija, a funkcija prenošenja informacija svedena na minimum. Intervju treba započeti općenitim pitanjima a specifičnija ostaviti za kasnije.

Ja uvijek započinjem najneutralnijim mogućim pitanjem. Pitam npr.: »Možete li mi reći što vam se dogodilo?« U nekoliko slučajeva postavljao sam i bremenitija pitanja. Međutim, ljudi koje sam intervjuirao još uvijek su bili u bolesničkim krevetima i oporavljali se od bolesti koja je bila uzrokom njihovih »smrti«. Oni su još uvijek bili teško bolesni, ali je bilo očito da žele govoriti. To me na neki način ohrabruje.

III. Znanstvena metoda

Izjave o doživljajima »tik do smrti« ne možemo smatrati dokazom o postojanju zagrobnog života. Činjenica je da su to samo vijesti. Znanstvena metoda uvelike ograničava korištenje čovjekova svjedočenja kao dokaza. Za to postoje najmanje tri valjana razloga.

1. Ljudi ponekad lažu.
2. Ljudi se ponekad pogrešno sjećaju ili pogrešno interpretiraju ono što im se dogodilo.
3. Ljudi ponekad imaju halucinacije ili varljive percepcije, osobito kad su izloženi stresu.

Ako uzmemo u obzir da je griješiti ljudski, mogli bismo čak kazati da izjave koje sam prikupio nemaju nikakve vrijednosti.

Ipak treba navesti i opaske kao protutežu, tj. treba

dopustiti i suprotno mišljenje. Prije svega uvijek se iznova događa da se nauka posklizne jer ne sluša dovoljno pažljivo ljudsko svjedočenje. Evo jednog takvog primjera. Sve do početka 19. stoljeća znanost je odbacivala mogućnost postojanja meteorita (kamenja što je na zemlju padalo iz svemira). Ali u narodu su uporno živjele legende o kamenju koje pada s neba. Narod se nije obazirao na tvrdnje učenjaka koji su dokazivali kako kamenje ne može padati s neba jer na nebu nema kamenja.

Vidimo da je odbacivanje ljudskog svjedočenja kao dokaza mač sa dvije oštrice. Budući da je istina da ljudi često lažu, pogrešno tumače itd., mislimo da pogrešku možemo izbjeći time što čovjekovo svjedočenje nećemo smatrati dokazom. Međutim, kako ljudi često ipak govore istinu i događaje pravilno interpretiraju, može se dogoditi da ćemo, ne mareći za ono što kažu, promašiti istinu.

Nadalje, ponekad se događa da sve što u određenom trenutku znamo o nekom području, znamo samo iz ljudskog svjedočenja. Sasvim je sigurno da je i život poslije smrti takvo područje. Naravno da izjave osoba koje su bile »tik do smrti« same po sebi ništa ne dokazuju. Budući da smo radoznali, bit će ipak najbolje da sami razgovaramo s ljudima koji su bili »tik do smrti« i da ih o tome pitamo. Ako ustanovimo da se njihove izjave podudaraju, imamo pravo da budemo impresionirani, makar to i ne bio dokaz.

Najzad, činjenica da naša suvremena znanstvena metodologija i pojmovni sustavi prijekim okom gledaju na tu rasprostranjenu pojavu, ne bi nas trebala navesti na to da je odbacimo. U idealnom bi nas slučaju ta činjenica trebala potaknuti na prihvaćanje novih pojmova i novih tehnika istraživanja, tehnika

koje neće biti u kontradikciji s postojećima nego će se na njih nadograđivati.

Već sam priznao da ova moja studija nije striktno »znanstvena«. Tome ima više razloga. Jedan od njih je taj što moj uzorak ispitanika nije bio slučajan. Također smo vidjeli da se ova studija sastoji od pripovijesti i ispovijesti, a njih znanost ne smatra dokazima.

Neki se od ovih nedostataka mogu popraviti. Mogu se ispraviti manjkavosti moje osobne kratkovidnosti a i one druge što su posljedica kratkoće vremena koje sam imao na raspolaganju. Ali iz same prirode predmeta izviru problemi zbog kojih će biti nadasve teško, ako ne i nemoguće, provesti nedvojbeno znanstveno istraživanje u kontroliranim eksperimentalnim uvjetima. Ti problemi su i moralni i proceduralni. Očito je da ne možemo statistički značajan broj ljudi dovesti u stanje kliničke smrti da bismo ih kasnije, ako ih uspijemo reanimirati, mogli pitati o njihovim iskustvima.

Do ozbiljnih kliničkih situacija obično ne dolazi u kontroliranim uvjetima, a obično je potrebna i hitna liječnička intervencija. U takvim okolnostima prva je dužnost liječnika i drugog osoblja da pomognu pacijentu i da ga nastoje oživjeti. Nije im, međutim, dužnost da eksperimentiraju da bi objasnili prirodu ili vrijednost doživljaja »tik do smrti«.

Izgleda da je jedino što nam preostaje, a što je u granicama moralne prihvatljivosti, da prikupimo podatke pošto je sve svršeno. Podaci često dolaze na vidjelo i za vrijeme samog pokušaja reanimacije, ne stoga što bismo se svjesno trudili da ih pronađemo u znanstvene svrhe nego kao sporedni proizvod poduzetih terapeutskih ili dijagnostičkih metoda. Klinički podaci nam često mogu pokazati zašto je netko »umro« ili se približio smrti, koliko je dugo bio u tom stanju,

kako je vraćen u život, koja mu je bila prva reakcija pošto je došao k svijesti itd. Često se također može doći do podataka iz kojih se može više zaključiti. Takvi su podaci npr. bolesnikov EEG ili EKG, temperatura, krvni tlak, rezultati laboratorijskih istraživanja prije i poslije krize i tako dalje. Zamislivo je da će nam u bliskoj budućnosti napredak u tehnologiji ili instrumentariju reanimacije omogućiti da dođemo do još pouzdanijih podataka.

IV. Preliminarne sugestije za buduća istraživanja

Ako pretpostavimo da ćemo lako dolaziti do spomenutih podataka, a vjerojatno i do boljih, postavlja se pitanje kako ćemo onda proučavati doživljaje »tik do smrti«. Jedna od mogućnosti je formiranje interdisciplinarne studijske grupe u kojoj bi zajedno radili zainteresirani predstavnici mnogih područja. Ta područja su medicina, fiziologija, farmakologija, filozofija, psihologija, psihijatrija, antropologija, komparativna religija i teologija.

Ovakve bi grupe mogle rješavati brojne zadatke. Pokušat ću navesti neke od njih.

A. Trebalo bi sistematičnije i organiziranije prikupljati primjere doživljaja »tik do smrti«. Liječnici i bolničko osoblje moglo bi npr. pitati pacijenta kojega su oživjeli o onome što je doživio i njegov odgovor zabilježiti. Trebalo bi ekipi istraživalaca dozvoliti da posjeti pacijenta i ustanovi da li je nešto doživio.

Primjedba: Slučajevi u kojima pacijent nije ništa doživio također su važni radi komparativnog proučavanja.

B. Trebalo bi prikupiti i ispitati što više kliničkih izvještaja (pošto sve prođe). To bi mogla biti važna potvrda činjenice da je osoba koja opisuje doživljaj »tik do smrti« doista i umrla ili se približila smrti. Osim toga, ti podaci bi omogućili izračunavanje pouzdanijeg statističkog prosjeka zdravstvenog stanja osoba koje su izjavile da su imale doživljaje »tik do smrti«. To bi opet pomoglo da se utvrdi da li postoji ikakav odnos između uzroka smrti, pacijentovih godina u trenutku doživljaja, upotrebljenih metoda reanimacije itd. i doživljaja »tik do smrti«. Mogla bi se točnije utvrditi korelacija između trajanja pacijentove fiziološke krize i dubine iskustva.

C. Mogle bi se istražiti sve mogućnosti nezavisnog potvrđivanja događaja. Možda bi ovaj »idealan« slučaj mogao poslužiti kao putokaz:

1. U sobi za hitnu pomoć liječnici i medicinsko osoblje obrađuju pacijenta A. Budući da je postupak duže trajao, bilo je dovoljno vremena da se instrumenti pažljivo i pravilno postave tako da liječnička ekipa može nadzirati pacijentovo stanje. Mjerni instrumenti daju informacije o njegovom krvnom tlaku i disanju, elektrokardiograf bilježi rad njegova srca, a elektroencefalograf daje podatke o aktivnosti njegova mozga. U točno određenom trenutku koji prisutni pažljivo bilježe, srce pacijenta A prestaje kucati i on prestaje disati, što ne samo da se vidi nego se i bilježi instrumentima. Netko od osoblja provjerava i bilježi da se pacijentove zjenice šire i da mu tjelesna temperatura pada. Odmah se pokušava s reanimacijom i nakon precizno izmjerenog vremenskog intervala pacijent A dolazi k svijesti.

Kratko vrijeme iza toga pacijent kaže svojim liječnicima da je, dok je bio »mrtav«, doživio nešto fanta-

stično. Čini mu se da je izašao iz svoga tijela i bio svjedokom pokušaja reanimacije (koju je promatrao iz osebujne perspektive). Priča da je, dok je bio u tom stanju, napustio sobu i otišao na drugo mjesto gdje su se odigravali neobični događaji, pa te događaje potanko i opisuje.

Ne samo da se medicinsko osoblje slaže s njegovim opisom svojih aktivnosti pri pokušaju reanimacije nego se odmah provjerava i to da li se događaj, čiji je svjedok bio pacijent A dok je bio izvan sobe, doista i zbio na mjestu koje je on označio. Moglo bi se još utvrditi da li se događaj odigrao točno u ono vrijeme kada je pacijent A bio u stanju kliničke smrti (što potvrđuju ravne linije EEG-a i EKG-a).

2. Pretpostavimo da dvije ili više osoba istovremeno podlegnu kliničkoj smrti, a zatim ih reanimiraju. To bi se npr. moglo dogoditi u nekoj masovnoj nesreći ili u slučaju da dvije ili više osoba istodobno »umru« u istoj bolnici. Pretpostavimo, nadalje, da su obje osobe, čim su došle k svijesti, neovisno jedna od druge izjavile (poslije reanimacije one se još nisu susrele) kako su međusobno komunicirale dok su se nalazile izvan tijela. Kad bi se sadržaj izjava podudarao, bilo bi to zanimljivo i značajno.

Niti jedan od dvaju opisanih slučajeva ne bi nužno bio dokaz o postojanju života poslije smrti. Jedno od mogućih objašnjenja ovih »idealnih« slučajeva mogla bi biti ekstrasenzorna percepcija. Uvijek postoji mogućnost da ono što se radi, ispitanici nisu promatrali na taj način što su napustili tijelo nego telepatskim čitanjem misli prisutnih.

Ne mislim da je vjerojatno da će istraživaoci naići na tako savršene slučajeve kao što su ovi koje sam opisao. Ali im predlažem da načine niz teoretskih

modela. Upotrebljavajući te modele kao standardnu mjeru, moći će se njome poslužiti u analizi stvarnih slučajeva i u njihovom međusobnom uspoređivanju. Time bismo dobili »metar« pomoću kojega bismo mogli klasificirati stvarne »susrete sa smrću«.

D. Psiholozi bi mogli ispitanika »dubinski« intervjuirati. Time bi se eventualno moglo otkriti kakvo je iskustvo izmijenilo pacijenta, koliko su na njegovu izjavu djelovale njegove emocije i odgoj itd. Uspoređivanjem rezultata tih intervjua moglo bi se ustanoviti po čemu se osobe koje su stekle iskustvo »tik do smrti« međusobno razlikuju, te po čemu se one razlikuju od populacije u cjelini.

E. Pojedini elementi doživljaja »tik do smrti« mogli bi se proučavati ili objašnjavati odvojeno. Pretpostavimo npr. da »brujanje« o kojemu ispitanici izvještavaju ima određeno psihološko značenje. Iz toga se ne može zaključiti da i ostali elementi iskustva – na primjer susret s umrlim rođacima i prijateljima – imaju isto značenje.

F. Trebalo bi ispitati slučajeve doživljaja »tik do smrti« i u drugim zajednicama, a ne samo u suvremenom zapadnom društvu. Doživljaje »tik do smrti« u različitim kulturama mogli bi sakupiti i zabilježiti antropolozi. Pažljivim kritičkim čitanjem povijesne literature mogli bismo pronaći primjere iz naše vlastite zapadne tradicije. Stručnjak komparativne religije mogao bi ukazati na paralele takve vrste u brojnim svjetskim religijama. Mogućnosti su neiscrpne.

G. Ljudi koji su stekli iskustva »tik do smrti« mogli bi se sastati i o njima raspravljati. Iz iskustva znam da su takvi razgovori vrlo korisni. Dosad je većina ljudi s takvim iskustvima mislila da je jedinstvena, ili da su

njihovi doživljaji toliko rijetki da nikad neće susresti nekoga tko je doživio nešto slično.

U grupnom razgovoru takav dojam blijedi i intelektualno i emocionalno. Uz to sastanak može donekle pomoći da se premosti jaz između doživljenog i izgovorenog. Ljudi kažu da su se prvi put susreli s nekim tko ih zaista razumije i s njima suosjeća (unatoč jezičnim ograničenjima). Na kraju jednog takvog susreta neki je čovjek sav ushićen rekao: »To je bila najfantastičnija večer u mome životu. Raspravljao sam o onome o čemu obično ne mogu ni govoriti.«

Mislim da mi je baš sudjelovanje u tim susretima i slušanje vođenih razgovora omogućilo da bolje razumijem doživljaje »tik do smrti«.

Htio bih ovdje dati dva savjeta. Čini mi se da je troje ljudi optimalna veličina grupe. Ponekad je korisno da prisustvuju i bračni drugovi sudionika. Njima je katkada teško shvatiti iskustvo žene ili muža, te im pripovijedanje treće osobe o tome može pomoći.

H. Najzad, mislim da bi trebalo naročito surađivati sa stručnjacima koji smatraju da se ova pojava može objasniti prirodnim uzrocima i dosad poznatim znanstvenim pojmovima – npr. rezidualnom električnom aktivnošću mozga. Ne treba posebno naglašavati koliko su prirodne znanosti pridonijele razumijevanju svemira.

Ujedno mislim da bi trebalo odoljeti kušnji prihvaćanja pojednostavnjenih prirodoznanstvenih objašnjenja. I prirodoznanstvena objašnjenja treba pažljivo ispitati. Često sam čuo kako ljudi kažu da je »očito« da je cerebralna anoksija (nedostatak kisika u mozgu) uzrok doživljaja »tik do smrti«. Na taj način možemo kao iz rukava istresti bezbroj mogućih »prirodoznanstvenih« tumačenja. Ono što nedostaje jest eksperi-

mentalan dokaz danog tumačenja. U takva pojednostavnjena rješenja problema sumnjam stoga što sam nailazio na doživljaje »tik do smrti« koji se nisu mogli protumačiti ni jednim od danih objašnjenja.

Konačno, postoje razlike između tumačenja i »tumačenja«. Svesti novu pojavu na poznatu, ili reći da je ono što je novo samo poseban slučaj već objašnjenih fenomena (ili fenomena za koje mislimo da smo ih objasnili) izgleda mi riskantnim. Mislim da uvijek treba ostaviti mogućnost da su nove pojave stvarne anomalije, tj. nešto što odudara od strukture prihvaćenih pogleda na svijet. Upravo je ta otvorenost prema anomalijama u onome što se događa bila u povijesti jedan od najvećih podstreka za napredak.

V. Zaključak

Ovo bih poglavlje o metodologiji zaključio s nekoliko nevezanih primjedaba koje će možda koristiti budućim istraživaocima ove pojave. Prije svega mislim da bi se istraživaoci trebali prestati odnositi prema doživljajima »tik do smrti« kao prema bezvrijednom području istraživanja. Takav stav većine njih obično je posljedica činjenice što su neki elementi doživljaja »tik do smrti« u kontradikciji s njihovim spoznajama o prirodi svijeta, a tih se spoznaja oni ne žele odreći.

Priznajem da su neki vidovi doživljaja »tik do smrti« iz naše sadašnje perspektive potpuno neshvatljivi. Uzmimo, na primjer, pojam vremena. U zapadnom suvremenom svijetu smatra se da je vrijeme inherentno svojstvo materijalnog svijeta i da teče bez prestanka (i to linearno). Ljudi koji su se vratili u život

tvrde »da vrijeme stoji«.Onima koji mi postavljaju pitanje o ovim anomalijama ne mogu odgovoriti. Ipak znam, a siguran sam da će se i neki filozofi i fizičari sa mnom složiti, da je naš uobičajeni pojam vremena sam po sebi jednako tako paradoksalan. Dodatne dileme što ih mogu izazvati vizije »tik do smrti« samo su kap vode u tom moru.

Također smatram da treba biti oprezan i ne upadati u drugu krajnost. Ako je netko bio »mrtav« i pri tome stekao neka iskustva to još ne znači da zna sve o području s onu stranu ovoga svijeta. Nitko se od mojih ispitanika nije vratio u život s osjećajem da je napogrešiv i sveznajući. Većina je onim što je doživjela bila samo zapanjena. Drugim riječima, ako netko griješi prije »doživljaja« nema nikakva razloga za pretpostavku da će poslije »doživljaja« biti nepogrešiv.

I na kraju, mislim da ćemo brže napredovati u razumijevanju ljudskog duha ako se oni koji budu ispitivali doživljaje »tik do smrti« budu bavili svakim njegovim vidom pojedinačno. Mislim da bi u ovom trenutku bilo preambiciozno stvarati velike istraživalačke projekte kojima bi se dokazalo da život poslije smrti postoji (ili ne postoji). Smatram da ne znamo dovoljno da bismo takve projekte mogli koncipirati. Moje je osobno mišljenje da dokaz o postojanju života poslije smrti sama znanost nikada neće moći pružiti.

S druge strane vjerujem da bi veći broj individualnih istraživalačkih projekata, zamišljenih tako da svaki ispita određenu eksperimentalnu hipotezu, dao korisne informacije. Ipak, bojim se da se mukotrpnim sakupljanjem djelića znanja ne omete osnovni cilj istraživanja da prodremo u tajnu »života poslije smrti« ta da se proučavanje toga područja napusti prije nego što se dođe do bilo kakvog znanstvenog dokaza.

Pokušat ću ono što mislim ilustrirati analogijom. Premda većina nas vjeruje u postojanje atoma, do sada o tome nema, koliko je meni poznato, ni jednog spektakularnog dokaza. Do današnje točke razvoja doveo je atomsku teoriju dug historijski razvoj određenog načina razmišljanja. Već su nekoliko stotina godina pr. n. e. grčki filozofi (Demokrit i drugi) imali svoju atomsku teoriju. Oni su postulirali postojanje sitnih »nedjeljivih« čestica materije. To su učinili djelomično na temelju apstraktnog, deduktivnog i metafizičkog razmišljanja, a djelomično na temelju promatranja različitih prirodnih pojava kao što su difuzija ili neprekidno razlaganje velikih objekata. Stoljetnim razvojem pojam atoma se izmijenio, a smišljene su i nove tehnike za dokazivanje njegova postojanja. Suvremena atomska teorija je opće prihvaćena.

Vjerujem da je moguće da se na sličan način intelektualno i bez definitivnog dokaza općenito prihvati postojanje još jedne dimenzije bivanja – dimenzije u koju duh prelazi poslije smrti. Moramo uvijek imati na umu da time što čovjeka koji je stekao iskustvo »tik do smrti« navodimo da nam to nadzemaljsko postojanje i dokaže, pokazujemo vlastitu strepnju pred smrću. Većina ljudi koja je stekla takva iskustva ne mari za objašnjenja i dokaze. Ili riječima moje kolegice – psihijatra – koja je imala doživljaj »tik do smrti«: »Oni koji su takva iskustva stekli znaju. Oni koji nisu, moraju čekati.«

Pogovor

Dr Antun Vitturi

Suočavanje sa smrću

POJAVE O KOJIMA NAS MOODY obavještava u ovoj knjizi bile su odavno poznate raznim istraživačima, kao i pojedincima koji su ih iskusili u svom životu. Međutim, one su bile gotovo posve pale u zaborav i donedavno šira javnost nije o njima mnogo znala.

Posljednjih nekoliko godina izvještaji o doživljajima »tik do smrti« učestali su u svjetskoj štampi, a o pojedinačnim slučajevima bili smo informirani i kod nas.

Zanimljivo je da prvu studiju s tog područja nije napisao ni liječnik, ni psiholog, ni psihijatar. Napisao ju je Albert Heim, profesor geologije iz Züricha, još krajem prošlog stoljeća. On je bio poznati alpinist i preživio je nekoliko gotovo fatalnih nesreća. Poslije toga se jako zainteresirao za subjektivna iskustva koja su imali drugi ljudi u susretu sa smrću. Tokom više od dva desetljeća sakupio je mnogo zapažanja i izvještaja od ljudi koji su preživjeli različite nesreće. Izvještaje je dobio od vojnika ranjenih u ratu, od zidara i krovopokrivača koji su pali s visine, od preživjelih u željezničkim nesrećama, od utopljenika. Najvažniji dio Heimove studije bazira se na izvještajima alpinista koji su pali sa stijena i kasnije bili spašeni.

Heim je u svojoj studiji došao do zaključka da su

subjektivna iskustva »tik do smrti« kod 95 posto žrtava bila zapanjujuće slična; tek tu i tamo pokazivala su samo male razlike. Praktično, sve osobe koje su se susrele sa smrću iskusile su slično mentalno stanje, bez obzira što ih je dovelo u životnu opasnost – pad, iznenadna bolest, ranjavanje ili neka druga katastrofa.

Izvjestitelji su tvrdili da nisu osjećali ni bol ni očaj, nisu osjećali ni žalost ni jaku tjeskobu – pojave koje obično paraliziraju ljude kad su suočeni s manjim životnim opasnostima. Nisu bili dezorijentirani ni zbunjeni. Mentalna aktivnost im je najprije bila jako ubrzana, a zatim su iskusili mir i duboko prihvaćanje. Imali su doživljaj ekspanzije vremena, a u više slučajeva unesrećeni su u nekoliko trenutaka vidjeli čitavu svoju prošlost. Neki su čuli prekrasnu muziku ili su doživjeli transcendentalnu ljepotu.

Nekad su očevici nesreća bili duboko pogođeni i onesposobljeni paralizirajućim strahom, traumatizirani onim što su vidjeli – dok su same žrtve tih nesreća, ako nisu bile teže povrijeđene, izlazile iz kritičnog događaja bez tjeskobe ili bola.

Od starijih saopćenja o sličnim doživljajima, također iz prošlog stoljeća, spomenut ćemo još knjigu Edwarda Clarkea, *Vizije* (»Visions: A Study of False Sight«), koja se smatra klasičnom na tom području, a sadržava mnogo izvještaja o iskustvima »tik do smrti«.

Poznati su i mnogi opisi sličnih doživljaja iz književnosti. Za njih obično kažemo da su »izmišljeni«, ali je zanimljivo da oni imaju neke elemente koji upućuju na slična iskustva ili barem na slične slutnje njihovih autora sa doživljajima »tik do smrti«. Lav Tolstoj govori o takvim iskustvima u svojim djelima *Smrt Ivana Iljiča* i *Rat i mir,* a Edgar Alan Poe u *Silasku u vrtlog.* U novije vrijeme Aldous Huxley u svom utopij-

skom romanu *Otok*, opisuje umiranje jedne žene koja se uz pomoć droge susreće sa smrću, što podsjeća na iskustva Moodyjevih ispitanika.

Postoje i brojni zapisi ili izvještaji autobiografskog karaktera poznatih ljudi u kojima su opisana iskustva »tik do smrti«. U knjizi svojih sjećanja *Memories, Dreams, Reflections*, Carl Gustav Jung opisao je takav jedan doživljaj koji je imao 1944. dok je bio između života i smrti nakon srčanog napada. Elisabeth Haich opisala je svoj doživljaj »tik do smrti« u knjizi *Inicijacija*. Jean-Baptiste Delacour izvijestio je o doživljaju njemačkog glumca Curta Jürgensa u *Glimpses of the Beyond*, kad mu je prestalo kucati srce za vrijeme kirurške operacije na aorti.

U posljednjih dvadesetak godina velik je broj znanstvenih istraživača objavio radove o iskustvima osoba u susretu sa smrću. Navest ćemo samo neke od tih radova:

Karlis Osis sa suradnicima objavio je 1961. studiju o različitim fenomenima koji se događaju umirućim osobama. Da bi dobio što širi uvid u te pojave, otposlao je deset tisuća upitnih obrazaca liječnicima i medicinskim sestrama u raznim bolnicama. Nakon toga izvršena je detaljna analiza 640 takvih upitnika. Svi respondenti zajedno, tj. oni koji su odgovorili na postavljena pitanja, naveli su 35.540 promatranja umirućih osoba! Iz te studije je neobičan podatak da je svega oko 10 posto umirućih bilo pri čistoj svijesti u času prije smrti.

Russell Noyes, profesor psihijatrije na sveučilištu Iowa, prikazao je u seriji članaka znatan broj izvještaja osoba koje su se susrele sa smrću i pokušao njihove doživljaje analizirati sa psihijatrijskog i psihodinamskog stanovišta. Otkrio je upadljive sličnosti u njiho-

vim opisima i karakterističnе iskustvene slijedove ili stadije kroz koje su prolazili ispitanici u toku svojih susreta sa smrću.

David Rosen, psihijatar iz San Francisca, ispitivao je preživjele samoubojice koji su se bacili s mosta Golden Gate. U studiji objavljenoj 1975. analizirao je, između ostaloga, prirodu njihovih subjektivnih iskustava za vrijeme susreta sa smrću. Svi su iskusili posebna, mistična stanja svijesti u kojima su izgubili osjećaj za vrijeme i prostor, ali su imali osjećaj jedinstva sa svim ljudima i svemirom.

Na kraju spomenimo i čuvenu Elisabeth Kübler-Ross, koja je jedna od pionira istraživanja fenomena smrti i umiranja. Po struci također psihijatar i psihoterapeut, ona se prva počela sistematski baviti umirućim bolesnicima. Napisala je knjigu o smrti i umiranju (u nas prevedena pod naslovom *Razgovori s umirućima*), zatim brojne članke u stručnim časopisima. Budući da je nakon dugogodišnjeg rada sakupila više stotina izvještaja umirućih, sprema se objaviti opsežniju knjigu o tom predmetu.

Svi navedeni izvještaji i studije potvrđuju da mnoge osobe u susretu sa životnom opasnošću ili sa smrću doživljavaju epizode neobičnih ili promijenjenih stanja svijesti. Ta stanja svijesti kvalitativno su različita od naše svakodnevne svijesti. Na to pitanje vratit ćemo se kasnije.

Sada razmotrimo važnost fenomena smrti u ljudskoj egzistenciji.

> Ako doista želite pojmiti duh smrti,
> otvorite srce široko u tijelo života.
> Jer, život i smrt jedno su, kao što su
> jedno rijeka i ocean.
>
> KHALIL GIBRAN

U uvodu ovoj knjizi Raymond Moody navodi da se nada da će njegova knjiga »skrenuti pažnju javnosti na pojavu koja je istovremeno široko rasprostranjena i dobro skrivena – fenomen smrti«. Uz to, nada se da će »možda pridonijeti i njegovom boljem razumijevanju«.

Smrt je univerzalno iskustvo ljudske egzistencije. Čini se da među svim živim bićima jedino čovjek može spoznati da će umrijeti. Pa ipak, čovjek najčešće ne doživljava smrt kao nešto stvarno, već kao nešto apstraktno, neuhvatljivo, čak kao nešto što nema nikakve veze s njegovim životom. Zato smrt i nema većeg utjecaja na njegov način življenja. Kao što navodi jedna Moodyjeva ispitanica: »Izgleda da nitko od nas ne vjeruje potpuno da će umrijeti. To je uvijek nešto što se događa drugima, i mada znamo da ćemo umrijeti, duboko u sebi ne možemo u to povjerovati...«

Čovjek može svoj život živjeti mehanički, rutinski, ne vodeći računa o tome kako provodi dane. No postavlja se pitanje da li je takav automatski i nerefleksivan način življenja ljudski autentičan?

Mnogi suvremeni filozofi i psiholozi drže da autentičan, pun život počinje tek onda kad se s našom vlastitom smrću stvarno suočimo i dokraja shvatimo da smo konačni. Da bismo to doživjeli, mnogo puta su nam potrebna drastična iskustva ozbiljne bolesti ili gotovo fatalne nesreće. Takva nas iskustva mogu uvjeriti u realnost vlastite smrti i istovremeno suočiti sa izvornim pitanjima – kako živjeti život, u čemu je smisao našeg vlastitog života.

Međutim, smrt je za mnoge ljude tako neobjašnjiva, zastrašujuća i tako neprihvatljiva da potiskuju svaku svijest o njoj. To može ići tako daleko da odbijaju

svaku pomisao o smrti svojih bližnjih, o smrti roditelja ili prijatelja, odbijaju govoriti ili misliti o bolesti, starosti ili umiranju – čak i onda kad su one već svima vidljiva stvarnost. I kada je jedini primjereni stav suočavanje s postojećim i neizbježnim sadašnjim trenutkom.

Erich Fromm u *Čovjeku za sebe* smatra da pretjerani strah od smrti (kad se radi o smrtnoj stravi kojom ljudi mogu biti stalno obuzeti) »proizlazi iz neuspjeha da se živi život. Taj ‚iracionalni strah' izraz je naše zle savjesti što smo tratili život i propustili šansu da produktivno upotrijebimo svoje sposobnosti... S iracionalnim strahom od smrti povezan je i strah od starenja, strah koji muči još i više ljudi u našoj kulturi«.

Neka istraživanja su pokazala da ljudi koji prihvaćaju stvarnost svoje smrti i svoje konačnosti ulaze u intenzivnije i dublje interpersonalne odnose nego oni koji svijest o smrti potiskuju, jer ne žele gubiti svoje vrijeme u trivijalnim i površnim međuljudskim odnosima (Sharon Graham).

Prema Carlu G. Jungu, uspješno dovršeni proces individuacije uključuje i razrješenje problema smrti.

U svakodnevnom životu svjedoci smo da se realnost smrti negira i skriva na svakom koraku. Kao što je kazao Samuel Johnson: »Cijeli se život sastoji od nastojanja da ne mislimo na smrt.«

Čovječanstvo pokušava transcendirati smrt na kulturelno standardizirane načine kroz heroizam, religiju i neurozu. Isto tako želi je nadići kroz potomstvo, stvaralaštvo i slično. Vojislav Kuzmanović u svojim *Zapisima o vlastitom umiranju* piše slijedeće:

»Ja se hoću produžiti i iza smrti ovim tekstom o vlastitom umiranju. Vjerojatno je strah od smrti toliko

jak da biološki produžetak samog sebe nije dovoljan. Strah od smrti je toliko jak, da naprosto traži od mene da nešto učinim, da nešto napravim, da ostavim iza sebe još nešto, pa makar jedan tekst o toj istoj blesavoj smrti.«

Stvarnost smrti se negira u bolnicama gdje liječnici i medicinski radnici, često i pod pritiskom rodbine, skrivaju predstojeću smrt svojim neizlječivim bolesnicima. Ne zastupamo stanovište da se »istina bezuvjetno mora saopćavati svima bez razlike«. Međutim, ne smijemo zaboraviti da ni druga krajnost nije opravdana, jer susret sa smrću omogućuje čovjeku, dok je još pri svijesti, da dade strukturu i smisao životu kojeg je proživio.

Vojislav Kuzmanović u spomenutoj knjizi kaže:

»Naravno, ovdje u bolnici, tražio sam da se sa mnom govori otvoreno, potpuno otvoreno, i da se ne zavaravamo lažnim dijagnozama ili lažnim situacijama, jer sam zastupao mišljenje da je smrt, uz neke druge stvari, moja najintimnija stvar. Da je smrt ono u što mi se nitko nema pravo miješati. Zastupao sam mišljenje da nitko nema pravo da mi laže i da mi govori o mom trenutačnom nezdravlju onako kako on hoće, a ne onako kakvo je ono stvarno.«

Starenje, neizlječiva bolest i umiranje ne smatraju se dijelovima životnog procesa, već porazom i izrazom naše nemoći da ovladamo prirodom. Medicinski pristup umiranju još je uglavnom karakteriziran borbom i naporima da se svlada smrt, a malo se pažnje posvećuje kvaliteti življenja u danima koji preostaju do smrti. Nipošto nije dovoljno da pažnju posvećujemo samo čovjekovim fiziološkim potrebama, kroz impersonalnu tehnologiju, a da ga pri tome zanemarujemo ili čak izoliramo psihološki i socijalno.

Uočavajući sve te probleme i shvativši koliko smrt može biti intiman i ljudski vrijedan doživljaj i za umirućeg, kao i za one koji su oko njega, Elizabeth Kübler-Ross je učinila mnogo da to približi i drugim ljudima. Brojnim seminarima i predavanjima o smrti i umiranju nastojala je pomoći medicinskom osoblju, studentima i svima zainteresiranima koji pomažu ljudima – da preispitaju svoje vlastite strahove ili predrasude o smrti, kako bi poslije toga mogli pomoći umirućim pacijentima da se na neinfantilan način suoče sa svojom smrću.

Nepoznata priroda smrti oduvijek je i na razne načine poticala ljudski interes da pronikne u taj misterij. To je našlo izraza u religioznim vjerovanjima, u umjetnosti, mitologiji, filozofiji i folkloru.

Odnos prema smrti inspirirao je stvaranje monumentalnih arhitektonskih spomenika i zdanja (piramide, grobnice, nekropole). Svoje shvaćanje smrti kao prijelaza iz jednog svijeta u drugi ljudi su izražavali u predodžbama o zagrobnom životu, reinkarnaciji i različitim pogrebnim i drugim ritualima.

Iako nam preokupacija sa smrću u mnogim ritualima može izgledati psihopatološkog karaktera ili kao izraz nesavladanih prvobitnih strahova, ipak ni suvremeno masovno negiranje i izbjegavanje pitanja vezanih za smrt nije ispravno rješenje, nego samo drukčija, ali također ekstremna reakcija neprimjerene vrste.

Pogrebni rituali su se često sastojali od vrlo složenih i razrađenih postupaka, koji su pojedinca upoznavali sa iskustvom umiranja. Drevni mudraci smatrali su da je »smrt vještina, nešto što se može obaviti ili elegantno ili neukusno« što, dakako, ovisi o tome da li

»netko posjeduje potrepštine i znanje«. Već spomenuta Moodyjeva ispitanica kaže:

»Mislila sam da sam mrtva i to mi nije bilo nimalo žao, ali nikako nisam znala kamo treba da idem. Svijest i misli su mi ostale nepromijenjene, tj. iste kao i za života, ali nisam mogla ništa povezati. Neprestano sam mislila: ‚Kamo da idem? Što da radim?'

U davna vremena postojali su razni priručnici iz kojih je čovjek mogao učiti i pripremati se za susret sa smrću – bilo na simboličnom planu prije same smrti ili u trenutku stvarne smrti. Najpoznatiji su *Tibetanska knjiga mrtvih* (nedavno prevedena i u nas), *Egipatska knjiga mrtvih,* kao i brojni srednjovjekovni priručnici umijeća umiranja *(Ars moriendi).*

U svim vremenima i u mnogim kulturama postojali su rituali i procedure kroz koje su pojedinci mogli iskušati simbolični susret sa smrću, i postupci pomoću kojih su učili kako se prelazi iz jednog stadija života u drugi. To su u stvari bili vrlo duboki psihološki i iskustveni treninzi kojima su se upućenici učili umrijeti u jednoj ulozi i roditi se i biti utjelovljeni u drugu.

Za sada nitko, uključujući i Moodyja, ne može dati konačan odgovor na pitanje što se događa kad umremo. Ono ostaje i dalje otvoreno. Može li poslije smrti naša individualna svijest u nekom obliku i dalje postojati? Na žalost, za to nemamo nikakvih pouzdanih dokaza. U biološkom smislu naš život prestaje smrću tijela, no prestaje li tada i svijest, ne znamo. Međutim, nije dokazano niti to da su svi vidovi svijesti neodvojivo povezani s tjelesnim procesima.

Osobe koje su u toku iskustva »tik do smrti« ili nekim drugim povodom iskusile doživljaj izvan tijela, ili osobe koje su doživjele neko transcendentalno isku-

stvo ili transpersonalno stanje svijesti (kozmičku svijest) – sklone su drukčije gledati na smrt nego što je uobičajeno. One u smrti vide prijelaz u drugi vid egzistencije, odnosno imaju predodžbu o mogućem kontinuitetu svijesti poslije tjelesne smrti.

Prema užoj definiciji smrti (stanje tijela iz kojega je oživljavanje nemoguće) nijedan od Moodyjevih ispitanika nije bio mrtav, nijedan od njegovih slučajeva ne zadovoljava taj kriterij. Moody navodi da je »zasad izgleda nemoguće točno utvrditi s koje točke nema više povratka. Vjerojatno to i nije neka fiksna točka, nego nešto što ovisi o pojedincu (a kreće se u određenom rasponu)«.

Budući da nije došlo do »stvarne« smrti, postavlja se pitanje »mogu li se ovakvi doživljaji objasniti rezidualnom biološkom aktivnošću«.

Odnosom mozga i svijesti intenzivno se bave neurofiziolozi. Dosad se došlo do zaključka da mozak stvara uvjete potrebne za rad svijesti, ali nije sigurno da stvara i sam taj rad.

Psiha se po Ducasseu sastoji od kompleksâ sposobnosti ili dispozicija. Te različite sposobnosti su:

1. Psihosomatske: psihički proces izaziva materijalno ili somatsko zbivanje.
2. Somatopsihičke: somatski proces izaziva psihičko zbivanje.
3. Psihopsihičke: psihički proces izaziva psihičko zbivanje.

Ako je svijest samo nusprodukt mozga, onda postoji samo somatopsihička sposobnost. Prema ovoj tezi postoji uzročna veza, ali samo u jednom pravcu. Zašto veze ne bi bilo i u drugom smjeru? Na to nas upozorava telepatija pomoću koje se jednim mentalnim procesom (osjećajem ili doživljajem) kod agenta – može

izazvati neko mentalno i materijalno zbivanje (neka radnja) – u percipijenta. Očito je da postoji naizmjenično djelovanje mozga i psihe. Može li psiha postojati i poslije smrti i funkcionirati u psihopsihičkoj dimenziji, za sada ne možemo naučno dokazati. To Moody dobro zna i izrijekom kaže na više mjesta u knjizi.

»Moram odmah na početku reći da ne pokušavam dokazati da život poslije smrti postoji. Razloge za to objasnit ću kasnije. Mislim da se to zasad i ne može dokazati.« I dalje: »Moje je osobno mišljenje da dokaz o postojanju života poslije smrti sama znanost neće moći pružiti.«

Ovim napomenama o značenju smrti i umiranja i mnogim otvorenim pitanjima s njima u vezi, kao i kratkim pregledom čovjekovih bavljenja tim pojavama tokom povijesti – čitaocima želimo približiti današnje obnovljeno zanimanje za ta pitanja.

Iako tema smrti ima dominantnu ulogu u religiji, mitologiji i umjetnosti mnogih kultura, posebno onih na Istoku, toj temi je relativno malo pažnje posvećeno u teoretskim razmatranjima zapadnih psihologa, psihijatara i filozofa.

Freud je u svojim ranim radovima smatrao da je strah od smrti derivat separacione anksioznosti ili derivat straha od kastracije, što znači da je izvor straha od smrti situirao u konflikte ranih stadija libidinoznog razvoja.

U kasnijim radovima on je postulirao postojanje dviju kategorija instinkata. U svom djelu *S onu stranu principa zadovoljstva* iz 1920, on razlikuje instinkte koji služe cilju održanja života od onih koji im se suprotstavljaju i teže da sve vrate u neživo stanje.

Dok je ranije smatrao gotovo sve manifestacije agresivnosti kao formu seksualnosti (i tako u osnovi sadističke prirode), u novom konceptualnom okviru povezao ih je sa instinktom smrti. Prema tom gledištu, instinkt smrti djeluje u ljudskom organizmu od samog početka, postepeno ga preobražavajući u anorgansko stanje. Taj destruktivni nagon može i mora biti skrenut drugamo od svog prvobitnog cilja i mora biti usmjeren prema drugim organizmima. Gotovo da i nije bitno kamo je usmjeren, tako dugo dok može postizati svoj cilj – to jest razaranje.

U djelu *Kratki pregled psihoanalize* iz 1938. Freud je dao svoju konačnu formulaciju o ulozi instinkta smrti. Tu je bazična dihotomija između Erosa (instinkta ljubavi i života) i Thanatosa (instinkta smrti) postala temeljem za razumijevanje mentalnih procesa. No ta Freudova revizija psihoanalitičke teorije nije bila prihvaćena od sljedbenika i nikad nije potpuno inkorporirana u glavnu struju psihoanalize.

Jungov doprinos području tanatologije (vidi dalje u tekstu) posebno je značajan. Budući da je bio jasno svjestan koliko su motivi povezani sa smrću snažno reprezentirani u našem nesvjesnom, on je o tome često govorio i pisao. Jung, kao i mnogi njegovi sljedbenici, ilustrirali su izvornim primjerima iz različitih kultura i povijesnih razdoblja postojanje brojnih simboličnih varijacija na temu smrti i ponovnog rođenja, koje se korijene u našem arhetipskom nasljeđu.

Problemi vezani za smrt igrali su važnu ulogu i u Jungovoj psihologiji individuacionog procesa. Prema Jungu, u prvoj polovici ljudskog života dominantni položaj ima seksualnost, dok u drugoj polovici to mjesto sve više zauzima zanimanje za biološko propadanje i približavanje smrti. Ukoliko proces individua-

cije teče bez nepremostivih zapreka, on dovodi do psihološkog dovršavanja ličnosti, što uključuje i rješenje problema smrti.

Tema smrti zauzima važno mjesto u mišljenju egzistencijalističkih filozofa, posebno u filozofiji M. Heideggera. Smrt ima centralnu ulogu u njegovoj analizi egzistencije, koju je izložio u svom kapitalnom djelu *Bitak i vrijeme*. Prema Heideggeru, svaki trenutak ljudskog života prožima svijest o prolaznosti, ništavilu i smrti. Pri tome je nebitno da li pojedinac ima stvarno znanje o tome, da li anticipira dolazak smrti ili svjesno obraća pažnju problemima vezanim za prolaznost. Egzistencijalna analiza otkriva da je život »egzistencija prema smrti«.

Poput mnogih suvremenih istraživača i znanstvenika i Moody je shvatio da je smrt potrebno integrirati u naše razumijevanje života, kao što su to odavno znale i prakticirale mnoge drevne kulture prije nas. Jer konačno, mi ljudi ne umiremo samo na kraju našeg fizičkog života, nego kontinuirano od rođenja pa sve do tjelesne smrti. Da bismo rasli, moramo neprestano umirati i ponovo se rađati, a ne čekati s eventualnim rastom do zadnje krize u svom životu. Kao što kaže Whitman:

»A što se tebe tiče, Živote, smatram, da si ostatak od mnogo smrti (bez sumnje ja sam već umro deset tisuća puta).«

Govoreći o čovjekovoj mogućnosti da se pronalazi i raste i kroz takva zastranjenja kao što je »psihotično putovanje« tokom kojega se čovjek može na simboličan način susresti sa smrću – kroz smrt vlastitog ega – čuveni suvremeni psihijatar i antipsihijatar R. D. Laing u svom djelu *Politika doživljaja* kaže mnogo toga što

se mutatis mutandis odnosi na predmet o kojem raspravljamo:

»Još i danas neki ljudi kreću na put. Ali možda većina osjeća da su istjerani iz ‚normalnog' svijeta time što su stavljeni u neodrživi položaj u njemu. Oni nemaju orijentacije u geografiji unutrašnjeg prostora i vremena i vjerojatno će se bez vodiča vrlo brzo izgubiti.« (Orijentacija znači znati gdje je orijent. U unutrašnjem prostoru – znati gdje je istok, početak ili izvor našega doživljaja.)

I na drugom mjestu u istoj knjizi:

»Ne bismo morali biti nesvjesni ‚unutrašnjeg' svijeta. Najveći dio vremena mi nismo svjesni njegovog postojanja. A mnogi ljudi ulaze u njega – na nesreću, bez vodiča, brkajući vanjsku stvarnost s unutrašnjom, a unutrašnju s vanjskom – i obično gube sposobnost da mjerodavno djeluju u svagdašnjim odnosima.«

»To ne bi moralo biti tako. Proces ulaženja iz ovog svijeta u drugi i vraćanja iz drugog svijeta u ovaj svijet, isto je toliko prirodan koliko smrt i porođaj ili rođenje. Ali u našem sadašnjem svijetu, koji je ujedno tako prestrašen i tako nesvjestan drugog svijeta, nije iznenađujuće da čovjek – kada ‚stvarnost', ta tvorevina ovog svijeta, jednom prsne i on uđe u drugi svijet – bude potpuno izgubljen i preplašen i da kod drugih ljudi nailazi jedino na nerazumijevanje. Neki ljudi namjerno, neki nenamjerno ulaze ili bivaju bačeni u manje ili više potpun unutrašnji prostor i vrijeme. Mi smo društveno uvjetovani da smatramo potpuno uranjanje u vanjski prostor i vrijeme kao nešto normalno i zdravo. Uranjanje u unutrašnji prostor i vrijeme obično se smatra kao antisocijalno povlačenje, skretanje, kao nešto nevrijedno, po sebi patološko, u stanovitom smislu i sramotno.«

Ako se na produktivan način naučimo suočavati sa svojom unutrašnjošću i prestanemo biti stranci samima sebi, neće nam ni smrt biti toliko strana i zastrašujuća kao što većini ljudi danas jest.

Razumijevanje važnosti fenomena smrti raste u cijelom svijetu. Postoji prava poplava članaka i knjiga s tematikom smrti, umiranja i načinima bavljenja s neizlječivim bolesnicima. Širom svijeta održavaju se brojni naučni skupovi, konferencije, simpoziji, seminari i predavanja koja se bave ovom problematikom. Ima u tome i pomodarstva, poze, i dakako, poslovnih i drugih interesa. Međutim, bilo bi pogrešno obnovljeni interes za smrt i s njom povezane fenomene svesti na nešto nebitno i efemerno. Čini nam se jedino da je taj interes obojen izvjesnom naglom i pretjeranom emocionalnom reakcijom na dosadašnje neshvatljivo zanemarivanje i negiranje tako temeljnih činjenica o životu. Mi se nadamo da će te činjenice ubuduće biti više uvažavane i da će na osnovu daljnjih istraživanja i spoznaja dobiti svoje pravo mjesto koje zaslužuju u čovjekovom životu.

Godine 1968. u Sjedinjenim Američkim Državama formirana je zaklada za tanatologiju (od grč. riječi thànatos – smrt, i lògos – riječ, govor) sa svrhom da okuplja stručnjake različitih profesija (koji na razne načine pomažu ljudima) i sve zainteresirane za probleme vezane za smrt i pomaganje umirućim osobama.

Od knjige Hermana Feifela *Smisao smrti* iz 1957, koja je prvi zbornik radova što su ih napisali liječnici, psiholozi, psihijatri, filozofi i teolozi o toj temi – prošlo je više od 20 godina. Za to vrijeme snažno se razvilo područje tanatologije. Tome razvoju je uvelike pomogao praktički i teoretski doprinos mnogih učenjaka, istraživača, posebno psihijatara, koji su među

prvima upozorili na probleme i potrebe umirućih ljudi – prije svega za genuinim i iskrenim kontaktom sa svojom okolinom, kao i na potrebu za psihoterapijskom pomoći.

Tokom proteklih godina došlo je do osnivanja mnogih karitativnih ustanova i bolnica za njegu neizlječivih bolesnika, kao i do shvaćanja da su potrebne promjene u tekućoj medicinskoj praksi i procedurama na tom području. Shvaćena je važna uloga koju ima smrt u ljudskom nesvjesnom. To je usko povezano i s kliničkim i laboratorijskim studijama o različitim neobičnim stanjima svijesti. Sve se više naučnih istraživanja usmjerava na stjecanje uvida u psihološke aspekte i procese umiranja i smrti.

U kontekstu ovog pogovora Moodyjevoj knjizi nije moguće ulaziti u pojedine kliničke studije što su posljednjih godina objavljene. Ipak, pošto nam one pružaju novi pristup razumijevanju iskustava »tik do smrti«, kao i njihovog povezivanja s mnogim već zaboravljenim znanjima, pokušat ćemo čitaocima dati neke najpotrebnije informacije da bi mogli slijediti određene zaključke do kojih se na osnovu tih studija došlo.

Istraživačima fenomena smrti i umiranja već je odavno poznato da postoji sličnost između stânja promijenjene svijesti, koja nastaju u situacijama bliskima smrti, i stânja svijesti koja se mogu izazvati psihoaktivnim supstancijama. Ozbiljne studije su upućivale na to da tu postoje mnoge paralele.

Međutim, poznato je koliko je zloupotreba psihoaktivnih droga postala rasprostranjena u čitavom svijetu i koliko je nanijela štete mnogima, posebno mladim ljudima. Stoga je razumljivo što su vlade mnogih država, u suradnji s različitim društvenim institucijama,

poduzele stroge mjere protiv širenja upotrebe droga i zabranile njihovu prodaju i distribuciju. Na žalost, te su mjere za dulje vrijeme gotovo onemogućile znanstvena istraživanja na tom području.

Još je 1963. godine Erik Kast ustanovio da LSD (dietil amid lizergične kiseline) ima čak jači analgetički učinak od dva poznata analgetika (dihidromorfinona i meperidina). Ohrabren svojim nalazima, Kast je proveo još dvije studije i pronašao da pored analgetičkog djelovanja, LSD povoljno utječe i na neke psihopatološke simptome (npr. depresiju, tjeskobu itd. kod neizlječivih bolesnika). Zabilježio je i neobičnu pojavu: nakon aplikacije LSD-a ti bolesnici mijenjaju stav prema smrti i više ne izražavaju strah prema njoj kao prije uzimanja LSD-a. To je navelo i druge istraživače da se pozabave mogućom korisnom primjenom LSD-a kod neizlječivih bolesnika. Došavši u svojim ispitivanjima do istih rezultata kao i Kast, Sidney Cohen je još 1965. godine napisao: »Smrt mora postati humanije iskustvo. Kako sačuvati dostojanstvo smrti i kako preduhitriti žive da ne napuštaju umiruće ili da se ne distanciraju od njih, jedna je od najvećih dilema moderne medicine.«

U najnovije vrijeme poseban doprinos na tom području učinio je Stanislav Grof, češki psihijatar, koji sada živi u SAD. Zaslužni su i drugi istraživači, kao W. N. Pahnke, W. A. Richards, A. A. Kurland i mnogi drugi.

Stanislav Grof je sa suradnicima iz Maryland centra za psihijatrijska istraživanja primjenjivao LSD kod neizlječivih bolesnika, u kontekstu psihoterapije, i to najčešće svega jednom, rjeđe dva ili tri puta u toku cijelog liječenja. U svakom slučaju psihoterapija je prethodila primjeni LSD-a, ali je trajala i za vrijeme

djelovanja droge i poslije prestanka djelovanja. LSD je upotrebljavan kao nespecifično pojačalo ili katalizator koji je omogućavao istraživanje inače nedohvatnih regija nesvjesnog i olakšavao »putovanje« ispitanika.

Za postupak je bitno da ispitanika vodi iskusan psihoterapeut, odnosno par psihoterapeuta, koji su osobno prošli kroz iskustvo sa LSD-om. Terapeuti bodre ispitanika da se suoči sa svim onim što izranja iz nesvjesnog, pomažu mu na razne načine i potiču ga da to što potpunije iskusi i izrazi. Kasnije, u toku psihoterapije nakon primjene LSD-a, koja traje različito dugo, ovisno o pojedincima, svestrano raspravljaju o iskustvu i pomažu ispitaniku da integrira iskustva koja je proživio u toku susreta sa svojim nesvjesnim.

Pozitivni rezultati istraživanja svrstani su u pet kategorija, a odnose se na problematiku karakterističnu za tu vrstu bolesnika. Pozitivni su utjecaji uočljivi: 1. na emocionalne simptome (depresiju, tjeskobu, napetost, psihološko povlačenje itd.); 2. na tjelesnu bol i muku; 3. na strah od smrti, na filozofsku koncepciju o smrti i stav prema umiranju; 4. na orijentaciju u vremenu i temeljnu ljestvicu vrijednosti; 5. na žalost i tugovanje drugih članova obitelji bolesnika i njihovu mogućnost da integriraju gubitak. (Psihoterapeuti su pomagali u razbistravanju međusobnih odnosa između bolesnika i njihovih najbližih, što je koristilo i jednima i drugima. Bolesnicima da se rasterećeni lakše susretnu sa smrću, a onima koji ostaju da lakše apsorbiraju i integriraju gubitak bliske osobe.)

U daljnjem izlaganju osvrnut ćemo se na utjecaj LSD-psihoterapije na strah od smrti i stav prema umiranju, te na neke druge povoljne rezultate. Ukazat ćemo i na opasnosti koje mogu proizaći iz neadekvatno vođene LSD-seanse.

Nakon primjene LSD-a ispitanici dobrovoljci (neizlječivi bolesnici) obično prolaze kroz različite dubine nesvjesnog, o čemu ovisi i karakter njihovih iskustava. Istraživači su uspjeli razlikovati četiri glavna tipa ili stadija doživljaja. U prvom stadiju ispitanici doživljavaju raznolike apstraktne i estetske doživljaje. Posebno je LSD-om potaknut vidni sistem; ispitanici percipiraju svakojake oblike i mnoge nijanse različitih boja koje mogu doživljavati kao lijepe, čudesne, komične i sl. I drugi osjetilni organi mogu biti aktivirani, što onda dovodi do neobičnih kombinacija i slijedova doživljaja. Takvi doživljaji, međutim, u većini slučajeva imaju samo prolazan karakter i ne ostavljaju dubljih utisaka kod ispitanika.

U drugom stadiju, kojeg su istraživači nazvali psihodinamskim, ispitanici proživljavaju različite epizode uglavnom biografskog karaktera. Mogu ponovo proživjeti bilo traumatske bilo ugodne doživljaje iz ranog djetinjstva ili kasnijih razdoblja života. Ali najčešće su to mješavine fantazija i stvarnosti. Proživljavanje spomenutog materijala može ispitaniku pomoći da obnovi i uz podršku i pomoć psihoterapeuta integrira različita traumatska iskustva iz formativnih razdoblja života, koja su imala odlučan utjecaj na kasniji razvoj ličnosti. Na taj način pojedinac može postići smislenu sintezu ranijih dijelova svoga života i s više staloženosti ući u konfrontaciju s nadolazećom smrti.

U trećem, perinatalnom stadiju (od grč. – peri oko ili blizu i lat. natalis – koji pripada rođenju), u žarištu iskustava su problemi biološkog rođenja, tjelesna bol i agonija, bolest, propadanje, starost, umiranje i smrt. Susret s patnjom i smrću na perinatalnoj razini ima oblik dubokog neposrednog iskustva agonije i predstojeće smrti. Čini se da je ovaj doživljaj kod nekih

ispitanika povezan s okolnostima njihovog stvarnog biološkog rođenja. (Ali i inače, na sadašnjem stupnju istraživanja, sva složena iskustva ovog stadija najbolje se mogu interpretirati tako kao da su povezana s biološkim rođenjem.)

Potresni susret s opasnim aspektima ljudske egzistencije, duboko shvaćanje ranjivosti i prolaznosti ljudskog bića kao biološkog organizma, dovodi do jake egzistencijalne krize. Iskrsavaju pitanja o smislu postojanja i vrijednosti života, doživljava se neizbježnost tjelesne smrti. Ta ontološka kriza može pomoći da se iskristaliziraju temeljne vrijednosti. Također, i neovisno o pojedinčevoj kulturnoj ili religioznoj pozadini, iskustvo vlastite ego-smrti dovodi do osjećaja oslobođenja i doživljaja ponovnog rođenja, te povezanosti i jedinstva sa cijelim univerzumom.

U četvrtom stadiju ispitanici doživljavaju proširenje svijesti preko uobičajenih ego-granica (odatle se ovaj stadij naziva transpersonalnim) i da im svijest nadilazi ograničenja vremena i prostora. Mnoga iskustva ove kategorije mogu se interpretirati kao još dublja regresija u povijesno vrijeme i istraživanja koja idu dublje od vlastite biološke prošlosti. Neki ispitanici imaju »sjećanja« iz doba zametka, a drugi čak na razini »stanične svijesti«. Doživljavaju iskustva izvan tijela, različite ESP fenomene itd. Tu pojedinac još dublje doživljava jedinstvo s kozmosom, a na smrt gleda kao na prelazno stanje svijesti, kao na prelaz iz jedne razine egzistencije u drugu.

Oba ova posljednja stadija imaju pozitivne posljedice, posebno na strah od smrti i koncept smrti, ali i na druge stavove, vrijednosti i ponašanje ispitanika. Spomenute promjene mogu trajati nekoliko dana ili više tjedana. S vremenom se efekt doživljaja smanjuje i

gubi na jačini i živosti, mnogi pojedinci izgube prisan kontakt sa svojim kozmičkim doživljajima. Ipak, novi uvidi u prirodu stvarnosti ostaju i imaju povoljan učinak na preostali dio života bolesnika.

Međutim, može doći i do komplikacija nakon LSD-seansi koje zahvaćaju perinatalni materijal. Slabo razriješena iskustva takvog tipa mogu dovesti do duboke depresije, sumanutosti, ideja veličine ili mesijanstva itd. Stoga su neophodni adekvatna priprema, podrška i vodstvo da bi se ušlo u ove predjele ljudske psihe. Radi navedenih opasnosti istraživači su primjenjivali LSD u strogo kontroliranim uvjetima, najčešće svega jednom, uz sve potrebne mjere opreza. Iz svega rečenog proizlazi, da se cijeli ovaj postupak posve razlikuje od narkomanske zloupotrebe LSD-a i drugih psihoaktivnih supstancija.

Psihedelička terapija nije samo kemoterapija, ali nije niti terapijska magija. Ona uvelike ovisi o kvaliteti ljudskog susreta, o istančanosti psihoterapijskog vodstva umirućeg, od rada s obitelji bolesnika. Potrebna je i specijalizirana izobrazba terapeuta u kojoj terapeut, pored neophodnog psihoterapijskog iskustva, mora imati i vlastito iskustvo o promijenjenim stanjima svijesti, kroz koja se suočio sa svojim strahom od smrti i drugim emocionalnim problemima što se javljaju u radu s umirućima. Uz spomenute uvjete i ograničenja, LSD-psihoterapija može biti relativno siguran i ohrabrujući pristup jednom području koje do sada nije mnogo obećavalo.

Ova istraživanja su pokazala da ne postoji samo velika fenomenološka sličnost između simboličkog susreta sa smrću u toku LSD-seanse i stvarnog fizičkog susreta s njom, nego su ukazala i na činjenicu da psihedeličko iskustvo smrti može promijeniti stav po-

jedinca prema smrti i tako uspješno služiti kao priprema za susret sa stvarnom vitalnom opasnošću. To više nisu samo spekulativni zaključci istraživača, nego stvarne izjave onih koji su iskusili oba stanja: i simbolički susret sa smrću u toku LSD-seanse, i stvaran susret u toku kliničke smrti. (Prema S. Grofu i J. Halifaxu: *The Human Encounter With Death.)*

Dublja fenomenološka analiza pokazuje da je proširena mapa ljudskog nesvjesnog, koja je proizašla iz LSD-istraživanja, primjenljiva i u raznim drugim situacijama susreta sa smrću, bilo na simboličkom planu bilo nakon stvarnog susreta s njom. Opisi različitih vidova LSD-iskustva mogu se smatrati kao zemljopisne karte psihe ili, kako to slikovito kažu istraživači, »kartografijom unutrašnjeg prostora«.

Zapazivši da sekvence agonije, smrti i ponovnog rođenja spadaju u najčešća iskustva dubljih psihedeličkih seansi, istraživači su na osnovu tih svojih promatranja mogli potvrditi da je srmt snažno reprezentirana u ljudskom nesvjesnom. Kao što smo već ranije naveli, to je bilo očevidno i u mnogim predtehnološkim kulturama. Znajući za važnost čovjekovog susreta sa smrću, one su razvile određene postupke i tehnike pomoću kojih su omogućavale upućenicima simbolički susret sa smrću još za života. Spomenimo rites des passages, šamanističku praksu i različite procese inicijacije.

Danas je također moguće na različite načine aktivirati one razine nesvjesnog koje su u prošlosti rijetko bile dostupne direktnom promatranju. Dramatična iskustva smrti i ponovnog rođenja mogu se promatrati u mnogim suvremenim oblicima psihoterapije (u tzv. primal terapiji, encounter i marathon grupama, u gestalt terapiji, u hipnozi itd.), zatim u laboratorijskim eksperimentima sa senzornom izolacijom ili preoptere-

ćenjem, sa zvučnom ili foto-stimulacijom i sl. Mogu se aktivirati i ritmičkim plesom, postom, različitim tehnikama meditacije itd.

Iz razloga koji nisu jasni na sadašnjem stupnju istraživanja, perinatalne i transpersonalne razine nesvjesnog bivaju aktivirane i kod prirodno nastalih psihoza, posebno shizofrenije. Slične pojave mogu izazvati teški emocionalni i tjelesni stresovi, iscrpljujuće bolesti, trovanja, neke povrede i nezgode. Najzanimljivije je da se takva stanja svijesti mogu »aktivirati« posve spontano, kod zdravih i neugroženih osoba – u transcendentalnim stanjima svijesti. I konačno, ti elementi nesvjesnog mogu biti pokrenuti različitim mehanizmima kod umirućih osoba i onih osoba koje su se naglo konfrontirale sa smrću.

Moody je izolirao nekoliko osnovnih karakterističnih iskustava, koja se vrlo redovito događaju uz doživljaj smrti. Mnoga od njih izgledaju kao elementi perinatalnih i transpersonalnih fenomena koji su zapaženi za vrijeme LSD-seanse.

Pogledajmo sada kakva su objašnjenja dali razni istraživači o doživljajima »tik do smrti«. Oni se nisu zadovoljili samo deskriptivnim i fenomenološkim studijama nego su pokušali i razumjeti prirodu iskustava povezanih sa smrću. Već u prošlosti su učinjeni prvi pokušaji. Ranije spomenuti E. Clarke smatrao je da su promijenjena stanja svijesti kod umirućih posljedica funkcioniranja oštećenog mozga. Drugi su pak istraživači smatrali da je za to odgovoran nedostatak kisika u mozgu. Naime, oni su zapazili da postoji sličnost između doživljaja »tik do smrti« i nekih abnormalnih pojava koje se javljaju kod ljudi dok borave na velikim

visinama, zatim u toku anestezije i u drugim stanjima i situacijama u kojima nema dovoljno kisika. Još prije modernih istraživanja sa psihoaktivnim drogama bile su učinjene zanimljive paralele između vizionarnih iskustava umirućih i stanja induciranih s psihedelicima, npr. Karlis Osis, kasnije Russell Noyes i dr. Međutim, ovakva objašnjenja ništa nam ne govore o specifičnim sadržajima tih doživljaja, o njihovom eventualnom dubljem psihološkom značenju. Zato ćemo navesti dva pokušaja psihoanalitičkih tumačenja i psihološka razmatranja Noyesa.

Prvu psihoanalitičku studiju napisao je još 1930. Oscar Pfister, a drugu 1967. R. C. Hunter. Budući da nam nije moguće ulaziti u potankosti tih radova, sažeto možemo reći da autori smatraju da »šok fantazije« spašavaju unesrećenog od pretjerane emocionalne traume i da zapravo djeluju kao zaštitni mehanizam. Kao zaštitni mehanizam služe i sjećanja na razne ranije doživljaje kao i brzi pregled većih razdoblja života ili čitave prošlosti. Reakcije bijega od neugodne stvarnosti su i transcendentalna iskustva, jer ona prema psihoanalitičkim koncepcijama znače regresiju na »oceansko blaženstvo« prenatalne (tj. intrauterine) egzistencije. Za Pfistera su iskustva »tik do smrti« briljantna pobjeda iluzija nad stvarnošću i pobjeda samozavaravanja nad groznim činjenicama. Pored navedenih mehanizama, u svakom pojedinom slučaju manifestiraju se i drugi specifični obrambeni mehanizmi koji imaju posebno značenje za dotičnu osobu izloženu životnoj opasnosti.

Noyes je uočio neke zakonitosti u doživljajima umirućih pa ih je pokušao klasificirati u stadije i tako shvatiti njihovu psihološku funkciju. Opisao je tri sukcesivna stadija.

U prvom stadiju, kojeg je nazvao stadijem otpora, određena osoba uočava životnu opasnost te se u početku jako boji i bori protiv toga. Zatim dolazi do izrazitog ubrzanja mentalnih procesa, razvijaju se vrlo složeni slijedovi misli ili djelotvorna aktivnost za spašavanje života. Na kraju se ugrožena osoba prepušta i prihvaća smrt, nakon čega posve nestaje straha, a javljaju se osjećaji vedrine i mira.

U drugom stadiju, koji započinje neposredno nakon što je ugroženi napustio aktivne pokušaje ovladavanja situacijom i pasivno se predao neizbježnom, obično dolazi do osvrtanja na prošlost, često u vidu panoramskog sjećanja na veći dio proživljenog života. Mogu se javiti i doživljaji izvan tijela; tada dotična osoba promatra cijeli događaj kao neutralni svjedok s određene udaljenosti – izvan svog fizičkog tijela. Prema Noyesu to snažno vraćanje u prošlost može biti rezultat naglog gubitka orijentacije prema budućnosti i usmjeravanja cjelokupne vitalne energije na prošle događaje. Egzistencijalni značaj takvog pregleda života bio bi u kompletiranju i zaokruživanju pojedinčeve egzistencije, koja time zadobiva svoj konačni oblik. U tom stadiju može se javiti i doživljaj prihvaćanja univerzalnog reda stvari i integracije u njega.

Treći stadij proizlazi iz drugog u kojem je umirući sagledao svoj život simultano: i u pojedinostima i u cjelini. Tada može uslijediti ono što je poznati američki psiholog A. Maslow nazvao »vrhunsko iskustvo«, doživljaj kozmičke svijesti s osjećajem jedinstva s drugim ljudima, prirodom i cijelim univerzumom.

Prije nego malo pobliže razmotrimo neka objašnjenja kojima se Moody bavi u ovoj knjizi, upozorit ćemo na to da promatranja u vezi s istraživanjima djelovanja psihoaktivnih droga indiciraju, da svi ljudi u svom

nesvjesnom kriju funkcionalne matrice, koje sadrže mogućnost autentičnog susreta sa smrću. Aktivacija tih nesvjesnih struktura pomoću psihedelika ili pomoću drugih faktora i tehnika dovodi do dramatičnog iskustva smrti, kojega po snazi nije moguće razlikovati od stvarnog umiranja. (S. Grof i J. Halifax, op. cit.).

Ako prihvatimo hipotezu o postojanju spomenutih matrica u nesvjesnom, kao danih mogućnosti u nama, onda ćemo lakše razumjeti ulogu brojnih tjelesnih, psiholoških, farmakoloških i drugih faktora u doživljajima »tik do smrti« – kao njihove pokretače.

Moody je naveo više mogućih kategorija objašnjenja, a posebno se zadržao na prirodoznanstvenim i psihološkim objašnjenjima. Govoreći o prirodoznanstvenim objašnjenjima, Moody je točno naslutio »da bismo mogli stvoriti hipotezu da je uzimanje droga samo jedan od mnogih puteva koji vode prosvjetljenju i otkrivanju novih razina postojanja. Jedan od tih puteva mogla bi biti i smrt«. Zatim dalje kaže: »Time bi se barem djelomično mogla objasniti sličnost između doživljaja uzrokovanih drogama i doživljaja ‚tik do smrti'.«

Tu je vrlo blizu shvaćanju da je klinička smrt samo jedan od pokretača složenog zbivanja u doživljaju »tik do smrti«, ali to nije dovoljno razradio. Zbog istog neshvaćanja funkcije različitih faktora kao pokretača matrica, a ne kao objašnjenja samog doživljaja, Moody se, prema našem mišljenju, više puta upušta u nepotrebnu argumentaciju. Kad govori o fiziološkom objašnjenju, žuri da mu nađe najslabiju točku i time nedovoljno uzima u obzir tjelesni stres i povredu kao moguće pokretače doživljaja »tik do smrti«. Studije sa psihedelicima i hipoteza o matricama omogućuju da shvatimo kako i različite duboke promjene u organi-

zmu umirućih, pored mnogih drugih faktora i pokretača, mogu funkcionirati kao pokretači matrica u nesvjesnom.

Isto se odnosi i na neurološka objašnjenja. Hipoteza o postojanju matrica čini nebitnim i sve rasprave oko točne definicije smrti. Doživljaji »tik do smrti« vrlo su rasprostranjeni i mogu biti izazvani različitim podražajima i tehnikama tjelesne i psihološke prirode, uz povredu tijela i vitalnu ugroženost, ali i uz intaktno tijelo i bez psihološke ugroženosti. Iskustvo se može dogoditi i posve spontano, naprosto kao neobjašnjiv događaj. Moody se nadalje trudi da dokaže kako doživljaji »tik do smrti« nipošto nisu snovi nego stvarni doživljaji i navodi da su »svi ti ljudi (tj. njegovi ispitanici) savršeno sposobni da razlikuju san od jave«.

Prije nego što razmotrimo ovu Moodyjevu tvrdnju navest ću san jednog mog znanca, koji ga je na moju molbu zapisao i dao mi dopuštenje da ga ovdje objavim. Evo tog sna: »Bila je noć i spavao sam u krevetu kad sam postao svjestan nečega izvan moje sobe što me vuklo k sebi. To me nešto kao magnet izvuklo iz sobe te sam ušao u tamni hodnik (on nije imao nikakve sličnosti s hodnikom u mojoj kući). U stojećem položaju bio sam privučen k sobi u kojoj je bilo svjetlo. To nije bilo električno svjetlo već jedno »emanirajuće« svjetlo za koje sam znao da pripada tome nečem što me vuklo k sebi. Nisam mogao izravno vidjeti svjetlo budući da je izvor svjetla bio izvan mog vidnog polja. Znao sam da taj izvor svjetla pripada nečem neobičnom, nečem što još nikada nisam doživio. Bio sam najprije vrlo prestrašen i pokušao sam se okrenuti natrag, ali snaga koja me vukla bila je jača od mene. Bio sam povučen u sobu, tada me napustilo svako osjećanje straha jer je svjetlo zračilo krajnjom dobro-

tom i razumijevanjem. Svjetlo je bilo energija, sferičnog oblika, s promjerom koji je odgovarao visini čovjeka. Zaboravio sam mnogo od onog što se tada dogodilo, ali se jasno sjećam da mi je svjetlo u potpunosti pokazalo sve znanje. Nakon što mi je to sve pokazano, bila mi je dana prilika da biram između mogućnosti da umrem u tom znanju ili da se vratim natrag u život bez njega; svjetlo je reklo da ću sve to znanje zaboraviti u životu. Iako sam se osjećao vrlo miran, ni na koji način uplašen ‚smrću', zbog znanja koje je bilo povezano s njom, kazao sam da bi bilo isuviše bolno za moje roditelje ako bih umro. Maglovito se sjećam da sam se zatim vratio u svoju sobu. Zaboravio sam mnoge detalje, to jest sve ono što se događalo između ovih doživljaja koje sam opisao, ali mi je sam doživljaj jasno ostao usječen u pamćenju, iako su osjećaji izblijedjeli. Međutim, mora da su moji osjećaji bili vrlo jaki, budući da je to jedini san kojega se sjećam. Iako se to dogodilo prije 15 godina, značajno je da sam mnogo godina nakon tog sna ozbiljno razmišljao o njemu. San je imao pozitivan psihološki utjecaj na mene pošto mi je pomogao da se oslobodim straha od mraka, koji mi je do tada predstavljao veliki problem. Također je vrijedno istaknuti da sam to iskustvo zadržao samo za sebe. Pitao sam druge ljude da li su imali kakve otkrivajuće snove, ali nisam dobio odgovora koji bi me potaknuo da ispričam svoj san. Ipak, umjesto da ga zaboravim, san je ostao u meni i vjerojatno bi ostao do kraja života da nije došlo do našeg razgovora.«

Ne možemo drugo nego da istaknemo veliku i očitu sličnost između ovog sna i opisa Moodyjevih ispitanika. Kako ga tumačiti? Jednostavno tako da i san može biti pokretač matrica u nesvjesnom. Time bi

otpala diskusija o tome da li su »doživljaji tik do smrti« snovi ili stvarni doživljaji. Ovime, dakako, ne želimo reći da su doživljaji o kojima piše Moody snovi i ne želimo ništa objasniti. Međutim, predodžba o tome da u našem nesvjesnom postoje takve matrice koje se mogu pokrenuti na mnogo različitih načina i različitim sredstvima – ostaje najprihvatljivija hipoteza. Ona, čini se, obuhvaća najveći broj poznatih mogućnosti i slučajeva koji su do sada objavljeni. Spomenutom hipotezom moguće je bolje razumjeti i slične doživljaje koje su neki ljudi imali za vrijeme dok su bili u psihozi. I psihoza bi prema tome mogla biti jedan od pokretača matrica u nesvjesnom.

Zaključujući raspravu o objašnjenjima doživljaja »tik do smrti« složili bismo se s Moodyjem: »Ostavimo mogućnost da su doživljaji ‚tik do smrti' pojava za koju moramo naći nova tumačenja i nove tehnike istraživanja.« Za sada nam se čini da je Grofova hipoteza o postojanju matrica u nesvjesnom znanstveno plauzibilna i da je do sada u odnosu na brojne spomenute fenomene najobuhvatnija. Ipak, misterij ostaje. O životu moramo još mnogo učiti.

Pojave o kojima nas izvještava Moody široko su rasprostranjene. O tome svjedoče stari zapisi i izvještaji, a još više sve mnogobrojnija suvremena svjedočanstva. Sam Moody je do sada razgovarao s više stotina ljudi koji su imali iskustvo »tik do smrti« (prema njegovoj vlastitoj izjavi on je do 1977. razgovarao s više od 300 takvih ljudi). Njemu pripada zasluga što je svoja višegodišnja istraživanja objavio i što je prvi, u novije vrijeme, izvijestio o većem broju takvih slučajeva odjednom. Također je važno istaknuti

da je Moody pristupio fenomenu iskustva »tik do smrti« sistematski, pokušavajući ga obraditi s različitih aspekata. Pri tome se čuvao od nategnutih interpretacija i izvođenja prebrzih i velikih zaključaka. Čini se da je želio što obuhvatnije prezentirati sâm fenomen, zainteresirati široku publiku i eventualno potaknuti potencijalne istraživače tih nedovoljno ispitanih pojava.

Moody je, međutim, u metodološkim razmatranjima na kraju knjige predvidio velike teškoće u daljnjim znanstvenim istraživanjima, prvenstveno radi same prirode predmeta. On je tu mislio na proučavanje ovih pojava kod ljudi nakon što prođu kroz stanje kliničke smrti. Ipak, zahvaljujući kliničkim i laboratorijskim istraživanjima koja su imala drukčiju polaznu osnovu, neočekivano se brzo došlo do novih znanstvenih otkrića na tom području. O njima smo ranije raspravljali. Naime, doživljaj »tik do smrti« kojega je Moody definirao kao »svako svjesno perceptualno iskustvo koje stječemo za vrijeme susreta sa smrću«, ne nastaje samo na realnom planu, u zbiljskom susretu sa smrću, nego do njega može doći i onda kada se susret odvija na simboličkom planu.

Suvremena istraživanja, osobito ona sa psihoaktivnim drogama i senzornom izolacijom, potvrdila su ranija znanja da se slična iskustva mogu dogoditi u drukčijem kontekstu (koji nema veze s kliničkom smrću) i na drugoj razini: razini susreta sa smrću u nesvjesnom. Štaviše, ta su istraživanja upozorila na mnoge elemente doživljaja susreta sa smrću o kojima Moodyjevi ispitanici nisu ništa govorili i tako nam na neki način dala potpuniju sliku o mogućnostima i dimenzijama našeg duha.

Da li će ubuduće biti opravdano zasebno tretirati

doživljaje »tik do smrti«, ovisno o tome u kojoj situaciji su se dogodili – da li nakon stvarnog susreta sa smrću ili nakon simboličnog susreta – pokazat će daljnja istraživanja i promatranja.

Kad smo ranije govorili o smrti, onda nismo prvenstveno mislili na procese tjelesnog propadanja i biološku konačnost, nego smo više imali u vidu psihološku važnost smrti i umiranja. Jedino nas iskustvo smrti našeg ega može voditi dubljem psihološkom i duhovnom rastu, kojeg doživljavamo kao novo rođenje ili oslobođenje. Kao što smo vidjeli u toku LSD-psihoterapije, ispitanici su uz pomoć terapeuta postajali svjesni svojeg arhetipskog nasljeđa, te rasnih, kolektivnih ili čak filogenetskih elemenata nesvjesnog. Doživjeli su gubitak oštrih granica između ega i ne-ega i nestajanje uobičajene razlike između unutrašnjeg i vanjskog svijeta. Otvorila im se prostrana kozmička panorama i s njom u vezi novi referentni sustav, na osnovu kojega više nisu doživljavali vlastitu smrt kao nešto strašno i neprihvatljivo. Slično su iskusili i neki Moodyjevi ispitanici, i to je ostavilo pozitivan trag u njihovu životu: »... to iskustvo je proširilo i produbilo njihove poglede na život«, »... počeli su razmišljati o krajnjim mogućnostima ljudskog duha«, »... život im je postao dragocjenijim.« Nakon susreta sa smrću razumjeli su važnost ljubavi i egzistencijalnog znanja u životu, promijenili su svoje stavove i koncepcije o smrti, prestali su je se bojati itd.

Ostaje otvoreno pitanje zašto je to iskustvo (kad se dogodi za vrijeme kliničke smrti ili druge nagle konfrontacije s njom) u velikom broju slučajeva pozitivno i s pozitivnim psihofizičkim posljedicama za osobu koja ga je proživjela. Mi smo, nasuprot tome, upozorili na negativne ili čak fatalne posljedice koje mogu

proizaći iz neadekvatno vođenih susreta sa smrću na simboličkom planu (kod nestručno vođenih LSD--seansi, kod narkomana i kod neadekvatne primjene drugih tehnika i pristupa).

Mnogobrojna su pitanja koja je Moody pokrenuo ovom knjigom. Na mnoga je upozorio on sâm, na neka je dao zadovoljavajuće odgovore, a mnoga su ostala otvorena. Ne znamo zašto netko doživi iskustvo »tik do smrti«, a drugi ga u sličnim uvjetima ne doživi. Ili zašto to iskustvo netko proživi samo jednom iako je više puta bio klinički mrtav ili životno ugrožen. Što je odlučno da se matrice u nesvjesnom (ako prihvatimo hipotezu o njihovom postojanju) jednom pokrenu, a drugi put ne pokrenu itd.

U posljednjih dvadesetak godina smrt i umiranje sve su manje društvena tabu tema. Došlo je do određene sekularizacije smrti, do njezinog izvlačenja iz tradicionalnih religioznih okvira i do povećanog znanstvenog interesa za smrt i za njoj srodne fenomene. Znanost se otvara zanemarenim pojavama, traži nove pristupe i modele istraživanja, ne zadovoljava se redukcionističkim stavovima prema kojima se ono što se ne može mjeriti ili svesti na već poznato ne spada u znanstveno istraživanje. Uz proučavanje prirode u fokusu znanstvenih istraživanja sve češće je sâm čovjek. Jer mnogi se znanstvenici sve više usuđuju pogledati cjelini egzistencije u oči, spremniji su integrirati njezine elemente i izmiriti i nadići njihove suprotnosti.

I Moodyjeva knjiga, i suvremena istraživanja, kao i ranija znanja, upućuju na vrijednost konfrontacije sa smrću bilo na realnom ili simboličkom planu. To suočavanje nije nipošto puka glorifikacija smrti, nego upućivanje čovjeka na cjelovitu percepciju egzistencije

i otkrivanje njegovih inherentnih mogućnosti za rast i razvoj.

Proučavanje fenomena smrti od velike je važnosti i za razumijevanje mentalnih procesa. Izbjegavanje suočavanja sa smrću, odnosno s dubljim slojevima nesvjesnog, nužno vodi do stvaranja površne ili iskrivljene slike o ljudskom psihičkom životu. To ima za posljedicu nepotpuno razumijevanje emocionalnih i drugih psihičkih poremećaja i dovodi do ograničavanja mogućnosti pružanja terapijske pomoći. Od praktičnog je značenja to, da i duboki simbolički i stvarni susret sa smrću može imati mnogobrojne vrlo povoljne posljedice, prije svega u nadilaženju negativnog odnosa prema smrti, osobito straha vezanog uz nju. Uz to može pridonijeti boljem emocionalnom i tjelesnom funkcioniranju, punijoj samoaktualizaciji i skladnijoj prilagodbi procesu življenja.

Život i smrt međusobno su dijalektički ovisni. Punije življenje, s većom sviješću, pomaže nam da lakše prihvatimo smrt. A otvoreni odnos prema smrti omogućava nam da cjelovitije živimo život.

Sadržaj

PREDGOVOR 9
UVOD 13
1. FENOMEN SMRTI 17
2. DOŽIVLJAJ UMIRANJA 24
Ono što se ne može riječima iskazati 27
Novosti 28
Osjećaji mira i tišine 30
Buka 31
Mračni tunel 31
Izvan tijela 34
Susreti s drugima 51
Biće sazdano od svjetlosti 53
Retrospektiva 58
Granica ili krajnja točka 65
Povratak 69
Kazivanje drugima 74
Utjecaj na život 77
Novi pogled na smrt 81
Potkrepe 85
3. PRIMJERI IZ POVIJESTI – USPOREDBE 93
Biblija 93
Platon 97
Tibetanska knjiga mrtvih 100
Emanuel Swedenborg 102
4. PITANJA I ODGOVORI 106

5. MOGUĆA OBJAŠNJENJA 136
Nadnaravna tumačenja 136
Prirodoznanstvena tumačenja 137
1. Farmakološko objašnjenje 137
2. Fiziološko objašnjenje 141
3. Neurološko objašnjenje 142
Psihološka tumačenja 146
1. Proučavanje djelovanja izolacije 147
2. Snovi, halucinacije i obmane 151
6. O SAMOUBOJSTVU 153
7. DOJMOVI 159
DODATAK 1 162
DODATAK 2 166
Metodološka razmatranja 166
I. Klasifikacija 166
II. Tehnike intervjuiranja 170
III. Znanstvena metoda 172
IV. Preliminarne sugestije za buduća istraživanja 175
V. Zaključak 180
POGOVOR
SUOČAVANJE SA SMRĆU (Dr Antun Vitturi) 185